

LEIDRAAD

*voor
juridische
auteurs*

Voetnoten,
bronvermeldingen,
literatuurlijsten
en afkortingen in
Nederlandstalige
publicaties

Wolters Kluwer

2016

Leidraad voor juridische auteurs

LEIDRAAD

voor juridische auteurs

Voetnoten, bronvermeldingen,
literatuurlijsten en afkortingen
in Nederlandstalige publicaties

Achtste druk

Wolters Kluwer

Deventer 2016

Citeertitel: *Leidraad voor juridische auteurs* 2016

Grafische vormgeving: Bert Arts bNO

© 1997-2016 M.H. Bastiaans, H.M.J. Bogaard, A.F.M. Brenninkmeijer, G. van Bussel, K. Frielink, H.R.W. Gokkel, N. Hagemans, A.J.J. van der Heiden, A.E. de Hingh,

J.O. van Klinken, H. Konijnenbelt, W. Konijnenbelt, B.J. Koops, J.P. Loof, G.J.H.M. Mom, K.J.M. Mortelmans, P.F. van Oosten de Boer, S.L. Peers, K. Peters, P. van Seters, G.A.I. Schuijt, M.Ph. van Sint Truiden, J. Sperling, C. Waaldijk, J.G.L. van der Wees

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h t/m 16m Auteurswet jo. Besluit van 27 november 2002, *Stb.* 2002, 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3051, 2130 KB).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever(s) geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor gevolgen hiervan.

Als uitgever en distributeur treedt op Wolters Kluwer te Deventer.

ISBN 978 90 13 13496 4

NUR 820-102

TER INLEIDING

Bij de achtste druk, 2016

De *Leidraad* blijft in een behoefte voorzien. In de bijna twintig jaren van zijn bestaan – de eerste druk dateert uit 1997 – zijn er zo'n vijftigduizend exemplaren verkocht. Het is verheugend dat steeds meer universiteiten en hogescholen de *Leidraad* aan hun juridische studenten voorschrijven.

Ook in deze achtste druk zijn reacties en suggesties van lezers en gebruikers verwerkt, verbeteringen aangebracht en is de tekst waar nodig geactualiseerd. Zonder grote veranderingen aan te brengen in de adviezen voor het omgaan met voetnoten en bronverwijzingen is hoofdstuk 1 nogal grondig herzien. De redactie heeft ervoor gekozen om de lezer niet meer te belasten met een zestal verwijzingssystemen, maar één systeem duidelijk naar voren te schuiven. De praktijk leert dat het gekozen systeem ook steeds meer de voorkeur geniet. Alternatieve verwijzingssystemen worden nog wel besproken, maar met het advies dat het beter is deze niet te hanteren.

Het Europese uniforme verwijzingssysteem naar rechtspraak, de European Case Law Identifier (ECLI), die het LJN medio 2013 heeft vervangen, krijgt ook in andere landen dan Nederland steeds meer ingang. Enkele toevoegingen voor het gebruik van de ECLI waren nodig, zoals ook de paragrafen over verwijzingen naar digitale bronnen opnieuw geactualiseerd moesten worden.

De eerste uitgave in 1997 werd verzorgd door een grote commissie, maar de volgende drukken zijn het werk van een kleine redactiecommissie. Tot en met de vorige druk heeft K.J.M. Mortelmans de redactie steeds geadviseerd voor de paragrafen over de Europese Unie. Hij heeft met zijn pensioen in zicht het stokje overgedragen aan S.L. Peers.

Tot de redactie is toegetreden A.E. de Hingh. Zij was redactiesecretaris van *Mediaforum* en *AMI. Tijdschrift voor Auteurs-, Media- en Informatierecht* en is thans als docent, scriptiebegeleider en onderzoeker verbonden aan

de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Na deze editie volgt zij als voorzitter van de redactie van deze Leidraad G.A. I. Schuijt op, die twintig jaar geleden het initiatief nam tot deze publicatie. Hij heeft met deze achtste druk de houdbaarheid van zijn pensioenleeftijd meer dan ruimschoots overschreden.

Voor opmerkingen en suggesties staat de commissie, als altijd, open.

De redactiecommissie:

G.A.I. Schuijt, *voorzitter*

H. Konijnenbelt, *secretaris*

A.E. de Hingh

M.Ph. van Sint Truiden

C. Waaldijk

J.G.L. van der Wees

Bij de eerste druk, 1997

Het schrijven van een boek, een artikel of een scriptie over een juridisch onderwerp is op zichzelf al moeilijk genoeg. Extra lastig is dat men geconfronteerd wordt met praktische vragen als: hoe vermeld ik rechtspraak, Kamerstukken, boeken en tijdschriftartikelen, hoe kort ik af? Bij gebrek aan uniforme gedragsregels moet iedere beginnende juridische auteur telkens opnieuw het wiel uitvinden. Dat kost onnodig veel tijd en energie.

Heeft de auteur eenmaal *zijn* vorm gevonden, dan zendt hij het manuscript op papier, op diskette of per e-mail naar de uitgever of de redacteur van bundel of tijdschrift. Die kan dan weer opnieuw beginnen, want ook hij wil enige eenvormigheid en moet alles weer aanpassen aan de regels die *hij* hanteert. Wie ooit redacteur is geweest van een bundel opstellen of van een juridisch tijdschrift, weet waar wij het over hebben.

Dit boekje wil de leidraad vormen waaraan naar onze mening grote behoefte is.¹ Auteurs en redacteurs van juridische literatuur bieden wij handzame richtlijnen voor de meest voorkomende praktische vragen rond voetnoten en verwijzingen, literatuurvermeldingen, afkortingen en dergelijke. Uiteraard moesten wij keuzes maken. Wij lieten ons daarbij niet door principes, maar door de praktijk leiden. Waar reeds richtlijnen bestaan,

1. Kottenhagen-Edzes, Van Koppen & Kottenhagen 1988 geeft ook aanwijzingen voor bronvermelding en titelbeschrijvingen, maar is in zijn opzet ruimer omdat het ook onderwerpkeuze en onderzoeksmethoden behandelt. Wij hebben uiteraard de in dat boekje aanbevolen richtlijnen in onze overwegingen betrokken.

zoals voor het vermelden van overheidsstukken, hebben wij ons daarbij zoveel mogelijk aangesloten.

Wij hebben de opzet eenvoudig gehouden en ons beperkt tot de meest voorkomende problemen. In een eerste hoofdstuk zetten wij het hoe en waarom van de wetenschappelijke verantwoording in voetnoten, bronvermelding en bibliografie uiteen. Daarop volgen korte hoofdstukjes over literatuur, regelgeving en jurisprudentie. Hoewel in de 'juridische' volgorde wetgeving en jurisprudentie vooropstaan, beginnen wij met de literatuur, omdat dat beter aansluit op het eerste hoofdstuk. Aan het eind geven wij enkele richtlijnen voor afkortingen en hebben wij een lijst gemaakt van veel voorkomende afkortingen.

Tot voorbeeld hebben wij *The Bluebook. A Uniform System of Citation* genomen, maar anders dan die Amerikaanse handleiding hebben wij ons, zoals gezegd, beperkt tot de meest voorkomende praktische problemen.² Deze *Leidraad* is daardoor overzichtelijker en handzamer geworden, en geschikter om als het Nederlandse 'blauwboek' te worden gehanteerd. Benadrukt moet worden dat deze leidraad bedoeld is voor Nederlandstalige teksten, die in Nederland worden gepubliceerd. Voor publicaties in andere talen en/of in andere landen gelden veelal afwijkende gebruiken en richtlijnen.

Wat betreft de doelgroep denken wij vooral aan redacties van boeken en tijdschriften en aan de juridische auteurs zelf. Ook denken wij nadrukkelijk aan het wetenschappelijk onderwijs. Wij zouden het toejuichen als studenten reeds bij het schrijven van het eerste werkstuk vertrouwd zouden worden gemaakt met de beginselen van wetenschappelijke verantwoording en de redactie daarvan. Bij het schrijven, begeleiden en beoordelen van scripties zou deze leidraad onmisbaar moeten zijn.

Voor de goede orde: de richtlijnen worden door ons gepropageerd. Zij zijn geen wet. Volgt men deze richtlijnen echter, dan is men in elk geval volledig én consequent. Dat zijn toch de eerste eisen die men aan een wetenschappelijke verantwoording mag stellen. Wij staan overigens open voor kritiek, suggesties en aanbevelingen, die wij graag in een eventuele volgende druk zullen verwerken.

De auteurs van dit boekje vonden elkaar doordat G.A.I. Schuijt in het *Nederlands Juristenblad* zijn nood had geklaagd over de vaak voorkomende onvolledigheid en inconsistentie van voetnoten en bronverwijzingen in de juridische literatuur in Nederland.³ Een twintigtal auteurs, redacteuren en uitgevers gaf gehoor aan zijn oproep een commissie te vormen. De commissie ging weldra aan het werk, met dit boekje als resultaat. Dat

2. *Bluebook* 1991, inmiddels: 2015; zie ook *University of Chicago Manual* 1989, inmiddels: *Maroonbook* 2016.

3. Schuijt, *NJB* 1995, p. 931-932.

de commissie in meerderheid bestaat uit redacteuren van tijdschriften en uitgevers van juridische boeken en tijdschriften en dat het door diverse uitgevers gezamenlijk wordt uitgegeven, geeft het vertrouwen dat de in dit boekje gepresenteerde richtlijnen brede ingang zullen vinden.

Ten slotte: de *voorbeelden* die wij gebruiken zijn soms gefingeerd.

De commissie:

G.A.I. Schuijt, *voorzitter*
J.O. van Klinken, *secretaris*
M.H. Bastiaans
H.M.J. Bogaard
A.F.M. Brenninkmeijer
G. van Bussel
K. Frielink
H.R.W. Gokkel
N. Hagemans
A.J.J. van der Heiden

H. Konijnenbelt
W. Konijnenbelt
B.J. Koops
J.P. Loof
G.J.H.M. Mom
P.F. van Oosten de Boer
K. Peters
P. van Seters
M.Ph. van Sint Truiden
J. Sperling
C. Waaldijk

Correspondentie:

H. Konijnenbelt, *secretaris*
Commissie Leidraad
p.a. Wolters Kluwer
Postbus 23
7400 GA Deventer
Leidraad-NL@wolterskluwer.com

^
Zie inhoud van deze uitgave ook op:
www.wolterskluwer.nl/navigator
v

NAVIGATOR

INHOUDSOPGAVE

1	<i>Bronvermeldingen, voetnoten en verwijssystemen</i>
1.1	Het waarom van bronvermeldingen, noten en literatuurlijsten / 13
1.2	Aanbevolen verwijssysteem / 15
1.3	De vorm van voetnoten / 17
1.3.1	Algemeen / 17
1.3.2	Doornummeren of niet doornummeren? / 20
1.3.3	Plaats en weergave van nootnummers in de hoofdtekst / 20
1.4	Verkorte literatuurverwijzingen in voetnoten / 21
1.4.1	Aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar boeken en bijdragen in boeken / 21
1.4.2	Aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen / 26
1.4.3	Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen: zonder vermelding van tijdschrifttitel en publicatienummer / 27
1.4.4	Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar boeken en bijdragen in boeken: mét vermelding van verkorte boektitel / 28
1.5	Alternatieve verwijssystemen / 32
1.5.1	Volledige literatuurverwijzingen in voetnoten / 32
1.5.2	Eindnoten / 34
1.5.3	Verkort verwijzen in de hoofdtekst / 34
1.5.4	Volledig verwijzen in de hoofdtekst / 35
1.5.5	Conclusie / 36
1.6	Elektronische bronnen / 36
1.6.1	Uitgaven op papier met online updates / 37
1.6.2	Websites, weblogs, YouTube / 38
1.6.3	Vuistregels / 39
1.6.4	Structuur van verwijzingen naar elektronische bronnen / 40
1.6.5	Algemene aanwijzingen / 42

1.6.6	Digital object identifier / 43
1.7	Interne verwijzingen / 44
1.7.1	Tabellen, figuren e.d. / 44
1.7.2	Hoofdstuk en paragraaf / 44
1.7.3	Bijlage / 45
1.7.4	Artikelgewijs commentaar / 45
2	<i>De literatuurlijst</i>
2.1	De lijst / 47
2.2	De titelbeschrijving / 49
2.2.1	Boeken / 50
2.2.2	Oraties en dissertaties / 52
2.2.3	Verzamelbundels / 52
2.2.4	Feestbundels / 53
2.2.5	Bijdragen in boeken / 53
2.2.6	Preadviezen / 54
2.2.7	Artikelen in tijdschriften / 55
2.2.8	Boekbesprekingen / 57
2.2.9	Frequent geactualiseerde uitgaven / 59
2.2.10	Handboeken en bewerkingen / 60
2.2.11	Opnieuw uitgegeven klassiekers / 60
2.2.12	Vertaalde werken / 61
2.2.13	Verslagen van wetenschappelijke vergaderingen en interviews / 61
2.2.14	Berichten uit kranten en andere media / 62
2.2.15	Rapporten, scripties en niet uitgegeven teksten / 63
2.2.16	Bronnen in vreemde talen / 63
3	<i>Regelgeving en parlementaire stukken</i>
3.1	Wetten, besluiten en verdragen / 65
3.2	Vermelding van artikelnummers / 68
3.2.1	Verwijzingen voluit / 68
3.2.2	Verkorte verwijzingen / 69
3.3	Parlementaire stukken / 69
3.3.1	Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal / 69
3.3.2	Stukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal / 71
3.3.3	Handelingen / 72
3.4	Ambtsberichten en andere beleidsdocumenten / 72
3.5	De Europese Unie / 73
3.5.1	Aanduidingen en afkortingen / 75
3.5.2	De rechtshandelingen van de Europese Unie / 76
3.5.3	Overige stukken van de Europese Unie / 78
3.6	Andere internationale organisaties / 79

4	<i>Jurisprudentie</i>
4.1	Vermelding van jurisprudentie in voetnoten / 81
4.2	De European Case Law Identifier / 81
4.3	Verwijzingen naar Nederlandse rechtspraak / 83
4.4	Verwijzingen naar Europese, internationale en buitenlandse rechtspraak / 86
4.5	De jurisprudentielijst / 90
5	<i>Hoofdletters</i>
6	<i>Afkortingen</i>
6.1	Het gebruik van afkortingen / 97
6.2	Hoofdletters of kleine letters in afkortingen / 98
6.3	Gebruik van punten in afkortingen / 99
6.4	Mr of mr. – dr of dr.? / 100
6.5	Afkortingen van meervoudsvormen / 101
6.6	Lijst van veel voorkomende afkortingen en schrijfwijzen / 101
6.6.1	Algemene afkortingen / 101
6.6.2	Tijdschriften en andere publicatiebronnen / 111
6.6.3	Wetten, verdragen en andere regelingen / 121
	<i>Literatuur</i> / 131
	<i>Trefwoordenregister</i> / 135
	<i>Samenvatting Leidraad 2016</i> / inlegvel

1 Bronvermeldingen, voetnoten en verwijssystemen

1.1 Het waarom van bronvermeldingen, noten en literatuurlijsten

Juristen baseren zich op een veelheid aan rechtsbronnen. In hun publicaties vermelden ze die bronnen. Ze doen dat om de lezer te overtuigen. En om het auteurschap van anderen te respecteren en verantwoording af te leggen over eigen onderzoek. Daartoe verwijzen juridische auteurs naar regelgeving en parlementaire stukken, naar rechtspraak en literatuur, en ook wel naar niet-juridische bronnen.

Voorts dienen bronvermeldingen ertoe de auteur te behoeden voor de beschuldiging van plagiaat. Wetenschappelijk onderzoek staat immers nooit op zichzelf. Men bouwt voort op wat anderen reeds hebben gedaan en geschreven. Wie dat echter doet zonder te vermelden dat (en waar) anderen dat reeds eerder hebben geschreven, pronkt met andermans veren en handelt in strijd met de regels van wetenschappelijke integriteit. Auteursrechtelijk is citeren toegestaan mits met vermelding van de bron. Citeren kan men in eigen woorden, ook wel 'vrij' of 'geparafraseerd', en kan ook letterlijk. Letterlijke citaten dienen tussen aanhalingstekens te worden geplaatst. In beide gevallen dient men de geciteerde auteur en de vindplaats van de geciteerde tekst te vermelden. Citeren uit secundaire bronnen (uit de tweede hand) is niet aan te bevelen, behalve als de oorspronkelijke tekst niet of niet meer beschikbaar is. Dan dient men duidelijk te vermelden wat de secundaire bron is. *De Nederlandse gedragscode wetenschapsbeoefening* 2014 vat het bovenstaande bondig samen: 'Door correcte bronvermelding wordt duidelijk gemaakt welke de intellectuele herkomst is van de geciteerde of geparafraseerde teksten. Dit geldt ook voor informatie afkomstig van het internet en uit anonieme bronnen. Zonder bronvermelding worden geen teksten of resultaten van onderzoek van anderen overgenomen.'¹

1. *Code wetenschapsbeoefening* 2014/1.3.

Bronvermeldingen dienen niet alleen de controleerbaarheid. Zij dienen ook de nieuwsgierige lezer die over het onderwerp meer wil weten en meer wil naslaan. Die lezer moet het niet te moeilijk worden gemaakt. Hem moeten geen zoekplaatjes worden voorgeschoteld. Bronvermeldingen schrijft men niet alleen voor ingewijden, maar ook voor mensen buiten het eigen vakgebied, voor beginnende onderzoekers en voor onderzoekers die over twintig jaar of nog later de bronnen in de bibliotheek willen natrekken. Wat thans een in vakkringen bekende publicatie is (*Van der Pot, Noyon/Langemeijer/Remmelink*), is dat straks misschien niet meer. Bovendien wil de lezer aan het jaartal kunnen zien welke editie is geraadpleegd. De bronvermelding dient dus volledig te zijn.

Het is daarom noodzakelijk in een wetenschappelijk werk van enige omvang:

- door middel van voetnoten te vermelden wat de bronnen zijn van wat wordt gesteld;
- aan het eind van de tekst een overzicht te geven van de onderzochte literatuur en eventueel van de onderzochte andere bronnen, zoals jurisprudentie, parlementaire stukken en dergelijke.

Voetnoten kunnen ook nog twee andere doelen dienen:

- Men kan er mededelingen in doen die in de hoofdtekst het betoog zouden onderbreken, maar die de schrijver toch ‘voor de goede orde’ niet onvermeld wil laten. Bijvoorbeeld de mededeling waarom men een bepaald aspect buiten beschouwing heeft gelaten, of dat een bepaalde auteur er een andere opvatting op nahoudt, die men wel kent maar niet bespreekt.
- Men kan tot gemak van de nieuwsgierige lezer extra informatie verschaffen. Van een rechterlijke uitspraak vermeldt men in beginsel de naam van het gerecht, de datum en de European Case Law Identifier (ECLI). Extra informatie die vermeld kan worden is bijvoorbeeld waar de uitspraak, al dan niet voorzien van annotaties, is gepubliceerd. Ook in literatuurverwijzingen kan men nadere gegevens vermelden.

Bronvermeldingen dienen dus de lezer. Zij verschaffen hem informatie. Uitgangspunt is het gemak van de lezer. Wees informatief, maar maak het nietodeloos ingewikkeld. Vermijd verwijzingen die de lezer aan het zoeken zetten. Aanduidingen zoals *a.w.* (aangehaald werk), *o.c.* (*opus citatus*), *t.a.p.* (ter aangehaalde plaatse), *l.c.* (*locus citatus*), *ibidem* (op dezelfde plaats) en dergelijke zijn gebruikersonvriendelijk.

1.2 Aanbevolen verwijssysteem

Om te kunnen verwijzen zal men een verwijssysteem moeten kiezen. Hier wordt eerst het door deze *Leidraad* aanbevolen systeem uiteengezet. Verderop zullen voor de volledigheid ook enkele andere, minder gebruikelijke systemen kort worden vermeld (zie 1.5). Bij het kiezen van een verwijssysteem dient de auteur zich rekenschap te geven van de aard van zijn tekst en aan de hand daarvan zijn keuze voor een verwijssysteem te maken. Men moet daarbij niet alleen letten op de leesbaarheid van de hoofdtekst en de verwijzingen, maar ook op de hanteerbaarheid en toegankelijkheid van de publicatie als geheel. Een verwijssysteem moet ook consequent worden toegepast, dus niet de ene keer zus en de andere keer zo.

Deze *Leidraad* beveelt aan voetnoten te gebruiken. Die verschijnen onderaan de pagina, in de marge of onderaan de tegenoverliggende pagina, digitaal in pop-ups, in elk geval voor de lezer snel in het oog vallend.

Deze *Leidraad* beveelt voorts aan om in die voetnoten, voor zover het gaat om *literatuurverwijzingen*, te kiezen voor verkorte verwijzingen, met aan het eind van de publicatie (boek, scriptie, tijdschriftartikel) een lijst van geraadpleegde literatuur. In die literatuurlijst worden dan de volledige bibliografische gegevens opgenomen. Hoe die volledige bibliografische vermeldingen eruit moeten zien, wordt besproken in hoofdstuk 2. Zonder literatuurlijst kan men de literatuurverwijzingen in de voetnoten niet verkorten (zie ook 1.5.3).

Een verkorte verwijzing naar een boek of bijdrage in een boek bestaat in beginsel uit de achternaam van de auteur en het jaartal van publicatie:

In de voetnoot:

1. Leijten 2008.
2. Lodder 2012.

In de literatuurlijst:

Leijten 2008

J. Leijten, *De glorie van het recht*, Amsterdam: Balans 2008.

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, het internet van dingen en andere internet (on)gemakken. De tien geboden van het internet-recht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

Een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel omvat in beginsel ook de tijdschrifttitel plus de vindplaats in de desbetreffende jaargang (publicatienummer en soms afleverings- en/of paginanummers, zie 1.4.2).

Vaak zal een literatuurverwijzing toegespitst worden op een bepaalde pagina, paragraaf of aantekening:

In de voetnoot:

1. Leijten 2008, p. 18.
2. Lodder 2012, p. 24.
3. Van Opijnen 2014/2.1.

In de literatuurlijst:

Leijten 2008

J. Leijten, *De glorie van het recht*, Amsterdam: Balans 2008.

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, het internet van dingen en andere internet (on)gemakken. De tien geboden van het internet-recht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

Opijnen, van, 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014 (online publiek).

Voor alle langere teksten (meer dan vier bladzijden in gedrukte vorm) is deze verkorte verwijzing naar literatuur in de voetnoten aan te bevelen. Dit verwijssysteem verdient sterk de voorkeur, omdat het ruimte spaart, omdat het zowel de lezer als de auteur tijd spaart, en omdat het achter de hoofdtekst een handzaam overzicht biedt van door de auteur geraadpleegde literatuur. Zoals hierboven aangegeven, wordt daarmee ook de wetenschappelijke basis van de juridische tekst blootgelegd. Hanteert men dit verkorte verwijssysteem, dan kan men bovendien zonder de aanduidingen *a.w.*, *t.a.p.*, *o.c.*, *l.c.*, *idem* en 'zie noot x'. In plaats daarvan herhaalt men de verkorte verwijzing. Daardoor wordt ook de kans op vergissingen kleiner. Men hoeft bij meermalen vermelde literatuur niet steeds de volledige bibliografische gegevens te vermelden en toch zet men de lezer niet onnodig aan het zoeken.

Gebruik in voetnoten dus geen verwijzingen naar eerdere voetnoten waarin verkort naar literatuur wordt verwezen, maar herhaal gewoonweg de verkorte verwijzing (ook als de noten direct op elkaar volgen).

Dus niet:

1. Lodder 2012, p. 26.
22. *Ibidem*, p. 28.
23. *Idem*.
45. A.w., p. 30.
46. Zie noot 1.

Maar:

1. Lodder 2012, p. 26.
22. Lodder 2012, p. 28.
23. Lodder 2012, p. 28.
45. Lodder 2012, p. 30.
46. Lodder 2012, p. 26.

Verwijzingen naar jurisprudentie, regelgeving en parlementaire stukken kunnen ook in dit systeem niet anders dan volledig zijn. Daarom is het niet altijd nodig om aan het eind van de tekst een lijst van aangehaalde jurisprudentie (of van aangehaalde regelgeving enz.) op te nemen. In boeken, scripties en rapporten kunnen dergelijke lijsten echter nodig zijn.

1.3 De vorm van voetnoten

1.3.1 Algemeen

Elke noot begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. Een noot kan uit meer dan één zin bestaan, zelfs uit meer dan één alinea, maar wordt toch zo kort mogelijk gehouden.

In een noot betekent een verwijzing *zonder* inleidend woord, dat de bewering in de hoofdtekst ontleend is aan de genoemde bron.

In de tekst:

Volgens Zijlstra kan in de democratische rechtsstaat een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen.⁵

In de noot:

5. Zijlstra 2012/3.2.

Niet:

5. Zie Zijlstra 2012/3.2.

Ook als de naam van de auteur, een rapport, een regeling of een rechterlijke instantie reeds in het zinsverband van de hoofdtekst wordt genoemd, wordt dat gegeven in de noot herhaald.

In de hoofdtekst:

Volgens Demeyere zou gesteld kunnen worden dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid.¹

In de voetnoot:

1. Demeyere 2015, p. 392.

Als de noot geen bronvermelding is van een stelling in de hoofdtekst, kan men als *inleidende woorden* ‘aldus’, ‘aldus ook’, ‘zie ook’, ‘vgl.’ en ‘anders’ gebruiken.

‘Aldus ook’ gebruikt men, als de bewering al gedragen wordt door in de hoofdtekst opgenomen argumentatie.

In de tekst:

In de democratische rechtsstaat kan een drietal ‘dimensies’ worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen.⁵

In de noot:

5. Aldus ook Zijlstra 2012/3.2.

‘Zie ook’ gebruikt men, indien verwezen wordt naar een bron die de hoofdtekst niet onderbouwt, maar wel iets dergelijks over het onderwerp zegt.

In de tekst:

Het gaat hier dus om een definitie van de (democratische) rechtsstaat.⁵

In de noot:

5. Zie ook Zijlstra 2012/3.2.

‘Vgl.’ gebruikt men in hetzelfde geval als het voorgaande, maar nu zegt de bron iets dergelijks over een *ander* onderwerp.

In de tekst:

Een nader onderzoek naar de achterliggende idee van de (democratische) rechtsstaat zou een andere definitie kunnen opleveren.⁵

In de noot:

5. Vgl. Zijlstra 2012/3.2.

‘Anders:’ gebruikt men als de bron iets zegt dat het tegenovergestelde is van wat de hoofdtekst zegt.

In de tekst:

Deze definitie van de rechtsstaat doet geen recht aan de achterliggende idee van de (democratische) rechtsstaat.⁵

In de noot:

5. Anders: Zijlstra 2012/3.2.

Het gebruik van de afkorting ‘cf.’ kan verwarring wekken en wordt daarom afgeraden. Het kan duiden op ‘confer’ (= vergelijk), maar ook op ‘conform’ (= overeenkomstig).

Gebruik voor de pagina-aanduiding uitsluitend ‘p.’; dus niet: ‘pp.’ of ‘blz.’. Voor het gebruik van afkortingen zie verder hoofdstuk 6.

In een noot verwijst men naar het *exacte* pagina- of onderdeelnummer, tenzij de verwijzing algemeen van aard is:

1. Botman 2015, p. 430; Van Opijnen 2014/2.1.

Algemeen:

1. Andere literatuur over dit onderwerp: Botman 2015; Van Opijnen 2014.

Schrijf ook niet ‘p. 5 e.v.’, maar geef exact de pagina’s weer waarnaar wordt verwezen:

1. Botman 2015, p. 79-87.

Zoals men bij verwijzingen naar regelgeving zo mogelijk het relevante artikel noemt, zo is bij jurisprudentie vermelding van het nummer van de

relevante rechtsoverweging een goede manier om de verwijzing te preciseren. Zie verder hoofdstukken 3 en 4.

Omdat na jurisprudentie- ook literatuuronderzoek steeds meer online plaatsvindt, en literatuur online vaak geen paginering heeft, wordt steeds vaker elke publicatie onderverdeeld in korte, uniek genummerde onderdelen (paragrafen, aantekeningen, alinea's). Daarnaar kan doeltreffend worden verwezen.

Over de precieze vorm van verwijzingen naar literatuur, zie 1.4.

1.3.2 *Doornummeren of niet doornummeren?*

In een artikel in een boek of tijdschrift kan men de voetnoten het beste doornummeren. In langere teksten, zoals boeken, kan men ook op elke bladzijde of in elk hoofdstuk opnieuw met noot 1 beginnen. Pleeg daarover overleg met de uitgever. Nummering per bladzijde heeft het nadeel dat deze nummering niet in stand blijft bij herpublicatie in een andere vorm, digitaal of anderszins.

1.3.3 *Plaats en weergave van nootnummers in de hoofdtekst*

Als een noot betrekking heeft op een alinea, op een of meer zinnen of op een bij- of hoofdzin, dan wordt het nootnummer geplaatst achter het laatste leesteken daarvan. Het nootnummer komt bij voorkeur aan het eind van een zin te staan, *na de punt*. Alleen als een noot uitsluitend betrekking heeft op een of enkele woorden, wordt het nootnummer onmiddellijk na het desbetreffende woord geplaatst, maar altijd na een eventuele interpunctie ter plekke.

Een noot heeft hooguit betrekking op één alinea, tenzij in de noot wordt aangegeven dat een verwijzing op een groter deel van de hoofdtekst betrekking heeft.

Een nootcijfer in de hoofdtekst wordt 'superieur' (hoger, 'superscript') gezet; er komt geen haakje achter.

Dus niet:

(...) om discussies over eventuele verwijtbaarheid bij de fabrikant te ecareren 15). In het (...)

Maar:

(...) om discussies over eventuele verwijtbaarheid bij de fabrikant te ecareren.¹⁵ In het (...)

Plaats in de hoofdtekst nergens meer dan één nootnummer tegelijk. In die ene noot kunt u zo nodig verwijzen naar verschillende bronnen.

Dus niet:

Hetzelfde wordt verdedigd door Leijten en Zijlstra.^{14,15}

14. Leijten 2008, p. 31; Zijlstra 2012/1.3.

15. Zie ook Van Maanen 2011, p. 19.

Maar:

Hetzelfde wordt verdedigd door Leijten en Zijlstra.¹⁴

14. Leijten 2008, p. 31; Zijlstra 2012/1.3; zie ook Van Maanen 2011, p. 19.

Gebruik ook nooit hetzelfde nootnummer tweemaal, maar gebruik op de tweede plek een nieuw nootnummer, en herhaal de verkorte verwijzing uit de eerdere noot.

Bij meer verwijzingen in één voetnoot, zoals in bovenstaande voorbeelden, zijn er geen vaste regels voor de volgorde ervan. In het algemeen zal men een logische volgorde moeten nastreven waarbij de directe aansluiting op de hoofdtekst eerder vermeld wordt dan bijkomende toevoegingen, belangrijker bronnen eerder dan minder belangrijke en rechtspraak van hogere instanties eerder dan die van lagere.

1.4 Verkorte literatuurverwijzingen in voetnoten

De hierna volgende subparagrafen betreffen uitsluitend literatuurverwijzingen. Voor verwijzingen naar wetten, andere regelgeving, parlementaire stukken en jurisprudentie, zie hoofdstukken 3 en 4.

1.4.1 *Aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar boeken en bijdragen in boeken*

Bij het verkort verwijzen naar een boek of een bijdrage in een boek worden de achternaam van de auteur en het jaar van publicatie vermeld, meestal gevolgd door hetzij een komma en paginanummer(s), hetzij door een schuine streep en onderdeelnummer(s). De lezer kan zich onmiddellijk een oordeel vormen over de bron en hoe recent de publicatie is. Voor de volledige bibliografische gegevens kan hij aan het eind van de publicatie terecht in de literatuurlijst.

1. Moerel & Prins 2016, p. 11; Van Opijnen 2014/2.1.

Ook hier verwijst men in de voetnoot naar het exacte pagina- of onderdeelnummer, tenzij de verwijzing algemeen van aard is. In dat geval vermeldt men slechts het jaartal. De overige bibliografische gegevens vermeldt men in de literatuurlijst.

2. **Andere literatuur over dit onderwerp: Moerel & Prins 2016; Van Opijnen 2014.**

Gebruik in een verkorte verwijzing naar een *bijdrage in een bundel* niet de naam van de redacteur, maar de naam van de geciteerde auteur, het jaar van de uitgave en de pagina('s) of paragraaf. Zo verwijst men als volgt naar de bijdrage van A.G.F. Ancery in de bundel T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014.

1. **Ancery 2014, p. 23.**

Niet:

1. **Gerverdinck e.a. 2014, p. 23.**

In een verkorte verwijzing naar een *gehele bundel* kan de toevoeging '(red.)' achter de namen van de redacteurs achterwege blijven.

1. **Gerverdinck e.a. 2014.**

Een *medeauteur* (of mederedacteur) wordt voorafgegaan door het teken '&' (*niet* door een liggende of schuine streep; een liggende streep duidt op medevermelding van de partnernaam en soms op een dubbele naam; een schuine streep duidt op een bewerker). Bij twee auteurs: A & B, bij drie auteurs: A, B & C.

1. **Spoor, Verkade & Visser 2011/2.10.**

Bij meer dan één auteur is het zaak zowel in de voetnoten als in de alfabetische literatuurlijst de volgorde van de auteurs op het titelblad aan te houden. Bij

1. **Spoor, Verkade & Visser 2011.**

dient de lezer het werk onder 'Spoor' aan te treffen, niet onder 'Verkade' of 'Visser'. Bij *meer dan drie* auteurs, redacteuren of bewerkers wordt alleen de eerste genoemd, met de toevoeging 'e.a.':

1. Schlössels e.a. 2015, p. 22.

Bewerkers (veelal van bekende handboeken) worden voorafgegaan door een schuine streep zonder spaties ervoor en erna. Dit ter onderscheiding van een partner- of dubbele naam:

1. Hazewinkel-Suringa 1964, p. 84.

De latere bewerking van dit bekende handboek strafrecht door J. Remmelink wordt weergegeven als:

1. Hazewinkel-Suringa/Remmelink 1996, p. 85.

In deze verkorte verwijzingen worden *voorletters* alleen toegevoegd (vóór de achternaam!) als dat nodig is ter vermijding van een mogelijk misverstand:

1. J.M. Polak 1993, p. 45.
2. Schlössels e.a. 2015, p. 22.
3. H.C.G.L. Polak 1993, p. 16.

Indien van een auteur verschillende publicaties uit één jaar worden aangehaald, verschaft men met een korte titelaanduiding opheldering. De titelaanduiding dient dan cursief te worden geschreven. Deze methode met gebruik van een (ver)korte titel wordt beschreven in 1.4.4:

1. Brants & Van Lent, *Externe openbaarheid* 2001, p. 75-101.
2. Brants & Van Lent, *Kroniek* 2001, p. 435.

Ook deze vermeldingen dienen te corresponderen met de vermeldingen in de literatuurlijst.

Auteurloze publicaties vermeldt men met titel (*cursief*) en jaartal (plus de desbetreffende pagina). Op dezelfde manier kan men verkort verwijzen naar officiële publicaties (nota's, rapporten en adviezen) die geen auteur maar wel een handzame titel hebben:

1. *Respect en recht voor ieder mens* 2013, p. 10.

Verdere bibliografische gegevens moeten in de literatuurlijst onder *Respect en recht voor ieder mens* 2013 te vinden zijn.

Frequent geactualiseerde uitgaven (losbladige uitgaven e.d.) geven zelf veelal een 'aanbevolen citeerwijze', die vaak (nog) afwijkt van de in deze *Leidraad* gegeven regels. Sluit in beginsel aan bij de aanbevolen citeerwijze, maar vermeld vóór de verkorte (gecursiveerde) titel wel eerst de auteur van het desbetreffende onderdeel van de uitgave, gevolgd door', in:'.

In de volgende voorbeelden wordt om diverse redenen vooruitgelopen op de aanbevelingen van 1.4.4 en 1.6.

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2016/8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3.
2. Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 5 (online, bijgewerkt 15 juli 2014).
3. Huijgen, in: *GS Onrechtmatige daad* VI.2.2.9 (online, bijgewerkt 24 december 2014).
4. Vakstudie *Omzetbelasting*, art. 8 Wet OB 1968, aant. 3.2.5 (online, bijgewerkt 6 april 2016).
5. Visser, in: *T&C Intellectuele eigendom* 2013, art. 25b Aw, aant. 3.

In de literatuurlijst vermeldt men weer de volledige bibliografische gegevens (zie daarover hoofdstuk 2) onder respectievelijk:

Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2016

E. Cremers-Hartman, commentaar op WCRM, in: A.R. Houweling, P.G. Vestering & W.A. Zondag (red.), *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch*, Den Haag: Sdu 2016 (boek en online).

Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*

K.J.O. Jansen, commentaar op art. 6:162 BW, in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online).

Huijgen, in: *GS Onrechtmatige daad*

W.G. Huijgen, 'VI. Beroeps- en dienstenaansprakelijkheid', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online).

Vakstudie Omzetbelasting

M.E. van Hilten & B.G. van Zadelhoff (red.), *Omzetbelasting* (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 6), Deventer: Wolters Kluwer (online).

Visser, in: T&C Intellectuele eigendom 2013

D.J.G. Visser, commentaar op hoofdstuk IA Aw, in: *Tekst & Commentaar Intellectuele eigendom*, Deventer: Kluwer 2013 (boek en online).

Bij documentaire werken zoals *Fiscale Encyclopedie De Vakstudie* en de *Editie Cremers* pleegt men de auteur niet te noemen.

De hierboven weergegeven citeerwijze voor delen van Tekst & Commentaar en van Sdu Commentaar met jaartalvermelding is de gebruikelijke citeerwijze voor de boekedities. Nu deze series ook online beschikbaar zijn en frequent geactualiseerd worden, kunnen er verschillen ontstaan, afhankelijk van het geraadpleegde medium en de datum (zie 1.6.1). Vermeld daarom zo mogelijk de bijwerkdatum van de onlineversie op moment van raadplegen:

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2016/8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3 (online, bijgewerkt 1 april 2016).
5. Visser, in: *T&C Intellectuele eigendom* 2013, art. 25b Aw, aant. 3 (online, bijgewerkt 1 april 2016).

Bekende handboeken krijgen na verloop van tijd dikwijls een andere bewerker dan de oorspronkelijke auteur. In de verkorte verwijzing blijft toch de oorspronkelijke auteur als eerste genoemd, ook al is diens naam inmiddels deel van de titel of serietitel geworden. Plaats voor de naam van de bewerker(s) een schuine streep, sluit in beginsel aan bij de aanbevolen citeerwijze en vermeld steeds het jaar van verschijnen, dat belangrijk is om de verschillende edities te kunnen onderscheiden:

6. Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-III 2014/100.
7. Pitlo/Croes e.a. 1995, p. 50.

(Dus anders dan in het boek zelf aanbevolen, 'Pitlo/Croes e.a.', want het jaartal mag niet worden weggelaten.)

Bij een verwijzing naar een vertaling van een bepaald werk kan het dienstig zijn het jaartal van het oorspronkelijke geschrift tussen haakjes te vermelden:

1. Mill (1859) 1978, p. 50.

In de literatuurlijst vermeldt men dan de oorspronkelijke titel en die van de gebruikte vertaling, met de overige bibliografische gegevens van die vertaling. Zie 2.2.12.

1.4.2 ***Aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen***

Een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel is in beginsel iets uitgebreider dan een verkorte verwijzing naar een boek. Voor het jaartal wordt *cursief* de (afgekorte) titel van het tijdschrift vermeld. Achter het jaartal wordt na een schuine streep het publicatienummer vermeld. Indien het tijdschrift niet met publicatienummers werkt en het betreft een verwijzing van algemene aard (dus naar het artikel als geheel), dan worden de begin- en eindpagina vermeld. De uitgebreidere vermelding in de literatuurlijst blijft desondanks nodig voor de voorletters van de auteur, de titel van het artikel en eventuele aanvullende gegevens.

Algemene verwijzingen in de noot:

1. Van Verseveld, *DD* 2016/34.
2. Voorhoof, *Mediaforum* 2015, p. 194-204.
3. Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

Specifieke verwijzingen in de noot:

1. Van Verseveld, *DD* 2016/34, par. 3.2.2.
2. Voorhoof, *Mediaforum* 2015, p. 200.
3. Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 9.

In de literatuurlijst:

Verseveld, van, *DD* 2016/34

A. van Verseveld, 'Noodweer: de Hoge Raad geeft een overzicht', *DD* 2016/34, afl. 5, p. 352-371.

Voorhoof, *Mediaforum* 2015, p. 194-204

D. Voorhoof, 'De aansprakelijkheid van online nieuwsplatforms na Delfi. Online nieuwsplatform dat nalaat manifest schadelijke gebruikersinhoud proactief weg te filteren riskeert aansprakelijkheid', *Mediaforum* 2015, afl. 6, p. 194-204.

Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11

S. Wierenga-Heintz e.a., 'Kroniek Aansprakelijkheidsrecht', *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

De reden dat hierboven in de noot bij *DD* en *Mediaforum* geen afleveringsnummer wordt vermeld en bij *Advocatenblad* wel, is deze: *DD* en *Mediaforum* hebben een doorlopende nummering, van publicatie- dan wel paginanummers per jaargang; *Advocatenblad* nummert als een van de weinige tijdschriften nog de pagina's per aflevering, zodat zonder afleveringsnummer de vindplaats incompleet zou zijn (zie daarover 2.2.7).

1.4.3 *Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen: zonder vermelding van tijdschrifttitel en publicatienummer*

Als men het bezwaarlijk vindt om verschillende methoden te hanteren voor het verkort verwijzen naar boeken en tijdschriftartikelen, is het ook mogelijk om op dezelfde manier te verwijzen naar tijdschriftartikelen als naar boeken. Als men dan kiest voor de methode zoals voor boeken beschreven in 1.4.1, bestaat de verwijzing naar een geheel artikel slechts uit auteursachternaam en jaartal:

Van Verseveld 2016.

Voorhoof 2015.

Wierenga-Heintz e.a. 2015.

Meestal zal men een verwijzing willen toespitsen op een bepaalde pagina of paragraaf. Dan ziet een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel er als volgt uit:

Van Verseveld 2016, par. 3.2.2.

Voorhoof 2015, p. 200.

Wierenga-Heintz e.a. 2015, p. 9.

De naam van het tijdschrift, het publicatienummer, de begin- en eindpagina en het afleveringsnummer zijn dan (net als de titel van het artikel en de voorletters van de auteur) alleen te vinden in de literatuurlijst.

Deze alternatieve methode kan echter niet gebruikt worden wanneer van een auteur verschillende publicaties uit één jaar worden aangehaald, want dan is men aangewezen op de methode omschreven in 1.4.2.

1.4.4 ***Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar boeken en bijdragen in boeken: mét vermelding van verkorte boektitel***

Er zijn auteurs, uitgevers en lezers die het hierboven in 1.4.1 voor boeken uiteengezette systeem van verkorte verwijzingen bezwaarlijk vinden. Zij wensen een snellere herkenning van het aangehaalde werk. Bovendien is de basis (auteursnaam en publicatiejaar, plus pagina- of paragraafnummer) soms te smal. Dan kan een aanvullende aanduiding van de uitgave-titel nodig of gewenst zijn. Bijvoorbeeld:

- Bij anonieme werken ontbreekt de auteursnaam.
- Bij werken die frequent worden geactualiseerd, zoals losbladige werken en bepaalde internetpublicaties, ontbreekt soms het jaartal.
- Als van dezelfde auteur meer publicaties uit hetzelfde jaar worden aangehaald, is nader onderscheid noodzakelijk.
- Sommige uitgevers verlangen een uitbreiding om waar mogelijk een hyperlink te kunnen maken naar de bedoelde publicatie.
- Ten slotte zijn er ook auteurs die graag direct vermelden om welk boek het gaat.

Voor de eerste drie van bovengenoemde gevallen wordt in 1.4.1 al aanbevolen om een korte, cursief weergegeven aanduiding van de titel van het boek toe te voegen. Diezelfde methode kan ook voor de laatstgenoemde twee gevallen uitkomst bieden, met behulp van de hieronder gegeven vuistregels voor het vinden van een geschikte (ver)korte titel. Bijvoorbeeld:

Spruit, Chorus & Bezemer, *Libri feudorum* 2016, p. 21.

In plaats van:

Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 21.

Gebruik daarbij de volgende vuistregels:

- In het boek is mogelijk een korte citeertitel aanbevolen, bijvoorbeeld in de Asserserie; maak daarvan in principe gebruik.
- Is de titel al kort en onderscheidend, dan kan hij onverkort worden gebruikt.
- Laat in elk geval een eventuele subtitel weg.
- Als het werk binnen het vakgebied bekend staat met een korte roepnaam, gebruik die dan.
- Als een vakgenoot al een (acceptabele) verkorte titel heeft geïntroduceerd in zijn verwijzing, neem die dan over.
- Neem het eerste kenmerkende woord van de titel als basis en vul die zonodig aan met een of twee andere woorden uit de titel. Uit de praktijk van roepnamen voor bekende werken blijkt dat het geen welluidende titel hoeft te zijn.
- Laat lidwoorden en voorzetsels zoveel mogelijk weg.
- De titel moet – ook zonder de auteursnaam – zo eenduidig mogelijk zijn, dus ‘diss.’ of ‘oratie’ voldoet niet. Als er bijvoorbeeld diverse bekende werken van verschillende auteurs bestaan met de titel *Erfrecht*, kan toevoeging van een korte serieaanduiding onderscheidend zijn: *T&C Erfrecht* versus *Erfrecht* (Mon. BW).

Als het gaat om een bijdrage in een bundel, dan wordt niet de titel van de bijdrage verkort weergegeven, maar de titel van de bundel. Daarbij wordt, net als in de volledige literatuurbeschrijving, voor de verkorte titel ‘in:’ gezet. Dit geldt ook voor bijdragen in een losbladige bundel of in een andere frequent geactualiseerde uitgave.

Pleeg over het gebruik van de hier vermelde alternatieve methode steeds overleg met de uitgever of met de eindredacteur van het tijdschrift of de bundel waarin de publicatie zal verschijnen.

Hieronder volgt, voor de beeldvorming, voor enkele boeken en bijdragen in bundels in de middelste kolom een bruikbare alternatieve verkorte citeerwijze.

Verkorte citeerwijze volgens 1.4.1	Alternatieve verkorte citeerwijze volgens 1.4.4	Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2
Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 21.	Spruit, Chorus & Bezemer, <i>Libri feudorum</i> 2016, p. 21.	J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, <i>Libri feudorum</i> (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.
<i>Respect en recht voor ieder mens</i> 2013, p. 10.	<i>Respect en recht</i> 2013, p. 10.	<i>Respect en recht voor ieder mens</i> (Beleidsnota van de Minister van Buitenlandse Zaken), bijlage bij <i>Kamerstukken II</i> 2012/13, 32735, 78.
Van Opijnen 2014/2.1.	Van Opijnen, <i>Op en in het web</i> 2014/2.1.	M. van Opijnen, <i>Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd</i> (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014 (online publiek).
Sengers & Van der Sanden 2015.	Sengers & Van der Sanden, <i>Huurrecht woonruimte</i> 2015.	J.M.G.A. Sengers & P. van der Sanden (red.), <i>Huurrecht woonruimte</i> (Huurreeks), Den Haag: Sdu 2015.
Luijten 2012/II.4.	Luijten, <i>Erfrecht</i> (Mon. BW) 2012/II.4.	E.A.A. Luijten, <i>Erfrecht</i> (Monografieën BW, deel B18), Deventer: Kluwer 2012.
Verstappen, in: <i>T&C Erfrecht</i> 2014, art. 2 Wet CTR, aant. 4.	Verstappen, in: <i>T&C Erfrecht</i> 2014, art. 2 Wet CTR, aant. 4.	L.C.A. Verstappen, 'Commentaar op Wet CTR', in: W.D. Kolkman e.a. (red.), <i>Tekst & Commentaar Erfrecht civiel en fiscaal</i> , Deventer: Kluwer 2014 (boek en online).

<i>Verkorte citeerwijze volgens 1.4.1</i>	<i>Alternatieve verkorte citeerwijze volgens 1.4.4</i>	<i>Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2</i>
Gerverdinck e.a. 2014.	Gerverdinck e.a., <i>Wetenschappelijk bijdragen</i> 2014.	T. Gerverdinck e.a. (red.), <i>Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden</i> , Den Haag: Boom juridisch 2014.
Hildebrandt 2016/2.2.4.	Hildebrandt, in: <i>Homo digitalis</i> 2016/2.2.4.	M. Hildebrandt, 'Data-gestuurde intelligentie in het strafrecht', in: <i>Homo digitalis. Preadviezen</i> (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016/2, p. 137-240 (online publiek).
Vakstudie Omzetbelasting, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.3.	Vakstudie Omzetbelasting, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.3.	M.E. van Hilten & B.G. van Zadelhoff (red.), <i>Omzetbelasting</i> (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 6), Deventer: Wolters Kluwer (online).
Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-III 2015/13.	Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-III 2015/13.	A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, <i>Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht</i> , Deventer: Wolters Kluwer 2015.

<i>Verkorte citeerwijze volgens 1.4.1</i>	<i>Alternatieve verkorte citeerwijze volgens 1.4.4</i>	<i>Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2</i>
Koopmans 1970, p. 230.	Koopmans, in: <i>Honderd jaar rechtsleven</i> 1970, p. 230.	T. Koopmans, 'De rol van de wetgever', in: <i>Honderd jaar rechtsleven. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1970</i> , Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1970, p. 221-235; herdrukt in: T. Koopmans, <i>Juridisch stippelwerk</i> , Deventer: Kluwer 1991, p. 151-165 (online publiek).
Mill (1859) 1978, p. 11.	Mill, <i>Over vrijheid</i> (1859) 1978, p. 11.	J.S. Mill, <i>Over vrijheid</i> , Meppel: Boom 1978 (<i>On Liberty</i> 1859, vertaald door W.E. Krul, online publiek).

1.5 Alternatieve verwijssystemen

De tot nu toe uiteengezette methode van verwijzen wordt door de *Leidraad* aanbevolen, maar voor de volledigheid worden hieronder enkele alternatieve methoden vermeld.

1.5.1 Volledige literatuurverwijzingen in voetnoten

Men kan er voor kiezen ook in voetnoten de volledige bibliografische gegevens op te nemen in de literatuurverwijzingen. Kiest men daarvoor dan dienen de bibliografische gegevens vermeld te worden conform de regels in hoofdstuk 2 van deze *Leidraad*. Tevens wordt het exacte onderdeel- of paginanummer vermeld, tenzij de verwijzing algemeen van aard is.

Bij het volledig verwijzen naar een specifiek onderdeel wordt de bibliografische beschrijving gevolgd door hetzij een komma en paginanummer(s), hetzij door een schuine streep en onderdeel- of publicatienummer(s), zoals beschreven in 1.4.1 en 1.4.2.

1. B.P. Vermeulen, 'Artikel 6', in: P.W.C. Akkermans & A.K. Koekkoek (red.), *De Grondwet*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992, p. 659; M.J. Borgers, 'Rechtsvorming door de Hoge Raad en de reikwijdte van de strafbaarstelling van witwassen', *DD* 2013/33, afl. 5, p. 367, par. 4.2; A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Kluwer 2015/110.
2. Andere literatuur over dit onderwerp: B.P. Vermeulen, 'Artikel 6', in: P.W.C. Akkermans & A.K. Koekkoek (red.), *De Grondwet*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992, p. 654-666; M.J. Borgers, 'Rechtsvorming door de Hoge Raad en de reikwijdte van de strafbaarstelling van witwassen', *DD* 2013/33, afl. 5, p. 361-370; A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Kluwer 2015/107-118.

Men begrijpt dat deze methode veel ruimte in beslag neemt. Dit verwijssysteem verdient daarom slechts de voorkeur voor teksten van *hooguit vier bladzijden in gedrukte vorm* waarin niet te vaak naar dezelfde bron(nen) moet worden verwezen. Een literatuurlijst aan het eind van de publicatie is in dit systeem niet nodig.

De consequentie van dit systeem is dat terugkerende bronvermeldingen steeds volledig zouden moeten worden herhaald. Het wordt sterk afgeraden in dat geval terug te verwijzen naar de eerdere bronvermelding. Dat zadelt de lezer onnodig op met zoekwerk. Het gebruik van terugverwijzende noten raden wij ook af vanwege het risico dat zij in de lucht komen te hangen als er naderhand een of meer noten worden tussengevoegd. De noten moeten dan worden vernummerd en de kans bestaat dat men niet alle terugverwijzingen daaraan aanpast. Voor de aanpassingen bij dit vernummeren bestaat in tekstverwerkingssystemen wel een oplossing, maar de ervaring leert dat niet iedere auteur daarin bedreven is. Beter is het dus om bij veel verwijzingen naar dezelfde bronnen de in 1.2, 1.3 en 1.4 beschreven verkorte vorm van verwijzen stelselmatig te hanteren. Dan kan er op dat punt niets misgaan. Bovendien is er dan een literatuurlijst waarmee de lezer snel een overzicht kan krijgen van de gebruikte literatuur.

1.5.2 **Eindnoten**

Het gebruik van eindnoten stamt nog uit de tijd van de typemachines, waarvan men er eigenlijk twee moest hebben om met de ene machine de tekst te schrijven en met de andere de noten. Moderne tekstverwerkers maken, wijzigen en vernummernen voetnoten moeiteloos. Er is dus geen reden meer om eindnoten te gebruiken.

Een verwijssysteem met eindnoten wordt ook afgeraden, want het leidt tot nodeloos geblader voor de lezer. Dit geldt in versterkte mate voor het systeem van verkort verwijzen in eindnoten. Dat dwingt de lezer namelijk om (telkens) drie verschillende bladzijden te raadplegen: de hoofdttekst, de eindnotenlijst en de literatuurlijst.

Ook het systeem van volledig verwijzen in eindnoten, dwingt de lezer steeds twee verschillende bladzijden te raadplegen: de hoofdttekst en de eindnoten na de tekst. Dit systeem is daarom alleen hanteerbaar bij korte teksten (hooguit vier bladzijden in gedrukte vorm), en dan nog alleen indien er niet te vaak naar dezelfde bron(nen) hoeft te worden verwezen. Een literatuurlijst is dan niet nodig. Voor langere artikelen kan men dit verwijssysteem beter niet gebruiken, en voor boeken en bijdragen in bundels zeker niet.

1.5.3 **Verkort verwijzen in de hoofdttekst**

In dit systeem worden in de hoofdttekst zelf verkorte verwijzingen opgenomen in plaats van in voet- of eindnoten. De verwijzingen worden verklaard in de literatuurlijst die is opgenomen na de hoofdttekst. Dit systeem, dat in de Verenigde Staten en ook elders in de wereld in sociaal-wetenschappelijke literatuur gangbaar is, treft men in de Nederlandstalige juridische literatuur zelden aan. Voetnoten kunnen in dit systeem eventueel gebruikt worden voor nadere *inhoudelijke* mededelingen en toevoegingen. Dit verwijssysteem kan men gebruiken indien er slechts een paar verwijzingen per pagina nodig zijn.

(...) aan te nemen valt dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid (Demeyere 2015, p. 392). Na selectie zal (...)

Een variant op dit verwijssysteem is dat de auteursnaam deel uitmaakt van de lopende tekst.

Volgens Demeyere valt aan te nemen dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid (Demeyere 2015, p. 392).

Of nog korter:

Volgens Demeyere (2015, p. 392) valt aan te nemen dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid.

Ook in dit systeem moet uiteraard aan het eind van de publicatie een literatuurlijst met de volledige bibliografische gegevens worden opgenomen.

Indien er meer dan een paar literatuurverwijzingen in de hoofdtekst staan, bevordert dit systeem de leesbaarheid niet. Bovendien moeten verwijzingen naar jurisprudentie, regelgeving en parlementaire stukken ook in dit systeem steeds volledig te zijn. Omdat juridische teksten juist vaak naar dat soort bronnen verwijzen, is dit systeem voor deze teksten niet aan te bevelen, omdat de tekst voortdurend onderbroken zou worden met soms lange verwijzingen.

1.5.4 ***Volledig verwijzen in de hoofdtekst***

Het plaatsen van onverkorte verwijzingen in de hoofdtekst naar literatuur en jurisprudentie levert in versterkte mate de bezwaren op als hiervoor in 1.5.3 genoemd voor verkort verwijzen in de hoofdtekst: de leesbaarheid neemt af. Dit verwijssysteem is daarom alleen geschikt indien er slechts een paar verwijzingen per pagina zijn, of wanneer het gaat om een tekst van beperkte omvang, zoals bijvoorbeeld een annotatie bij rechtspraak. Teneinde de leesbaarheid niet al te zeer te schaden, verdient het dan in elk geval aanbeveling iedere verwijzing zo te construeren dat de zin ermee eindigt.

Volgens Zijlstra kan in de democratische rechtsstaat een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen (S.E. Zijlstra, '3. Wetgeven in een democratische rechtsstaat', in: S.E. Zijlstra (red.), *Wetgeven. Handboek voor de centrale en decentrale overheid* (Handboeken staats- en bestuursrecht), Deventer: Kluwer 2012/3.2).

Naar regelgeving kan men meestal wel zonder bezwaar volledig verwijzen in de hoofdtekst, althans als er een handzame citeertitel of afkorting beschikbaar is:

De wetgever verwijst tegenwoordig zelfs expliciet naar het ongeschreven recht (zie bijvoorbeeld art. 6:6 lid 2 BW).

1.5.5 **Conclusie**

Kortom: deze *Leidraad* beveelt aan om te kiezen voor het verwijssysteem omschreven in 1.2, 1.3 en 1.4 (voetnoten, met daarin verkorte literatuurverwijzingen, en de volledige bibliografische gegevens alleen in de literatuurlijst). De *Leidraad* raadt over het algemeen af om in de voetnoten volledige literatuurverwijzingen op te nemen, en ook om (verkorte of volledige) verwijzingen te plaatsen in de hoofdtekst of in eindnoten. Mogelijke bezwaren tegen verkort verwijzen naar literatuur kunnen worden ondervangen door de iets uitvoeriger methoden van verkort verwijzen die besproken worden in 1.4.2 en 1.4.4.

1.6 **Elektronische bronnen**

Het internet is een belangrijke vindplaats van juridische bronnen. Een aantal juridische sites behoort stevast tot de favorieten van de jurist: Overheid.nl, Rechtspraak.nl, EUR-Lex, Curia.eu, HUDOC. Dit heeft tot gevolg dat bij het verwijzen naar documenten die beschikbaar zijn op deze sites, het niet meer noodzakelijk is deze sites en hun webadressen te vermelden. Verwijzingen naar documenten gevonden of beschikbaar op deze sites zijn daarom niet anders dan verwijzingen naar papieren bronnen. Om te bezien hoe naar dergelijke bronnen te verwijzen, dient men dan ook naar die onderdelen van deze *Leidraad* te gaan die uitleg geven over het verwijzen naar een wet, een richtlijn, een uitspraak, enz.. Zo zijn de onderstaande stukken allemaal snel online te vinden.

Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2016,
ECLI:NL:GHARL:2016:2024

Kamerstukken II 2015/16, 34410, 2

HvJ EU 10 september 2015, ECLI:EU:C:2015:578 (CC.OO/Tyco)

EHRM 13 oktober 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1013JUD003742806
(Bremner/Turkije)

Ook voor het verwijzen naar publiek toegankelijke elektronische bronnen zoals overheidsrapporten en artikelen op weblogs, zijn (bijna) geen aparte citeerregels nodig. Indien men naar dergelijke bronnen verwijst volgens de regels van de *Leidraad*, dan zal men door het typen van (een deel van) de tekst van de verwijzing in een zoekmachine als Google de desbetreffende bron bijna altijd vinden. Hierbij is het overigens wel van belang dat men controleert dat een gevonden elektronische bron op een betrouwbare site toegankelijk wordt gemaakt. Publiek toegankelijke bronnen kunnen immers door verschillende partijen online gezet worden. Invoer van een deel van de onderstaande verwijzingen leidt naar de originele onlinebron.

R. Went, M. Kremer & A. Knottnerus (red.), *De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk* (WRR Verkenningen, deel 31), Amsterdam: Amsterdam University Press 2015.

M.T. Croes, *Strafvordering bevorderd. Modernisering Wetboek van Strafvordering* (Memorandum 2016-02), Den Haag: WODC 2016.

Bovendien is het zo dat steeds meer bronnen die vroeger alleen op papier verschenen vaak ook al snel via internet publiek toegankelijk gemaakt worden door de auteurs. Ook voor deze stukken geldt dat geen aparte citeerregels nodig zijn. Wel kan het nuttig zijn lezers attent te maken op het feit dat een overheidsrapport of een artikel dat in een commercieel tijdschrift is gepubliceerd, publiek toegankelijk is via het internet. Dat ligt niet altijd voor de hand. Voor onder meer dit soort gevallen zijn de onderstaande vuistregels opgesteld (zie 1.6.3).

1.6.1 ***Uitgaven op papier met online updates***

Hiernaast spelen de vuistregels ook een rol bij het verwijzen naar bronnen die op papier én online verschijnen en, wanneer nodig, online aangepast worden, terwijl dat op papier nog niet het geval is. Bij dit soort uitgaven kan er een verschil bestaan tussen de papieren versie en de onlineversie. Bij een verwijzing naar dit soort bronnen is het noodzakelijk aan te geven dat men verwijst naar de onlineversie als dat het geval is en bij dit soort bronnen is het ook nodig te vermelden wanneer deze voor het laatst is bijgewerkt. Deze datum kan een lezer die geen toegang heeft tot de online versie, duidelijk maken dat zijn papieren versie wel of niet van dezelfde datum is. Is dat niet het geval dan zal hij zich, voor inzage van de versie waar de auteur naar verwijst, moeten wenden tot de onlinebron.

Een probleem dat zich dan kan aandienen, is dat de bron na de in de verwijzing genoemde datum opnieuw is aangepast. Het is dan namelijk niet duidelijk op welke tekst de auteur zijn verwijzing heeft gebaseerd. Deze is immers niet meer beschikbaar, want is alweer 'overschreven' door latere aanpassingen. Zo was ten tijde van het schrijven van deze *Leidraad* de laatste papieren editie van *Tekst & Commentaar Intellectuele eigendom* gepubliceerd in 2013. Het laatste onlinecommentaar op art. 25b Aw in deze uitgave dateert evenwel van 1 april 2016. En wat nu als een auteur heeft verwezen naar een editie van de onlineversie van 1 januari 2014? Oude versies zijn niet beschikbaar. Dan is (bijna) niet te achterhalen op welke versie een auteur zich heeft gebaseerd. (Zie ook de voorbeelden betreffende Tekst & Commentaar en Sdu Commentaar in 1.4.1.)

Indien een uitgave *online only* is, waarbij deze regelmatig wordt aangepast en de uitgever niet aan versiebeheer doet, speelt hetzelfde probleem. Voor de rechtspraktijk betekent dit dat het om bewijstechnische redenen verstandig is, bij verwijzing naar een dynamische online-uitgave, de teksten te printen en te voorzien van een datum.

1.6.2 **Websites, weblogs, YouTube**

Onlinebronnen zoals websites en weblogs hebben vaak een naam die hetzelfde is, of sterk lijkt op het webadres van het blog. Cassatieblog.nl heeft bijvoorbeeld als webadres 'www.cassatieblog.nl'. In dat geval is het niet nodig een webadres te vermelden of aan te geven dat de publicatie online staat. Dat maakt de naam van het blog immers al duidelijk. Is de naam van een blog of website niet gelijk aan het webadres dan is het aan te raden het webadres toe te voegen aan het einde van de verwijzing. Een verwijzing naar de homepage is afdoende. Dit geeft de plaats aan waar de publicatie gevonden kan worden en geeft aan dat het om een online publicatie gaat. Zo heeft het blog Ivoren Toga het webadres 'www.ivorentoga.nl'. Dit is (iets) anders dan de naam van het blog. Toevoeging van 'Ivorentoga.nl' aan het einde van een verwijzing geeft aan waar een artikel van dit blog te vinden is en dat het een online publicatie betreft.

M. Jansen, 'Aansprakelijkheid voor tenuitvoerlegging later vernietigd vonnis', *Cassatieblog.nl* 21 april 2016.

D. Steenhuis, 'Van boeven en burgers', *Ivoren Toga* 17 mei 2016, *Ivorentoga.nl*.

Voor filmpjes op YouTube geldt dat, als ware het een artikel zonder auteur, eerst de titel van het filmpje wordt genoemd, gevolgd door de naam van de beheerder van het YouTube-kanaal en 'YouTube' cursief, met daarna de (publicatie)datum.

'HR Edamse bijstandsvrouw' (RIB-J-070529, animatie), *Rechten-Online YouTube* 11 december 2012.

Het is hierbij niet nodig om 'YouTube.com' als bron te vermelden, omdat YouTube altijd door '.com' wordt gevolgd. Bij veel andere webadressen is dat niet zo, of is dat niet bekend, als gevolg waarvan de toevoeging van het laatste deel van het webadres gewenst is.

Is een You-Tube-filmpje 'embedded' dan is niet YouTube de bron, maar de website waarop het filmpje (embedded) is geplaatst. Het toevoegen van het webadres van de bron geeft aan dat de bron online te vinden is. Het woord 'video' tussen haken geeft aan dat het beeldmateriaal betreft en geen geschreven of gesproken interview.

J. Weiler, 'Interview with André Nollkaemper' (video), *European Journal of International Law* 2014, Ejil.org.

1.6.3 **Vuistregels**

Vuistregel 1

Verwijs naar een elektronische bron als ware het een papieren bron. Pas de regels van deze *Leidraad* toe.

Vuistregel 2

Is de bron publiek toegankelijk via internet en ligt dat niet voor de hand, voeg dan achter de verwijzing toe: '(online publiek)'. Is de bron op papier beschikbaar, maar ook online voor abonnees en kan er verschil zitten tussen de papieren en de onlineversie, geef dat dan aan door aan de verwijzing toe te voegen: '(online, bijgewerkt datum)'.

Vuistregel 3

Is de elektronische bron publiek toegankelijk via internet en is de bron lastig(er) te vinden met een zoekmachine voeg dan het webadres toe, na een komma, achter de verwijzing. Neem bij opname van dit adres de volgende vier vuistregels in acht.

Vuistregel 4

Indien een webadres aan de verwijzing wordt toegevoegd, verwijs dan niet naar pagina's met een 'moeilijk' of lang adres; zie ook vuistregel 6.

Vuistregel 5

Indien een webadres aan de verwijzing wordt toegevoegd, verwijs dan niet naar een adres dat met een zoekopdracht is gevonden. Veel zoekmachines geven namelijk na een zoekopdracht niet het vaste adres van de pagina, maar een tijdelijk adres.

Vuistregel 6

Indien wordt verwezen naar de homepage van een onlinebron, of een zoekmachine, dan wordt het webadres zo kort mogelijk weergegeven: (indien mogelijk) zonder 'www' en beginnend met een hoofdletter. Indien naar een langer webadres wordt verwezen dat aan de vuistregels voldoet, dan begint het adres met een kleine letter. Een alternatief is het (te) lange webadres korter te maken met een URL-verkorter.² In dat geval begint het korte webadres met een kleine letter.

Vuistregel 7

Heeft een bron een webadres dat (zo goed als) gelijk is aan de naam van de bron (blog, website), dan is het niet nodig het webadres én de naam van de bron te noemen. De bron is dan de korte weergave van het webadres conform vuistregel 6.

Vuistregel 8

Controleer voor het inleveren van kopij of de webadressen genoemd in de verwijzingen nog kloppen. Zo niet, pas dan de vermelding aan. Controleer voor het inleveren van kopij of verwijzingen naar dynamische elektronische bronnen nog accuraat zijn. Pas de tekst of de verwijzing aan indien dit niet het geval is.

1.6.4 *Structuur van verwijzingen naar elektronische bronnen*

Er zijn vier opties voor de structuur van de verwijzing naar een elektronische bron:

- *Tekst*;
- *Tekst* (online publiek);
- *Tekst, webadres*;
- *Tekst, (online, bijgewerkt datum)*.

2. Zie 'Top 5 handige URL-verkorters', ComputerTotaal.nl, voor diverse verkorters.

Daar waar *Tekst* staat, dient op de volgens de elders in deze *Leidraad* aangegeven wijze geciteerd te worden. Daarachter komt '(online publiek)' als het niet voor de hand ligt dat het artikel publiek toegankelijk is via internet. Dat is het geval bij bijvoorbeeld artikelen uit kranten of tijdschriften die normaal gesproken alleen toegankelijk zijn voor abonnees. Ook kan achter de verwijzing een webadres geplaatst worden als dat relatief kort en eenvoudig is. Is dat webadres niet te achterhalen of te ingewikkeld dan komt achter de normale citeerwijze na een komma allereerst het adres van de pagina (homepage of zoekmachine) waar vandaan gezocht dient te worden. Voorbeelden van impliciete, expliciete en half-expliciete verwijzingen naar elektronische bronnen zijn:

Rb. Den Haag (vzr.) 16 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:2608.

'Waarom een nieuw Wetboek van Strafvordering?', *Ministerie van VenJ YouTube* 15 oktober 2015.

A.P. Engelfriet, 'De gevolgen van Alice voor het Amerikaanse softwareoctrooi', *Computerrecht* 2016/3, afl. 1, p. 7-13 (online publiek).

R. Boswijk & R. van Dieren, 'Laatste poging om zwartsparenders te bewegen', *Het Financieele Dagblad* 7 mei 2013, Akd.nl.

'Politie spoort hooligans op met sms', *Webwereld* 31 augustus 2005, Webwereld.nl

D.J.G. Visser, in: *Tekst & Commentaar Intellectuele eigendom*, Deventer: Kluwer 2013, art. 25b Aw, aant. 3 (online, bijgewerkt 1 april 2016).

H. Hijmans, *The European Union as a Constitutional Guardian of Internet Privacy and Data Protection. The Story of Article 16 TFEU* (diss. Amsterdam UvA; Issues in Privacy and Data Protection, deel 31), Cham (CH): Springer International Publishing 2016, bit.ly/1VMY5Nr.

De eerste verwijzing is naar een uitspraak van Rechtbank Den Haag uit 2016. Dat kan opgemaakt worden uit de ECLI. Het toevoegen van de datum (en de afkorting '(vzr.)') geeft nadere informatie over de uitspraak.

De tweede voorbeeldverwijzing is naar een filmpje over het nieuwe Wetboek van Strafvordering zoals dat op het YouTube-kanaal van het Ministerie van Veiligheid en Justitie is geplaatst.

Het artikel van Arnout Engelfriet is gepubliceerd in *Computerrecht*, maar is ook online en publiek toegankelijk.

Dat geldt ook voor het artikel van Boswijk & Van Dieren, waarvan aangegeven is op welke site het artikel te vinden is. Dat is een andere dan de bron, waardoor deze toevoeging van waarde is.

De naam van de onlinebron *Webwereld* is niet gelijk aan het webadres van deze site en daarom is 'Webwereld.nl' toegevoegd aan het einde van de verwijzing. De lezer kan ervoor kiezen naar de website van Webwereld te surfen en daar te zoeken naar het artikel, of de titel in te voeren in bijvoorbeeld Google om het artikel te kunnen inzien. Hij weet in ieder geval zeker dat het stuk online staat. Bij een sterk ingeburgerde website, zoals YouTube, kan het webadres worden weggelaten. Bedenk daarbij als auteur of de doelgroep van een artikel bekend zal zijn met een site of blog.

De verwijzing naar het commentaar van Visser geeft aan dat er een papieren editie is van *Tekst & Commentaar Intellectuele eigendom*, dat deze stamt uit 2013, dat er een onlineversie is (voor abonnees), en dat verwezen wordt naar de onlineversie van 1 april 2016.

Het proefschrift van Hijmans is online toegankelijk maar heeft een lang webadres dat is ingekort met de URL-verkorter Bit.ly. Het korte webadres is toegevoegd waarmee een toevoeging 'online publiek' overbodig is. Het is lezersonvriendelijk een webadres op te geven dat vervolgens stuit op een login. Overigens heeft de toevoeging 'online publiek' de voorkeur boven een verkort webadres omdat het echte webadres kan wijzigen en dan werkt het verkorte adres niet meer.

Zie verder de richtlijnen inzake bronvermelding van de American Psychological Association (APA) voor uitgebreide voorbeelden betreffende het citeren van vele soorten elektronische bronnen, variërend van gedrukte bronnen die elektronisch beschikbaar zijn tot blogs, fora, enz.³

1.6.5 *Algemene aanwijzingen*

Naast de vuistregels dienen nog enige algemene aanwijzingen over het verwijzen naar elektronische bronnen:

- Als de uniform resource locator (URL, het adres van de website) aan het einde van een regel staat en afgebroken dient te worden, breek dan af met een spatie, niet met een afbreekteken, of liever, zet de gehele URL op een nieuwe regel;
- Let op kleine letters en hoofdletters en het verschil tussen afbreekstreepje (eliminieren), koppelteken (-) en underscore (_). Wanneer de

3. *APA Publication Manual* 2010.

tekst naar de drukker gaat, is het verstandig de eventuele onderstreping van het webadres weg te halen (bijvoorbeeld door de koppeling te verwijderen) omdat underscores in het webadres niet zichtbaar zijn als het adres onderstreept is. Bij publicatie online geldt dit uiteraard niet: zorg dan dat alle weblinks goed werken;

- Bij de vermelding van webadressen kan het vaste voorvoegsel 'http://' of 'https://' worden weggelaten. Datzelfde geldt tegenwoordig vaak ook voor 'www'. Dit zijn immers onderdelen die in veel gevallen automatisch worden toegevoegd na het ingeven van het webadres. Is het eerste deel van het adres anders dan 'www' (wetten.overheid.nl) of werkt het adres niet zonder 'www', dan dient dit deel van het adres uiteraard vermeld te worden.

1.6.6 **Digital object identifier**

Tot slot van dit onderdeel aandacht voor de digital object identifier of DOI. Dit is een uniek identificatienummer voor digitale bestanden, dat in juridische literatuur nog niet veel wordt toegepast. Desalnietteman hebben miljoenen wetenschappelijke tijdschriftartikelen – inclusief artikelen uit het pre-internettijdperk – inmiddels een DOI. Ook boeken en congresverslagen worden steeds vaker online gepubliceerd en voorzien van een DOI. Met behulp van een DOI kan een permanente link naar de locatie van een digitaal object op het internet worden gegenereerd. Daarmee is duurzame toegang tot het object gegarandeerd, ook als het internetadres verandert.⁴ De belangrijkste toepassing van DOI's is momenteel 'referentielinken': doorlinken vanuit een literatuurlijst van een onlineartikel naar een geciteerd artikel op de website van de uitgever. Dit is een dienst van CrossRef (www.crossref.org), een organisatie die ook DOI's van wetenschappelijke publicaties registreert. Een voorbeeld van een DOI-vermelding bij een tijdschriftartikel:

N.J. Gans, 'Koersgevoelige informatie: de uitstelmogelijkheid na VEB/Super de Boer', *V&O* 2015, afl. 6, p. 85-88,
DOI:10.5553/VenO/092596432015025006001.

Net als bij een webadres is het niet verstandig een DOI af te breken. Als de DOI bekend is, kan men een publicatie op twee manieren lokaliseren:

1. Door <http://dx.doi.org/> vóór de DOI te zetten, waardoor een DOI-link ontstaat. Voor het hierboven genoemde voorbeeldartikel wordt het adres dan: <http://dx.doi.org/10.5553/VenO/092596432015025006001>.

4. Habraken 2014/3.5 en 4.

2. Door naar de DOI Resolver van CrossRef (crossref.org) te gaan, de DOI in te voeren (let op: de punt van het regeleinde niet overnemen) en te klikken op 'submit'.

1.7 Interne verwijzingen

Interne verwijzingen zijn verwijzingen in een publicatie naar andere onderdelen ervan. Het gaat dan bijvoorbeeld om een tabel, figuur of paragraaf. De verwijzing staat doorgaans in de hoofdttekst.

Vermijd zoveel mogelijk verwijzing naar pagina's, ten eerste omdat in het kopijstadium het paginacijfer in de uiteindelijke publicatie meestal niet is te voorspellen, ten tweede omdat de paginaverwijzing bij eventuele herpublicatie, elektronisch of anderszins, niet meer opgaat. Verwijs in plaats daarvan naar hoofdstuk, paragraaf of ander genummerd onderdeel volgens de onderstaande aanwijzingen.

1.7.1 *Tabellen, figuren e.d.*

Nummer tabellen en figuren doorlopend, in afzonderlijke reeksen. In tijdschriftartikelen en bundelbijdragen krijgen tabellen en figuren per artikel c.q. bijdrage een nummering, in boeken per hoofdstuk een gelede nummering (bijvoorbeeld: 'tabel 5.1' is de eerste tabel van hoofdstuk 5). Geef tabellen en figuren een op- of onderschrift dat bestaat uit type-aanduiding, nummer en titel; plaats een eventuele bronvermelding op een afzonderlijke regel. Verwijs ernaar met type-aanduiding en nummer; bij gelede nummers wordt, ook binnen hetzelfde hoofdstuk, met het volledige nummer verwezen. Vermijd verwijzingen in de trant van 'zie de onderstaande tabel' of 'zie de afbeelding op de volgende pagina'.

Verwijzing in de tekst:

De resultaten van dit onderzoek worden weergegeven in tabel 3.1.

Op- of onderschrift van de tabel waarnaar is verwezen:

Tabel 3.1. Resultaten van een vergelijkend onderzoek naar strafmaten bij tien rechtbanken
(Bron: Van der Bunt 1998)

1.7.2 *Hoofdstuk en paragraaf*

Als hoofdstukken en paragrafen, zoals in deze *Leidraad*, samenhangend zijn genummerd met gelede nummers, is het verwijssysteem eenvoudig.

In dit systeem zijn de hoofdstukken enkelvoudig genummerd (hoofdstuk 1, hoofdstuk 2 enz.) en de paragrafen hebben een samengesteld nummer waarin het hogere niveau terugkeert (paragraaf 1.1, paragraaf 1.2 enz.; subparagrafen: paragraaf 1.1.1 enz.). In tijdschriftartikelen e.d. ontbreekt het hoofdstukniveau en hebben de paragrafen op het hoogste niveau een enkelvoudige nummering. Verwijzingen naar gelede nummers behoeven geen nadere aanduiding (een geleed nummer betreft een paragraaf tenzij er een andere aanduiding zoals 'tabel' voorstaat), verwijzingen naar enkelvoudige nummers wel. Ook een verwijzing naar een paragraaf binnen hetzelfde hoofdstuk bevat het volledige, samengestelde nummer.

Zie hoofdstuk 3.

Zie paragraaf 5.

Zie 5.2 en 6.4.

1.7.3 **Bijlage**

De nummering en verwijzing naar bijlagen is overeenkomstig het systeem van hoofdstukken en paragrafen, met dien verstande dat zowel het opschrift als de verwijzing altijd worden voorzien van de aanduiding 'bijlage'.

Als een bijlage is ingedeeld in paragrafen geldt dit als een zelfstandige indeling die niet aan het bijlagennummer is gekoppeld. Daarom moet verwijzing naar dergelijke paragrafen altijd worden voorafgegaan door een aanduiding van de bijlage. Gelede nummering van bijlagen wordt alleen toegepast als er veel bijlagen zijn die bijvoorbeeld per thema of per bron worden gegroepeerd; elk samengesteld nummer betreft dan toch een aparte bijlage binnen zo'n groep.

Zie bijlage 3.

Zie bijlage 4.2, paragraaf 3.

1.7.4 **Artikelgewijs commentaar**

Doorgaans is elk stuk commentaar gewijd aan een artikel van een bepaalde wet en verdeeld in genummerde aantekeningen. Een verwijzing naar een andere aantekening bij hetzelfde artikel omvat alleen de aanduiding 'aant.' met nummer. Een verwijzing naar een aantekening bij een ander artikel van dezelfde wet omvat de combinatie van artikel- en aantekeningverwijzing. Een verwijzing naar een aantekening bij een artikel van een andere dan de onderhavige wet omvat informatie over artikel, wet en

aantekeningnummer. Is het commentaar niet in genummerde aantekeningen verdeeld, dan verwijst men naar 'het commentaar op art. ...'. Als het bedoelde commentaardeel van een andere auteur dan de verwijzende auteur is, voeg dan de auteursnaam toe voor de interne verwijzing.

Is het bedoelde commentaar opgenomen in een andere uitgave (eventueel wel in dezelfde serie), dan betreft het in feite niet een interne maar een literatuurverwijzing en moet deze worden aangevuld met een nadere bronvermelding.

Verwijzing binnen het commentaar op hetzelfde artikel:

Zie aant. 12.

Verwijzing naar het commentaar op een ander artikel van dezelfde wet:

Zie art. 3, aant. 12.

Verwijzing naar het volledige of onverdeelde commentaar op een ander artikel van dezelfde wet:

Zie het commentaar op art. 3.

Verwijzing naar het commentaar op een artikel van een andere wet, binnen dezelfde uitgave:

Zie art. 3 AWR, aant. 12.

In geval van een andere auteur:

Zie Boersma, art. 3 AWR, aant. 12.

Als de verschillende commentaardelen een nummer hebben dat aan de wet- en artikelindeling vooraf gaat, zoals gebruikelijk in de serie Sdu Commentaar Thematisch, dan wordt dit als volgt toegevoegd:

Zie onderdeel 8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3.

2 De literatuurlijst

2.1 De lijst

De literatuurlijst met volledige bibliografische gegevens aan het eind van een boek of een artikel is niet alleen een noodzakelijk gevolg van het verkort verwijzen in de voetnoten. Een literatuurlijst geeft ook – bij een artikel vaak in één oogopslag – een overzicht van de onderzochte literatuur. In dat opzicht is de literatuurlijst tevens een vorm van wetenschappelijke verantwoording. Voorts verschaft de literatuurlijst aan de lezer die zich verder in het onderwerp wil verdiepen, een schat aan bibliografische informatie.

In de Nederlandse juridische tijdschriften is het steeds gangbaarder om aan het eind van een artikel de 'references' te vermelden. In elk geval zal men daartoe moeten overgaan, als men het door ons aanbevolen stelsel van verkort verwijzen hanteert. Wij vinden die consequentie een welkom neveneffect.

In een boek wordt de literatuurlijst achterin opgenomen, na eventuele bijlagen.⁸ Echter, als een boek uit bijdragen van verschillende auteurs bestaat, wordt elke bijdrage onmiddellijk door een eigen literatuurlijst gevolgd, net als in een tijdschrift.

Geef steeds aan of het gaat om een lijst van aangehaalde, geraadpleegde of aanbevolen literatuur.

Laat de lemmata in een literatuurlijst beginnen met de gebruikte verkorte verwijzing, om het vinden te vergemakkelijken. Bijvoorbeeld als volgt:

8. Na de literatuurlijst volgen eventueel nog registers: achtereenvolgens regelgeving, rechtspraak, personen en trefwoorden.

Klaassen, RMThemis 2016, p. 74-84

C.J.M. Klaassen, 'De civiele procedure volgens 'KEI'', *RMThemis* 2016, afl. 2, p. 74-84.

Meij, de, Uitingsvrijheid 1996

J.M. de Meij, *Uitingsvrijheid. De vrije informatiestroom in grondwettelijk perspectief*, Amsterdam: Cramwinckel 1996.

Meij, de, Staats- en bestuursrecht 1996

J.M. de Meij, *Inleiding tot het staats- en bestuursrecht*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1996.

Opijnen, van, 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014 (online publiek).

Spruit, Chorus & Bezemer 2016

J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, *Libri feudorum* (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.

Men kan de lijst door het tekstverwerkingssysteem op alfabet laten sorteren. Sorteertfouten met voorvoegsels van de achternaam van de auteur, zoals 'van' en 'van der', worden voorkomen door deze toevoegingen achter de achternaam te plaatsen. Dit geldt uitsluitend voor de eerste of enige auteur in het opschrift van het lemma in de literatuurlijst. In de voetnoot speelt dit probleem niet en wordt de omdraaiing achterwege gelaten.

Auteurloze werken, zoals rapporten en adviezen, worden gewoon in de alfabetische rangschikking opgenomen:

Respect en recht voor ieder mens 2013

Respect en recht voor ieder mens (Beleidsnota van de Minister van Buitenlandse Zaken), bijlage bij *Kamerstukken II 2012/13*, 32735, 78.

Regelgeving, jurisprudentie en andere Kamerstukken dan beleidsnota's, -rapporten en -adviezen horen *niet* in de literatuurlijst thuis.

De literatuurlijst moet volledig, alfabetisch en niet onderverdeeld zijn.

In sommige boeken ziet men voorin een lijst van verkort aangehaalde literatuur. Dat is met de in het vorige hoofdstuk aanbevolen verkorte citeerwijze overbodig. Men kan volstaan met één complete literatuurlijst achterin het werk.

Bij het maken van literatuurverwijzingen en zeker bij het samenstellen van de literatuurlijst kan een zogenaamde *reference manager* een goede ondersteuning bieden: een softwareprogramma dat helpt om op een gestructureerde manier verwijzingen en bibliografische vermeldingen te maken. Endnote, Zotero, Reference Manager en Mendeley zijn daar voorbeelden van. In veel gevallen kan ook gebruik gemaakt worden van bibliografische databanken, zoals Worldcat, waarin veel vakliteratuur beschreven is. De bibliografische kenmerken kunnen worden geïmporteerd en er kan een eigen virtuele bibliotheek worden ingericht, gekoppeld aan een weergavestijl.

2.2 De titelbeschrijving

Gebruik voor de titelbeschrijving de titel van het titelblad of de titel van het artikel. Breng daarin niet eigenmachtig wijzigingen aan, behalve ten aanzien van hoofdletters, het afkorten van voornamen tot voorletters (geen spaties ertussen, wel een spatie voor de achternaam) en het weglaten van titulatuur. Doe alsof de titel uit een of twee zinnen bestaat en beperk het gebruik van hoofdletters tot de gevallen waarin dat taalkundig voorgeschreven is, ook al heeft de auteur elk woord in zijn titel een hoofdletter gegeven. Subtitels behoren tot de titel. Zij worden door een punt gescheiden van de hoofdtitel en beginnen met een hoofdletter.

O. van der Roest, *Recht & interpretatie. Een korte uitleg*, Zutphen: Paris 2016.

S. Verweij, N. Tollenaar & B.S.J. Wartna, *CoVa: eerst denken en dan? Vergelijkend recidiveonderzoek naar het effect van cognitieve vaardigheidstrainingen uitgevoerd in de periode 2008-2011*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

Het is echter gebruikelijk dat in Engelse titels de werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden met hoofdletters geschreven worden. Neem die over, ook in een Nederlandstalige publicatie

A.C.M. Spapens, D. van Daele & M. Peters, *Administrative Measures to Prevent and Tackle Crime. Legal Possibilities and Practical Application in EU Member States*, Den Haag: Eleven 2015.

De titels van boeken, inclusief de subtitel, worden *cursief* gezet, *zonder aanhalingstekens*. Titels van bijdragen in boeken en artikelen in tijdschriften worden juist niet cursief geschreven. Zij worden herkend doordat zij *tussen enkele aanhalingstekens* worden geplaatst. Daarbij wordt de titel van het boek of de titel van het tijdschrift wel cursief geschreven. Zie hierover de hierna volgende paragrafen. De titelbeschrijving eindigt met een punt.

Tussen haakjes kan men desgewenst aanvullende informatie geven, en wel als volgt:

- na de auteursvermelding: hoedanigheid van de ‘auteur(s)’ of medewerking van een andere auteur, zoals: (met medewerking van ...), (met voorwoord/inleiding van ...);
- na de titel: serienaam en -nummer indien van belang, bijvoorbeeld: (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 2);
- aan het slot, na het jaartal: gegevens over de uitgave zoals: (ongepubliceerd), (beperkte oplage), (inzage: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

Buiten de gegeven voorbeelden worden toevoegingen afgeraden.

2.2.1 **Boeken**

Bij een boek worden vermeld: naam van de auteur(s), titel en subtitel, plaats van uitgave, uitgever en jaar van uitgave. De gewoonte in veel Nederlandse juridische literatuur om slechts de plaats van uitgave te vermelden en niet de naam van de uitgever is gebruikersonvriendelijk en niet informatief.

Zijn er meer uitgevers en/of plaatsen van uitgave, dan hoeft slechts de eerste (dan wel de Nederlandse) genoemd te worden.

Niet vermeld worden:

- titels van auteurs (prof., mr., dr., enz.);
- de rechtsvorm van een uitgeverij;
- de initialen van de uitgever, tenzij dat voor het onderscheid nodig is (bijvoorbeeld H.D. Tjeenk Willink en W.E.J. Tjeenk Willink);
- de druk (het jaartal impliceert een opgave van de druk).

De volgorde is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, gevolgd door een komma;
- cursieve titel, begonnen met een hoofdletter (gevolgd door een punt en de subtitel, die op zijn beurt weer met een hoofdletter begint), gevolgd door een komma;
- eventueel, tussen haakjes: serienaam en -nummer (overbodig indien serienaam en -nummer deel uitmaken van de titel, zie voorbeelden in 2.2.9 en 2.2.10);
- plaatsnaam, gevolgd door een dubbele punt;
- naam van de uitgever;
- jaartal;
- punt.

Botman 2015

M. Botman, *De Dienstenrichtlijn in Nederland. De gevolgen van richtlijn 2006/123/EG voor de nationale rechtsorde vanuit Europees perspectief* (NILG – Markt, overheid en recht, deel 6), Den Haag: Boom juridisch 2015.

Jonge, de, & De Wijkerslooth-Vinke 2008

A.R. de Jonge & E.E. de Wijkerslooth-Vinke, *Parlementaire geschiedenis huurrecht. Invoering van titel 7.4. van het Burgerlijk Wetboek per 1 augustus 2003 en de nadien tot 1 augustus 2006 ingevoerde wijzigingen*, Deventer: Kluwer 2008.⁹

Kronenberg & De Wilde 2015

M.J. Kronenberg & B. de Wilde, *Grondtrekken van het Nederlandse strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2015.

Spijkerboer 2014

T.P. Spijkerboer, *De Nederlandse rechter in het vreemdelingenrecht*, Den Haag: Sdu 2014.

De consequente volgorde van 'Plaats: Uitgever' sluit aan bij het gebruik in onder meer Amerikaanse literatuur. Deze volgorde is belangrijk omdat buitenlanders anders niet kunnen lezen of 'Kluwer' dan wel 'Deventer' de uitgever is.

Indien plaats of jaar van uitgave onbekend is, gebruik dan z.p. respectievelijk z.j.

9. Zie 3.3 voor afwegingen bij de keuze tussen verwijzing naar Kamerstukken en verwijzing naar een bundel met de parlementaire geschiedenis van een belangrijke wet.

Als er meer dan drie auteurs zijn, vermeldt men alleen de eerste onder toevoeging van 'e.a.'.

Meij, de, e.a. 2000

J.M. de Meij e.a., *Uitingsvrijheid. De vrije informatiestroom in grondwettelijk perspectief*. Amsterdam: Cramwinckel 2000.

Bij boeken zonder auteur wordt zoveel mogelijk het titelblad gevolgd.

UWV ontslagprocedure 2016

UWV ontslagprocedure. *Uitvoeringsregels en regelgeving*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

2.2.2 **Oraties en dissertaties**

Tussen haakjes – direct na de titel zonder komma of ander leesteken – vermeldt men de aanduidingen oratie en dissertatie (diss.) met de plaats van de desbetreffende universiteit. Bij Amsterdam wordt UvA of VU toegevoegd.

Hijmans 2016

H. Hijmans, *The European Union as a Constitutional Guardian of Internet Privacy and Data Protection. The Story of Article 16 TFEU* (diss. Amsterdam UvA; Issues in Privacy and Data Protection, deel 31), Cham (CH): Springer International Publishing 2016 (online publiek).

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, het internet van dingen en andere internet (on)gemakken. De tien geboden van het internet-recht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

2.2.3 **Verzamelbundels**

Bij verzamelbundels worden de redacteuren vermeld indien die als zodanig op het titelblad staan genoemd. Men vermeldt dan '(red.)'. Indien alleen auteurs op het titelblad voorkomen, worden zij vermeld, *tenzij* het er meer dan drie zijn. In dat geval vermeldt men slechts de eerste, met de toevoeging 'e.a.'. Dat geldt ook voor het geval er meer dan drie redacteuren zijn. Dan voegt men toe: 'e.a. (red.)'.

Campbell 2015

D. Campbell (red.), *Comparative Law Yearbook of International Business. Volume 36A. Recent Developments in National Commercial Law*, Alphen aan den Rijn/Londen: Kluwer Law International 2015.

Sengers & Van der Sanden 2015

J.M.G.A. Sengers & P. van der Sanden (red.), *Huurrecht woonruimte* (Huurreeks), Den Haag: Sdu 2015.

2.2.4 Feestbundels

Bij feestbundels kan men tussen haakjes – direct na de titel en zonder komma of ander leesteken – vermelden ter ere van wie of ter gelegenheid waarvan de bundel is uitgegeven, voor zover de titel zelf daar niet in voorziet:

Faure & Hartlief 2016

M. Faure & T. Hartlief (red.), *De Spier-bundel. De agenda van het aansprakelijkheidsrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

Graaf, de, Marseille & Winter 2006

K.J. de Graaf, A.T. Marseille & H.B. Winter (red.), *Op tegenspraak* (Damen-bundel), Den Haag: Boom juridisch 2006.

2.2.5 Bijdragen in boeken

Een bijdrage in een boek wordt tussen enkele aanhalingstekens geplaatst – de aanhalingstekens om en om: ‘...’. Ter onderscheiding van een artikel in een tijdschrift wordt bij een artikel *in een boek* na de titel van het artikel het woordje ‘in:’ gebruikt. Daarachter volgen de volledige bibliografische gegevens van het boek, alsmede de begin- en eindpagina van het artikel:

Ancery 2014

A. Ancery, ‘De Hoge Raad en het civiele procesrecht’, in: T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014, p. 11-29.

Komt één bundel verscheidene malen op deze wijze in de literatuurlijst voor, dan kan men volstaan met eenmaal de volledige bibliografische

gegevens van de bundel te vermelden en kan men bij de onderscheiden auteurs de verkorte verwijzingsvorm daarnaar gebruiken:

Gerverdinck e.a. 2014

T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014.

Ancery 2014

A. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: Gerverdinck e.a. 2014, p. 11-29.

De lezer zal dan verder onder 'Gerverdinck' naar de volledige bibliografische gegevens moeten zoeken.

2.2.6 **Preadviezen**

Veel juridische genootschappen publiceren jaarlijks een preadvies voor de algemene vergadering. Om praktische redenen worden, als er meer preadviseurs zijn, de preadviezen gewoonlijk in één publicatie opgenomen. Het is dan wenselijk aan te geven waar het preadvies van de ene preadviseur eindigt en het volgende begint.

De titelbeschrijving volgt de regels voor bijdragen in boeken (zie 2.2.5):

Hildebrandt 2016

M. Hildebrandt, 'Data-gestuurde intelligentie in het strafrecht', in: *Homo digitalis. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016/2, p. 137-240 (online publiek).

Moerel & Prins 2016

E.M.L. Moerel & J.E.J. Prins, 'Privacy voor de homo digitalis', in: *Homo digitalis. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016/1, p. 1-136 (online publiek).

Heeft de bundel geen echte titel, dan wordt de zakelijke benoeming ervan overeenkomstig de titelpagina als titel beschouwd:

Verpaalen 1971

O.A.C. Verpaalen, 'Zijn nadere wetgevende voorzieningen op het gebied van het tuchtrecht en het tuchtprocesrecht wenselijk?', in: *Handelingen 1971 der Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 1, derde stuk*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1971.

2.2.7 Artikelen in tijdschriften

De titel van een artikel in een tijdschrift wordt evenals die van een bijdrage in een boek tussen enkele aanhalingstekens geplaatst – de aanhalings-tekens om en om: '...'. Om aan te geven dat het om een tijdschrift gaat, wordt het woordje 'in:' hier echter niet gebruikt. De (vaak afgekorte) naam van het tijdschrift wordt *cursief* vermeld. Dan volgt het jaartal, daarna een komma, vervolgens het afleveringsnummer en begin- en eindpagina. In de verkorte verwijzing, die in de literatuurlijst het opschrift vormt, worden alleen de voor identificatie noodzakelijke gegevens overgenomen:

Meij, de, V&O 2013, p. 1-4

J.M. de Meij, 'Zij aan zij aansprakelijk: wanneer verliest de bestuurder zijn vennootschappelijke bescherming?', *V&O* 2013, afl. 1, p. 1-4.

In toenemende mate worden tijdschriftpublicaties genummerd, zoals dat voor uitspraken in jurisprudentiebronnen al langer gebruikelijk is. Met deze publicatienummers wordt de vindbaarheid in elektronische archieven verbeterd.¹⁰ Bovendien zijn in internettijdschriften pagina's vaak niet van toepassing. Plaats in dat geval achter het jaartal een schuine streep, gevolgd door het publicatienummer. Omdat het publicatienummer vol-
doende is voor identificatie, worden aflevering- en paginanummer in dit geval niet overgenomen in de verkorte verwijzing:

Stolp, NJB 2013/1344

M.M. Stolp, 'Enkele belangrijke aspecten van bestuurdersaansprakelijkheid ex art. 6:162 BW belicht', *NJB* 2013/1344, afl. 22, p. 1440-1447.

10. Het verwijzen naar auteur en tijdschrift in combinatie met jaartal en publicatienummer maakt het voor uitgevers tevens eenvoudiger (automatisch) hyperlinks aan te brengen. Dit zal vooral in de digitale toekomst zijn vruchten afwerpen.

Als in plaats van het kalenderjaar de jaargang van het tijdschrift prominent op de opbergband of in de digitale inhoudsopgave staat en niet samenvalt met het kalenderjaar, wordt vóór het jaartal tussen haakjes het nummer van de jaargang (*volume*) gezet.

Worden de pagina's niet doorgenummerd en kent het tijdschrift geen publicatienummers, dan dient men het nummer van de aflevering (*issue*) ook als identificerend gegeven te vermelden in de verkorte verwijzing:

Almelo, van, *Adv.bl.* 2013, afl. 5, p. 10-11

L. van Almelo, 'Mediation nu ook in strafzaken', *Adv.bl.* 2013, afl. 5, p. 10-11.

Voor een gecombineerde aflevering wordt een schuine streep tussen beide afleveringsnummers gezet:

Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11

S. Wierenga-Heintz e.a., 'Kroniek Aansprakelijkheidsrecht', *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

Tijdschrifttitels kunnen altijd worden afgekort in de verkorte verwijzing. Dat kan ook in de literatuurlijst, als in de publicatie een lijst van afkortingen is opgenomen en de afkorting bij de lezers bekend mag worden verondersteld. Zie de lijst van afkortingen in hoofdstuk 6 van dit boek. Bij tijdschriften die niet bij de lezer bekend kunnen worden geacht, zal men de volledige titel moeten hanteren.

Volg ook bij een tijdschrift in beginsel de *aanbevolen citeerwijze*.

Themanummers van tijdschriften met eigen titel worden vermeld als boeken. Na de titel worden tussen haakjes vermeld de naam of afkorting van het tijdschrift gevolgd door jaar en afleveringsnummer en, na een komma, de kwalificatie 'bijzonder nummer' of 'themanummer':

Gulijk, van, e.a. 2016

S. van Gulijk e.a., *Data en privaatrecht* (WPNR 2016, afl. 7110, themanummer), Den Haag: Sdu 2016.

Voor de verwijzing naar een bijdrage aan een dergelijk themanummer staan twee opties open: hetzij als boekbijdrage (zie 2.2.5), hetzij als gewoon tijdschriftartikel. Voor (tevens) online gepubliceerde tijdschriften

verdient de tweede methode de voorkeur in verband met het (automatisch) aanbrengen van hyperlinks door uitgevers.

Wibier 2016

R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht. Een analyse van de plaats van big data in ons goederenrecht', in: S. van Gulijk e.a., *Data en privaatrecht* (WPNR 2016, afl. 7110, themanummer), Den Haag: Sdu 2016.

Of:**Wibier, WPNR 2016, p. 427-436**

R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht. Een analyse van de plaats van big data in ons goederenrecht', WPNR 2016, afl. 7110 (themanummer *Data en privaatrecht*), p. 427-436.

Soms zal men naar een annotatie willen verwijzen als ware het een tijdschriftartikel. Dat kan aldus:

Visser, JA 2016/41

F.P. Visser, annotatie bij HR 29 januari 2016,
ECLI:NL:HR:2016:162, JA 2016/41.

2.2.8 Boekbesprekingen

Bij boekbesprekingen moeten wij onderscheid maken tussen de vermelding van bibliografische gegevens *bij* een recensie, en een verwijzing *naar* (de inhoud van) een boekbespreking.

Bij een boekbespreking worden de gegevens vermeld op de wijze zoals in het algemeen voor boeken geldt, echter, tussen haakjes, uitgebreid met ISBN, aantal pagina's, eventueel bindwijze en prijs, in die volgorde, gescheiden door komma's; bij boeken uit een reeks worden na de titel tussen haakjes serienaam en -nummer vermeld:

M. Langeveld, *Merken en satire*, Amsterdam: deLex 2015 (ISBN 978 90 8692 057 0, 107 p., paperback, € 15)

Vaak heeft een boekbespreking de vorm van een artikel, met eigen titel. De verwijzing *naar* zo'n boekbespreking wordt behandeld als een tijdschrift-publicatie van de recensent, zoals beschreven in 2.2.7, met na de titel van het artikel, tussen haakjes, de woorden 'bespreking van' gevolgd door een dubbele punt en de bibliografische gegevens van het besproken werk op de in dit hoofdstuk beschreven wijze:

Oosten de Boer, van, *Openbaar bestuur* 1993, afl. 2, p. 17-18
 P.F. van Oosten de Boer, 'Second chambers' (bespreking van: H.W. Blom, W.P. Blokmans & H. de Schepper (red.), *Bicameralisme. Tweekamerstelsels vroeger en nu*, Den Haag: Sdu 1992), *Openbaar bestuur* 1993, afl. 2, p. 17-18.

Deze methode wordt ook gevolgd als de recensent de titel van het besproken boek ook als titel van de bespreking gebruikt:

Sackers, *RMThemis* 2013, p. 84-89
 H.J.B. Sackers, 'Rechtsbescherming tegen bestraffing in het strafrecht en het bestuursrecht' (bespreking van: R. Stijnen, *Rechtsbescherming tegen bestraffing in het strafrecht en het bestuursrecht. Een rechtsvergelijking tussen het Nederlandse strafrecht en bestraffende bestuursrecht, mede in Europees perspectief* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2011), *RMThemis* 2013, afl. 2, p. 84-89.

Soms worden in zo'n artikel verschillende boeken tegelijk besproken. Gaat het bij de verwijzing inderdaad om alle besproken boeken, dan ontkomt men niet aan volledige vermelding:

Sluis, van, *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33
 A. van Sluis, 'Politie, publiek en burgers' (bespreking van: H. Geveke & T. van Dijk, *De politiemonitor in perspectief. Vier verdiepende analyses*, Den Haag: Projectbureau Politiemonitor 1997; N. Uildriks, *De normering en beheersing van politiegeweld* (diss. Rotterdam), Deventer: Gouda Quint 1997; M. Verber e.a., *Klagen bij de politie*, Den Haag: B&A Groep 1998), *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33.

Een verwijzing zal echter in veel gevallen eerder betrekking hebben op het artikel als geheel dan specifiek op een of meer van de besproken boeken. Dan kan worden volstaan met de aanduiding 'boekbespreking' tussen haakjes na de titel van het artikel:

Sluis, van, *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33
 A. van Sluis, 'Politie, publiek en burgers' (boekbespreking), *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33.

Het komt ook voor dat – binnen een vaste rubriek boekbesprekingen – een eigen titel geheel ontbreekt. Dan krijgt het artikel de fictieve titel ‘Boekbespreking’:

Martens, *Beleidswetenschap* 1998, p. 192-194

K. Martens, ‘Boekbespreking’ (bespreking van: P.P.J. Driessen & A.A.J. de Gier, *Uit nood geboren. Een bestuurlijk-juridische evaluatie van de dijkversterkingen en kadenaanleg onder de Deltawet grote rivieren*, Den Haag: Vuga 1997), *Beleidswetenschap* 1998, p. 192-194.

2.2.9 Frequent geactualiseerde uitgaven

De meeste losbladige boeken en andere frequent geactualiseerde uitgaven – inmiddels veelal geëvolueerd tot webpublicatie – zijn in feite bundels waarin verschillende auteurs afzonderlijke stukken hebben geschreven of bewerkt. De meeste van dergelijke werken bevatten voor de korte verwijzing een *aanbevolen citeerwijze*. Volg die op, maar met inachtneming van hetgeen daaromtrent is aanbevolen in 1.4.1. Vermeld in de literatuurlijst onder die verkorte verwijzing de volledige bibliografische gegevens, inclusief een van de volgende aanduidingen: (losbladig), (online), (losbladig en online), (boek en online). Vermeld als hoofdregel geen paginanummers, geen supplementnummers en geen jaartal. Dergelijke uitgaven zijn immers voortdurend aan verandering onderhevig. Vermeld in de verkorte verwijzing wel de laatste bijwerkdatum op het moment van raadpleging (zie 1.6.1), die per onderdeel kan verschillen, en vermeld daar eveneens het paragraaf- of aantekeningnummer; gaat het om artikelsgewijs commentaar, vermeld dan tevens conform 3.2.2 het becommentarieerde regelingonderdeel.

In de voetnoten:

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2016/8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3 (online, bijgewerkt 1 april 2016).
2. *Vakstudie Omzetbelasting*, art. 8 Wet OB 1968, aant. 3.2.5 (online, bijgewerkt 17 mei 2016).

In de literatuurlijst:

Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2016

E. Cremers-Hartman, commentaar op WCRM, in: A.R. Houweling, P.G. Vestering & W.A. Zondag (red.), *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch*, Den Haag: Sdu 2016 (boek en online).

Vakstudie Omzetbelasting

M.E. van Hilten & B.G. van Zadelhoff (red.), *Omzetbelasting* (Fiscale Encyclopie De Vakstudie, deel 6), Deventer: Wolters Kluwer (online).

2.2.10 Handboeken en bewerkingen

Ook door meer auteurs bewerkte handboeken bevatten meestal een aanbevolen citeertitel voor de verkorte citeerwijze. Zie daarover 1.4.1. Volg voor de titelbeschrijving het titelblad. Merk op dat de naam van de oorspronkelijke auteur vaak tot de titel is gaan behoren en derhalve cursief geschreven moet worden. De bewerker wordt dan als auteur vermeld.

Anson/Beatson, Burrows & Cartright 2016

J. Beatson, A. Burrows & J. Cartwright, *Anson's Law of Contract*, Oxford: Oxford University Press 2016.

Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-III 2015

A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2015.

Hazewinkel-Suringa/Rommeling 1996

J. Rommeling, *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlands strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996.

Pot, van der/Elzinga, Hoogers & De Lange 2014

D.J. Elzinga, G. Hoogers & R. de Lange, *Van der Pot. Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, Deventer: Kluwer 2014.

2.2.11 Opnieuw uitgegeven klassiekers

In een verkorte verwijzing naar een heruitgegeven 'klassieker' wordt het jaartal van de oorspronkelijke uitgave vermeld. In de literatuurlijst worden naast dat jaar en de plaats van de toenmalige uitgave ook vermeld: de naam van de eventuele bezorger van de heruitgave, de plaats van de uitgever, de uitgever en het jaar van de uitgave. Het verdient aanbeveling deze manier van verwijzen ook te gebruiken als men een artikel uit een bundel vermeldt dat eerder elders is verschenen.

Koopmans 1970

T. Koopmans, 'De rol van de wetgever', in: *Honderd jaar rechtsleven. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1970*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1970, p. 221-235; herdrukt in: T. Koopmans, *Juridisch stipfelwerk*, Deventer: Kluwer 1991, p. 151-165 (online publiek).

Bij een facsimile-uitgave van een klassieker dient men aan te geven welke uitgever deze uitgave heeft verzorgd:

Beaufort, de, 1909

H.L. de Beaufort, *Het auteursrecht in het Nederlandsche en internationale recht*, Utrecht: Den Boer 1909; Amsterdam: Buma 1993 (facs.uitg.).

2.2.12 Vertaalde werken

Bij vertaalde werken is het bij de verkorte citeerwijze soms dienstig om tussen haakjes het jaar van eerste publicatie te vermelden. In de literatuurlijst neemt men dan naast de Nederlandstalige titel de oorspronkelijke titel, het eerste jaar van publicatie en de naam van de vertaler op.

Mill (1859) 1978

J.S. Mill, *Over vrijheid*, Meppel: Boom 1978 (*On Liberty* 1859, vertaald door W.E. Krul; online publiek).

2.2.13 Verslagen van wetenschappelijke vergaderingen en interviews

Als er een *woordelijk verslag* verschenen is, kan in de verkorte verwijzing de naam van de spreker worden gebruikt, gevolgd door het jaartal van de vergadering en de pagina in het verslag. In de literatuurlijst wordt de interventie dan als volgt vermeld:

Recourt 2015

J. Recourt, interventie, in: *Verslag van de op 12 juni 2015 te Zwolle gehouden algemene vergadering over: Kwaliteit als keuze. Kwaliteit(sbeoordeling) van rechtspraak, wetgeving en rechtswetenschappelijk onderzoek* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 2015-II), Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 42-44.

Als er een *samenvattend verslag* verschenen is, dient men in de verkorte verwijzing de naam van de auteur van het verslag te vermelden, alsmede het jaar waarin dat verslag is verschenen. De naam van de spreker moet in

beginsel in de hoofdtekst worden vermeld. In de literatuurlijst wordt het verslag als publicatie van de verslaglegger opgevoerd.

Cock Buning, de, & Haeck 1996

M. de Cock Buning & J.F. Haeck, 'Colloquium Discussions', in: P.B. Hugenholtz (red.), *The Future of Copyright in a Digital Environment. Proceedings of the Royal Academy Colloquium Organised by the Royal Netherlands Academy of Sciences (KNAW) and the Institute for Information Law (Amsterdam, 6-7 July 1995)*, Den Haag: Kluwer Law International 1996, p. 221-239.

Op dezelfde wijze worden *interviews* als artikelen van de interviewer opgevoerd. De naam van de geïnterviewde, indien niet genoemd in titel of subtitel, kan tussen haakjes achter de titel worden toegevoegd.

Lindo, NJB 2011/1257

C.M.Th. Lindo, 'Rechtspraak als collectief goed. Interview met mr. J.E.M. Polak, voorzitter van de Afdeling bestuursrechtspraak', *NJB 2011/1257*, afl. 25, p. 1602-1607.

Jansen & Aydin, VGR 2014, p. 4-8

O. Jansen & A. Aydin, 'Het gemeentelijk belang bij een duurzame toekomst voor woningcorporaties' (interview met J.M. Norder, wethouder van Den Haag), *VGR 2014*, afl. 1, p. 4-8.

2.2.14 **Berichten uit kranten en andere media**

Artikelen in kranten worden behandeld als tijdschriftartikelen. Vermeld dus: naam van de auteur, titel van het artikel (tussen enkele aanhalingstekens), naam van de krant, datum van verschijning en eventueel paginanummer. Dergelijke artikelen dienen ook in de literatuurlijst te worden opgenomen.

Wever, de, Trouw 24 april 2016

R. de Wever, 'Als bedrijf homo's weigeren: soms mag het', *Trouw 24 april 2016*.

Naar *anonieme krantenberichten* kan men verwijzen door vermelding van de naam van de krant en de datum, en zo mogelijk de pagina en de kop van het bericht. Deze berichten worden *niet* in de literatuurlijst opgenomen, maar uitsluitend in een voet- of eindnoot.

1. **NRC 26 augustus 2016.**

Naar radio- en televisieprogramma's kan men verwijzen door vermelding van de naam van het programma, de omroeporganisatie en/of het station, en de datum. Ook dit wordt niet in de literatuurlijst opgenomen, maar uitsluitend in een voet- of eindnoot vermeld.

1. 'Pauw', Vara NPO 1, 19 mei 2016.

2.2.15 **Rapporten, scripties en niet uitgegeven teksten**

De bibliografische gegevens van rapporten en scripties en (andere) niet uitgegeven teksten zien er hetzelfde uit als die van boeken. Een, tussen haakjes geplaatste, nadere aanduiding van de aard van de publicatie of de instantie ten behoeve van wie het rapport is geschreven kan dienstig zijn. Hetzelfde geldt voor de Kamerstukken waarmee het rapport is aangeboden en de vindplaats op internet, omdat dergelijke publicaties vaak niet in de handel zijn. Voeg eventueel een korte citeertitel toe, overeenkomstig het gangbare spraakgebruik; deze komt niet in de volledige beschrijving terug.

Berntsen 2015

L.E. Berntsen, *Agency of labour in a flexible pan-European labour market. A qualitative study of migrant practices and trade union strategies in the Netherlands* (doctoraalscriptie Groningen), 2015, hdl.handle.net.

Rapport Commissie-Davids 2010

Rapport commissie van onderzoek besluitvorming Irak, bijlage bij *Kamerstukken II 2009/10*, 31847, 14.

Toekomst pensioenstelsel 2015

Toekomst pensioenstelsel (SER-advies 15/01 van februari 2015 aan de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid), Den Haag: SER 2015 (online publiek).

2.2.16 **Bronnen in vreemde talen**

Bij verwijzingen naar vreemdtalige literatuur dient men zich te richten naar *Nederlandse* gebruiken, zoals beschreven in deze *Leidraad*, en niet naar de conventies uit het land van herkomst.

Gebruik bijvoorbeeld bij Duitse literatuur voor bladzijde(n) de afkorting 'p.', dus niet 'S.'. Het verdient verder aanbeveling om aanduidingen als '(losbladig)' ook bij vreemdtalige boeken in die Nederlandse vorm te

gebruiken. Anders dan in Nederlandstalige titels kan men wat betreft het gebruik van hoofdletters – met name in Duitstalige en Engelstalige uitgaven – het best het titelblad volgen.

Bij *buitenlandse tijdschriften* wordt vaak ook het jaargangnummer (*volume*) vermeld. Desgewenst kan men dat gebruik volgen door dat nummer tussen haakjes direct na de titel van het tijdschrift te vermelden:

Weiler, *Yale Law Journal* 1992, p. 2403-2483

J.H.H. Weiler, 'The Transformation of Europe', *Yale Law Journal* (100) 1992, p. 2403-2483.

Bij minder bekende tijdschriften kan men (tussen haakjes) de plaats van uitgifte vermelden, bij minder bekende plaatsnamen het land.

De namen van buitenlandse tijdschriften kan men beter niet afkorten, tenzij zij zo veelvuldig voorkomen, dat men de afkorting opneemt in de lijst van afkortingen; hetzelfde geldt voor de namen van buitenlandse wetten en rechterlijke colleges.

Als dat nodig lijkt, kan men achter de titel van een boek, tijdschrift of artikel (tussen haakjes) een vertaling daarvan geven, met een =-teken ervoor:

Kielar 1973

B.Z. Kielar, *Angielskie ekwiwalenty Polskich terminów prawnoustrojowych* (= Engelse equivalenten van Poolse constitutioneel-rechtelijke termen), Warschau: PWN 1973.

Schrijft men in een vreemde taal, bijvoorbeeld voor een Amerikaans tijdschrift, dan doet men er goed aan *The Bluebook* 2015 of een equivalent te raadplegen voor de in die taal gebruikelijke verwijzingsregels.

3 Regelgeving en parlementaire stukken

In dit hoofdstuk wordt in belangrijke mate aangesloten bij de Aanwijzingen voor de regelgeving.¹¹ Om die reden wordt voor de officiële bronnen *Staatsblad*, *Staatscourant* en *Tractatenblad* de citeerwijze met komma aangehouden, in afwijking van de citeerwijze met schuine streep tussen jaartal en publicatienummer, die vanaf de zevende druk van de *Leidraad* voor andere tijdschriften wordt toegepast.

Als uitzondering op de officiële regels adviseert de *Leidraad* om in dossiernummers van *Kamerstukken* de duizendtalspatie weg te laten, omdat die het online zoeken bemoeilijkt. Ook laten wij, ter vereenvoudiging, bij *Kamerstukken* de aanduiding 'nr.' voor het stuknummer weg, net als bij het vergaderingsnummer in verwijzingen naar *Handelingen*. Overeenkomstig is de aanbevolen citeerwijze van EU-verordeningen ingekort. De vermelding van 'nr.' was een afwijking ten opzichte van de richtlijnen en besluiten en ontbreekt inmiddels in de officiële schrijfwijze van verordeningen gepubliceerd na 1 januari 2015. Een laatste uitzondering betreft de afkorting voor het *Publicatieblad van de Europese Unie*, in het blad zelf: *PB*, in deze *Leidraad*: *PbEU*, om verwarring te voorkomen met andere publicatiebladen, in het bijzonder van Caribisch Nederland en delen daarvan.

3.1 Wetten, besluiten en verdragen

Bij verwijzing naar een regeling is vermelding van de bron niet altijd noodzakelijk. Dat hangt af van het onderwerp, van de lezers voor wie men schrijft en van de aard van de wet waarover men schrijft.

Bij verwijzing naar een regeling met citeertitel of daarmee vergelijkbare aanduiding hoeft geen melding gemaakt te worden van het *Staatsblad*, de

11. Gebaseerd op het besluit van de Minister-President van 18 december 1992, *Stcrt.* 1992, 230, laatstelijk gewijzigd bij besluit van 1 april 2011, *Stcrt.* 2011, 6602.

Staatscourant of het *Tractatenblad* waarin de wet, het besluit of het verdrag is gepubliceerd. Ook de datum en plaats van totstandkoming hoeven bij dergelijke regelingen niet te worden vermeld.

In artikel 10 van de Grondwet staat:

Artikel 162 van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek luidt:

In artikel 14 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens staat:

De citeertitel, indien aanwezig, kan men meestal vinden in een van de slotartikelen van de regeling.

Sinds de integratie van Bonaire, Sint Eustatius en Saba in het land Nederland hebben veel wetten en besluiten een variant gekregen waarvan de werkingssfeer zich beperkt tot de genoemde eilanden. Deze regelingen hebben doorgaans dezelfde citeertitel als de overeenkomstige regeling, met de toevoeging 'BES': Burgerlijk Wetboek BES, Wetboek van Strafrecht BES, enz. De afkortingen worden overeenkomstig gevormd: BW BES, Sr BES, enz.

Sommige citeertitels, zoals 'Grondwet' en 'Burgerlijk Wetboek', zijn op gewoonte gebaseerd. Zo functioneert ook de aanduiding 'Europees Verdrag voor de rechten van de mens' als citeertitel van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en 'EU-Verdrag' als citeertitel van het Verdrag betreffende de Europese Unie, 'Berner Conventie' voor de Berner Conventie voor de bescherming van werken van letterkunde en kunst en 'Weens Koopverdrag' voor het Verdrag der Verenigde Naties inzake internationale koopovereenkomsten betreffende roerende zaken.

Als een regeling niet met een citeertitel kan worden aangeduid, dient men (tussen haakjes of in een voetnoot) de totstandkomingsdatum te vermelden, alsmede het blad waarin de regeling is gepubliceerd:

Artikel I van de wet van 23 december 2015, *Stb.* 2016, 20.

Voor zover dat uit de context nog niet duidelijk is, moet daarbij bovendien een inhoudelijke aanduiding uit het opschrift (intitulé) van de regeling vermeld worden:

Zie de inwerkingtredingsregeling in artikel II van de wet van 23 december 2015 tot wijziging van artikel 417, vierde lid, en van artikel 427 van Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek in

verband met het tegengaan van het berekenen van dubbele bemiddelingskosten, *Stb.* 2016, 20.

Een ministeriële regeling wordt in dit verband aangeduid als ‘regeling van de Minister van ...’ en een algemene maatregel van bestuur als ‘koninklijk besluit’ (eventueel afgekort: KB). De woorden ‘regeling’ en ‘koninklijk besluit’ krijgen geen hoofdletter, evenmin als de woorden ‘wet’, ‘rijkswet’, ‘verordening’ enz. Het is gebruikelijk om het woord ‘Verdrag’ in dit verband wel met een hoofdletter te schrijven. De datum van een verdrag wordt voorafgegaan door de plaats van totstandkoming:

Artikel 3 van het Verdrag inzake de integratie van de beveiliging van het luchtruim tegen dreigingen die uitgaan van niet-militaire luchtvaartuigen (renegades), Den Haag 4 maart 2015, *Trb.* 2015, 36.

Vermelding van het blad van publicatie (en eventueel van de totstandkomingsdatum en het opschrift) kan ook nuttig zijn:

- indien het een (betrekkelijk) nieuwe regeling betreft;
- indien het een minder bekende regeling betreft.

Van het blad van publicatie vermeldt men achtereenvolgens:

- de naam en wel afgekort cursief: *Stb.*, *Stcrt.*, *Trb.*, *PbEU*, *Uitleg*;
- het jaartal van het desbetreffende blad;
- na het jaartal, gevolgd door een komma, het nummer;

1. *Stb.* 2016, 91.

2. Zie de regeling van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 17 augustus 2010, *Stcrt.* 2010, 13134.

of korter (alleen in noot en register en in een context waarin de naam van het departement vanzelfsprekend is):

2. Zie min. reg. van 17 augustus 2010, *Stcrt.* 2010, 13134.

- bij het *Publicatieblad van de Europese Unie* na het jaartal, gevolgd door een komma en een spatie, de letter C of L, na weer een spatie gevolgd door het nummer en (zo nodig) het paginanummer; het paginanummer pleegt daar met een schuine streep te worden aangegeven:

1. *PbEU* 2016, L 132/58.

Indien men de vindplaats wil vermelden van een wet die eenmaal of meermalen is gewijzigd, dan *kan* men de laatste wijziging vermelden. De lezer kan in het desbetreffende nummer van het *Staatsblad* eerdere wijzigingen en publicaties aantreffen. Dus:

In de tekst:

(...) artikel 3.5b van de Telecommunicatiewet⁵ bevat regels (...)

In de noot:

5. Laatstelijk gewijzigd bij wet van 3 februari 2016, *Stb.* 2016, 55.

3.2 Vermelding van artikelnummers

Voor verwijzingen naar artikelen en onderdelen zijn er twee systemen mogelijk:

- voluit, zoals de Aanwijzingen voor de regelgeving voorschrijven;
- verkort, zoals veelal toegepast in andere publicaties, zowel in de hoofdttekst als, met name, in de voetnoten.

Kies een systeem en pas dat consequent toe.

3.2.1 Verwijzingen voluit

Verwijzingen *in de hoofdttekst* naar artikelnummers geschieden in beginsel voluit:

In de artikelen 162 tot en met 164 van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek (...)

(...) artikel 2, tweede lid, van de Grondwet (...)

De gevallen, bedoeld in artikel 3.126, eerste lid, onderdeel d, onder 2°, van de Wet inkomstenbelasting 2001 (...)

Deze manier van verwijzen is verplicht in de officiële tekst van wetten en andere regelingen en kan ook in redactionele teksten worden toegepast als de verkorte vorm van 3.2.2 niet wenselijk wordt geacht.

3.2.2 **Verkorte verwijzingen**

In boeken of artikelen en zeker in voetnoten kan men desgewenst volstaan met 'lid 2' en 'onderdeel b'. Dan geen komma's gebruiken. Ook de woorden 'van de' kan men dan weglaten en voor artikelen van het Burgerlijk Wetboek kan men de notatie met dubbele punt gebruiken:

In art. 6:162-164 BW (...)

(...) art. 2 lid 2 Gw (...)

De gevallen, bedoeld in art. 3.126 lid 1 onderdeel d onder 2° Wet IB 2001 (...)

In juridische literatuur kan men voor de desbetreffende regeling desgewenst een afkorting gebruiken. Zie hoofdstuk 6 over afkortingen.

Bij verwijzing naar meer artikelen vermijde men het woordje 'juncto'. Men kan vrijwel altijd volstaan met het Nederlandse woordje 'en' of zo nodig verwijzen met 'in verband met'.

3.3 **Parlementaire stukken**

Van parlementaire stukken dient steeds de officiële bron te worden vermeld.

Veel stukken zijn te vinden op de volgende webadressen. Het is niet nodig deze webadressen expliciet aan de bronvermelding toe te voegen.

- Kamerstukken, Handelingen en Kamervragen vanaf 1 januari 1995: [Officiële bekendmakingen.nl](http://Officiëlebe bekendmakingen.nl).
- Kamerstukken, Handelingen en Kamervragen uit de periode 1814-1994: Statengeneraaldigitaal.nl.

Indien de verwijzing tot doel heeft de lezer dieper inzicht te geven in de parlementaire geschiedenis van een wetbepaling, kan ook een verwijzing worden overwogen naar een bundel – indien beschikbaar – waarin die geschiedenis per onderdeel chronologisch is behandeld. Een voorbeeld van zo'n bundel wordt gegeven in 2.2.1.

3.3.1 **Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal**

Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal worden aangeduid met *Kamerstukken II*, gevolgd door het parlementaire jaar (zonder '19' of

'20' in het tweede jaartal), gevolgd door een komma en het Kamerstuknummer. Daarna volgen: komma, het volgnummer, een komma en het paginacijfer voorafgegaan door 'p.'

1. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, 3, p. 7.*

Tot het parlementaire jaar 2003/04 bestond het volgnummer van een advies van de Raad van State niet uit een cijfer, maar uit een hoofdletter.

Verwijst men naar de gehele (schriftelijke) behandeling van een wetsvoorstel of nota, dan kan men eventueel de volgnummers van het grote Kamerstuk weglaten, maar het verdient de voorkeur het eerste en het laatste volgnummer te vermelden. Indien de behandeling in de Tweede Kamer meer jaren beslaat, vermeld dan het eerste en het laatste parlementaire jaar.

1. *Wetsvoorstel partnerschapsregistratie, Kamerstukken II 1993/94-1996/97, 23761, 1-28.*

Wil men ook de behandeling in de Eerste Kamer vermelden, dan doet men dat afzonderlijk:

1. *Wetsvoorstel partnerschapsregistratie, Kamerstukken II 1993/94-1996/97, 23761, 1-28; Kamerstukken I 1996/97, 23761, 157a-157d.*

Als men in de hoofdtekst uitdrukkelijk verwijst naar een bepaald stuk, zoals

'In de memorie van toelichting (...)'

behoeft dat in de noot geen aparte vermelding.

1. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, 3, p. 7.*

Doet men dat in de hoofdtekst niet, dan kan men desgewenst aan het eind, afgekort, het karakter van het stuk vermelden.

1. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, 3, p. 7 (MvT).*

Gebruik desgewenst de volgende afkortingen:

Vóór het parlementaire vergaderjaar 1993/94:

memorie van toelichting	MvT
voorlopig verslag	VV II
memorie van antwoord	MvA II
eindverslag	EV II
nota naar aanleiding van het eindverslag	NEV II

Sedert het vergaderjaar 1993/94 is de gebruikelijke reeks Kamerstukken die volgt op het ingediende voorstel van wet:

memorie van toelichting	MvT
verslag	Verslag II
nota naar aanleiding van het verslag	NV II

In combinatie met een verwijzing naar het desbetreffende Kamerstuk kan men 'II' weglaten.

3.3.2 *Stukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal*

Stukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal worden op dezelfde wijze als die van de Tweede Kamer vermeld. Tot het parlementaire jaar 2003/04:

1. *Kamerstukken I 1995/96, 23700, 188b, p. 3.*

Sedert het vergaderjaar 2003/04 gebruikt de Eerste Kamer niet langer een combinatie van een getal en een kleine letter als volgnummer, maar slechts een hoofdletter:

1. *Kamerstukken I 2014/15, 33802, C, p. 3.*

Eerste Kamerstukken die volgen op het voorstel van wet zoals bij die Kamer ingediend, kunnen desgewenst als volgt worden aangeduid en afgekort:

voorlopig verslag	VV I
memorie van antwoord	MvA I
eindverslag	EV I
nota naar aanleiding van het eindverslag	NEV I
verslag	Verslag I
nota naar aanleiding van het verslag	NV I

In combinatie met een verwijzing naar het desbetreffende Kamerstuk kan men 'I' weglaten.

3.3.3 **Handelingen**

Sinds 2011 krijgt ieder gepubliceerd onderdeel van de *Handelingen van de Kamers der Staten-Generaal* een itemnummer, waarop kan worden gezocht. Verwijzingen naar sindsdien gepubliceerde *Handelingen* moeten daarom, achter het parlementaire jaar en het vergaderingsnummer, het itemnummer bevatten:

Handelingen II 2012/13, 23, item 14, p. 104.

De *Handelingen* tot en met 2010 worden als volgt vermeld:

1. *Handelingen II 2003/04, 82, p. 5281-5282.*
2. *Handelingen I 2003/04, 27, p. 1465.*

Naar Kamervragen en antwoorden daarop wordt als volgt verwezen:

1. *Aanhangsel Handelingen II 2014/15, 106.*

3.4 **Ambtsberichten en andere beleidsdocumenten**

Belastingbesluiten zijn een belangrijk voorbeeld van beleidsdocumenten. Ze worden aangeduid als 'besluit van de Staatssecretaris van Financiën'. Voor zover deze in de *Staatscourant* worden gepubliceerd is de citeerwijze analoog aan die van ministeriële regelingen, maar het is gewenst het documentnummer toe te voegen omdat dit het belangrijkste identificerende kenmerk is. Bijvoorbeeld:

Besluit van de Staatssecretaris van Financiën van 14 maart 2016, BLKB2016/265M, Stcrt. 2016, 14756.

Ook in de vorm van een brief aan de Tweede Kamer wordt beleid geformuleerd. Dergelijke brieven worden veelal zonder Kamerstuknummer gepubliceerd op de website van de rijksoverheid of het ministerie. Bijvoorbeeld:

Brief van de Staatssecretaris van Financiën van 17 maart 2016, AFP/2016/294.

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken laat ambtsberichten opstellen over de situatie in een bepaald land, waarvan de inhoud bijvoorbeeld van invloed kan zijn op het asielbeleid ten aanzien van vluchtelingen uit dat land. Anders dan het belastingbesluit is het ambtsbericht niet expliciet door een bewindspersoon ondertekend. Daarom beschouwen wij het ministerie als institutionele auteur en gebruiken wij de citeerwijze van niet uitgegeven literatuur, net als bij officiële rapporten (zie 2.2.15). Een voorbeeld:

Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Algemeen ambtsbericht Guinee*, juni 2014.

Regelingen van zelfstandige bestuursorganen worden veelal in de *Staatscourant* gepubliceerd en kunnen ook een normale citeertitel hebben. In dat geval is de citeerwijze conform die van regelgeving (zie 3.1 en 3.2). Voorbeeld:

SER-Fusiegedragsregels 2015 (besluit van de Sociaal-Economische Raad van 18 september 2015, *Stcrt.* 2015, 31544).

Bij herhaalde aanhaling is vermelding van alleen de citeertitel voldoende. Deze regeling kan ook per artikel geciteerd worden:

Zie art. 5 SER-Fusiegedragsregels 2015.

Verwijzingen naar andere officiële documenten kunnen overeenkomstig worden geformuleerd.

3.5 De Europese Unie

De organisatie en de bevoegdheidscatalogus van de Europese Unie en de daarmee samenhangende rechtshandelingen zijn, door de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009, ingrijpend gewijzigd.

De Europese instellingen hebben daarna nog geen mededelingen bekendgemaakt over de citeerwijze van Verdragsartikelen en rechtshandelingen van de Europese Unie. Ook de nationale Aanwijzingen voor de regelgeving zijn nog niet aangepast aan de rechtssituatie na 'Lissabon'. Onderstaande leidraad heeft dan ook een voorlopig karakter.

De EU is, sedert 1 december 2009, gegrond op het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU of EU-Verdrag) en op het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU of Werkingsverdrag). Deze twee verdragen hebben dezelfde juridische waarde. De Unie treedt in de plaats

van de Europese Gemeenschap(pen), waarvan zij de opvolgster is. Het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat op 12 december 2007 werd aangepast, heeft vanaf 1 december 2009 dezelfde juridische waarde als het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag.

Door de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon is de pijlerstructuur die voortvloeide uit het Verdrag van Maastricht opgeheven. Het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom) blijft evenwel bestaan.

Het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag zijn gewijzigd en hernummerd. Geconsolideerde versies van het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag zijn opgenomen in *PbEU* 2016, C 202. De geconsolideerde versie van het Euratom-Verdrag is opgenomen in *PbEU* 2016, C 203.

Voor de verwijzing naar bepalingen van het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag, die in de loop van de tijd zijn vernummerd en verplaatst, is het nuttig gebruik te maken van de concordantietabellen die als bijlage bij de geconsolideerde versies zijn opgenomen. Dit hulpmiddel is met name noodzakelijk indien men de rechtspraak van het Hof van Justitie wil raadplegen. Een voorbeeld:

Het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve beperkingen. Dit verbod was oorspronkelijk opgenomen in art. 30 EEG-Verdrag, vervolgens in art. 30 EG-Verdrag, daarna in art. 28 EG-Verdrag en thans in art. 34 VWEU.

Vrijwel alle regelgeving, commissiebesluiten, voorstellen, handelingen van het Europees Parlement en andere documenten zijn goed te vinden op de volgende webadressen:

- EUR-Lex: eur-lex.europa.eu
Publicatieblad EU
 Verdragen
 Internationale overeenkomsten
 Geldende wetgeving
 Geconsolideerde wetgeving
 Voorbereidende documenten
 Jurisprudentie (ook op curia.europa.eu)
- Parlementaire vragen:
europarl.europa.eu/plenary/nl/parliamentary-questions.html
- Publicatiebureau: publications.europa.eu
- N-Lex, de nationale wet- en regelgeving van alle EU-landen:
eur-lex.europa.eu/n-lex
- Europees Parlement: europarl.europa.eu

3.5.1 **Aanduidingen en afkortingen**

Commissie	Commissie van de Europese Unie
EER	Europese Economische Ruimte
EER-Verdrag	Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte
EG	Europese Gemeenschap(pen)
EG-Verdrag	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (tot 1 december 2009)
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EP	Europees Parlement
EU	Europese Unie
EU-Verdrag	Verdrag betreffende de Europese Unie
Euratom	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
GBVB	Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid
GBVDB	Gemeenschappelijk Buitenlands, Veiligheids- en Defensiebeleid
GVDB	Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid
Gerecht EU	Gerecht (van de Europese Unie)
GvA EU	Gerecht voor ambtenarenzaken (van de Europese Unie)
GvEA EG	Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen (bij uitspraken tot 1 december 2009)
HvJ EG	Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (bij uitspraken tot 1 december 2009)
HvJ EU	Hof van Justitie (van de Europese Unie)
JBZ	Justitie en Binnenlandse Zaken
<i>Jur.</i>	<i>Jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Unie</i>
lidstaten	lidstaten van de Europese Unie
<i>PbEG</i>	<i>Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen (tot 1 februari 2003)</i>
<i>PbEU</i>	<i>Publicatieblad van de Europese Unie (vanaf 1 februari 2003)</i>
PJSS	Politiële en justitiële samenwerking in strafzaken
PPU	Prejudiciële spoedprocedure (procédure préjudicielle d'urgence)
Raad	Raad van de Europese Unie
RVVR	Ruimte voor Vrijheid, Veiligheid en Recht
VEG	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (tot 1 december 2009)
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
VWEU	Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie

3.5.2 *De rechtshandelingen van de Europese Unie*

De citeerwijze voor rechtshandelingen¹² van de Europese Unie is in de loop van jaren veranderd.

Notulen en andere stukken van het Europees Parlement die al in het *Publicatieblad* zijn gepubliceerd, worden aangehaald met vermelding van dat *Publicatieblad*.

De woorden ter aanduiding van het type rechtshandeling van de Europese Unie worden niet afgekort en worden met een hoofdletter geciteerd, bijvoorbeeld: Insolventieverordening, Richtlijn Solventie II, Verordening (EU) 2016/36, Richtlijn (EU) 2015/2436, Besluit (EU) 2016/36 (zie ook hoofdstuk 5). Men kan kiezen tussen vermelding van een verkorte aanduiding van de rechtshandeling en vermelding van de volledige titel van de rechtshandeling, desgewenst inclusief het nummer van het *Publicatieblad*.

Vanaf 1 januari 2015 is de nummering van EU-rechtshandelingen veranderd. Er is een nieuwe methode vastgesteld om nummers toe te kennen aan documenten die in de L-serie (wetgeving) van het Publicatieblad van de Europese Unie (*PbEU*) worden bekendgemaakt. Volgens deze nieuwe methode, waarbij eerdere uiteenlopende methoden worden geharmoniseerd en vereenvoudigd, zullen EU-rechtshandelingen doorlopend worden genummerd en bijgevolg een uniek nummer hebben. De nummering van documenten die vóór 1 januari 2015 of in een andere serie dan de L-serie zijn gepubliceerd, verandert niet (zie: eur-ex.europa.eu, zoek *OA0614022NLD*).

Rechtshandelingen vastgesteld voor 1 januari 2015:

Verordening (EU) 265/2010	Verordening (EU) 265/2010 van het Europees Parlement en de Raad van 25 maart 2010 tot wijziging van de Overeenkomst ter uitvoering van het te Schengen gesloten akkoord en Verordening (EG) 562/2006 wat het verkeer van personen met een visum voor verblijf van langere duur betreft (<i>PbEU</i> 2010, L 85/1)
---	---

12. Wij gebruiken hier de term 'rechtshandelingen' zoals in het opschrift boven art. 288-292 VWEU en dus niet in privaatrechtelijke zin zoals in titel 2 van Boek 3 BW.

Uitvoeringsverordening (EU) 157/2010	Uitvoeringsverordening (EU) 157/2010 van de Raad van 22 februari 2010 tot instelling van een definitief antidumpingrecht op bepaalde ringbandmechanismen van oorsprong uit de Volksrepubliek China naar aanleiding van een nieuw onderzoek bij het vervallen van de maatregelen op grond van artikel 11, lid 2, van Verordening (EG) 384/96 (<i>PbEU</i> 2010, L 49/1)
Richtlijn 2010/23/EU	Richtlijn 2010/23/EU van de Raad van 16 maart 2010 tot wijziging van Richtlijn 2006/112/EG betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde, wat betreft een facultatieve en tijdelijke toepassing van de verleggingsregeling voor leveringen van bepaalde fraudegevoelige diensten (<i>PbEU</i> 2010, L 72/1)
Besluit 2010/168/GBVB	Besluit 2010/168/GBVB van de Raad van 22 maart 2010 houdende benoeming van de speciale vertegenwoordiger van de Europese Unie in Afghanistan (<i>PbEU</i> 2010, L 75/22)
Besluit 2010/188/EU	Besluit van de Commissie van 29 maart 2010 tot wijziging van bijlage III bij Beschikking 2003/467/EG wat betreft de erkenning van bepaalde bestuurlijke gebieden van Polen en Portugal als officieel vrij van enzoëtische boviene leukose (2010/188/EU) (<i>PbEU</i> 2010, L 83/59)

Rechtshandelingen vastgesteld na 1 januari 2015 (fictieve voorbeelden):

Verordening (EU) 2015/1 van het Europees Parlement en de Raad ...

Richtlijn (EU) 2015/2 van het Europees Parlement en de Raad ...

Besluit (EU) 2015/3 van de Raad ...

Besluit (GBVB) 2015/4 van de Raad ...

Gedelegeerde Verordening (EU) 2015/5 van de Commissie ...

Uitvoeringsrichtlijn (EU) 2015/6 van de Commissie ...

Besluit (EU) 2015/7 van het Europees Parlement ...

Besluit (EU, Euratom) 2015/8 van het Europees Parlement ...

Een beperkt aantal richtlijnen en verordeningen wordt veelal aangehaald met een korte roepnaam. Het verdient aanbeveling om deze roepnamen,

indien toegepast, in de afkortingenlijst of in een voetnoot te verklaren met de ernaast genoemde aanduiding.

Aanbestedingsrichtlijn	Richtlijn 2004/18/EG
Burgerschapsrichtlijn	Richtlijn 2004/38/EG
Btw-richtlijn	Richtlijn 2006/112/EG
Dienstenrichtlijn	Richtlijn 2006/123/EG
Fusierichtlijn 2009	Richtlijn 2009/133/EG
Habitatrichtlijn	Richtlijn 92/43/EEG
Insolventierichtlijn	Richtlijn 80/987/EG
Insolventieverordening	Verordening (EG) 1346/2000
Privacyrichtlijn	Richtlijn 95/46/EG
Rome I	Verordening (EG) 593/2008
Rome II	Verordening (EG) 864/2007

3.5.3 **Overige stukken van de Europese Unie**

Documenten van de Commissie zonder formeel kenmerk, maar wel gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* of het *Publicatieblad van de Europese Unie*, worden als volgt voluit vermeld:

Memorandum van overeenstemming tussen de Europese Commissie en de Wereldgezondheidsorganisatie betreffende hun algemene betrekkingen (*PbEU* 2011, C 241/01)

Andere documenten van de Commissie, voor zover niet of nog niet gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* of het *Publicatieblad van de Europese Unie*, worden als volgt vermeld (in beginsel verkort, desgewenst voluit):

COM(90)220	Commissiedocument 220 van 1990
COM(90)220/2	Commissiedocument 220 van 1990, tweede versie
COM(90)220 def.	Commissiedocument 220 van 1990, laatste definitieve versie
COM/2001/0899	Commissiedocument 899 van 2001
SEC(95)314	Intern document van het Secretariaat-Generaal 314 van 1995
DG V/235/89	Document 235 van Directoraat-Generaal V van 1989

Documenten van het Europees Parlement, voor zover niet of nog niet gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* of het *Publicatieblad van de Europese Unie*, worden als volgt vermeld:

A4-0015/94	Europees Parlement A-Serie, Commissie-rapport, vierde parlementaire termijn, nr. 15 van 1994
A3-0056/90	Europees Parlement A-Serie, Commissie-rapport, derde parlementaire termijn, nr. 56 van 1990
B3-0908/90	Europees Parlement B-Serie, Ontwerp-resolutie/vraag, derde parlementaire termijn, nr. 0908 van 1990
C3-0020/91	Europees Parlement, C-Serie, Gemeenschappelijk standpunt/Voorstel van de Commissie, derde parlementaire termijn, nr. 0020 van 1991

Andere documenten:

CES(92)210	Opinie van het Economisch en Sociaal Comité van de EG nr. 210 van 1992
CoR 43/94	Opinie van het Comité voor de regio's van de EG nr. 43 van 1994
Bull. EG 3/1985, punt 2.1.111	Bulletin van de Europese Gemeenschappen, nr. 3 van 1985, punt 2.1.111
Bull. EU, supplement 4/94	Bulletin van de Europese Unie, supplement 4 van 1994

3.6 **Andere internationale organisaties**

Er zijn geen vaste regels voor verwijzingen naar teksten van organen van andere internationale organisaties.

De bekendste internationale organisaties (Verenigde Naties, Raad van Europa, enz.) en hun bekendste organen kan men aanduiden met hun officiële Nederlandse naam. Bij minder bekende internationale organisaties of organen verdient de Engelse of Franse naam de voorkeur. Voor de titels van aanbevelingen, rapporten enz. gebruikt men (uiteraard) een/de taal waarin het rapport is gepubliceerd.

Een verwijzing naar een document van de Verenigde Naties is pas compleet met de vermelding *UN Doc*, gevolgd door het nummer van het document. Daarmee valt het document eenvoudig te vinden via Google, of op www.un.org. Documenten van de Raad van Europa zijn eenvoudig te vinden op www.coe.int. In beide gevallen is het niet nodig om naar de

desbetreffende website te verwijzen. Bij minder bekende internationale organisaties is een verwijzing naar de website vaak wel nuttig.

Aanbeveling 1878 van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (25 juni 2009), *The funding of public service broadcasting*

Aanbeveling CM/Rec(2010)5 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (31 maart 2010), *On measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*

Resolutie 64/109 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 2009), *International financial system and development*, UN Doc A/RES/64/109

Resolutie 1441 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 november 2002), UN Doc S/RES/1441

Recommendation 8 of the General Assembly of the International Commission on Civil Status (21 maart 1991), *On the computerisation of civil registration*, www.ciec1.org

4 Jurisprudentie

4.1 Vermelding van jurisprudentie in voetnoten

Verwijzingen naar jurisprudentie hebben als doel de lezer de weg naar relevante rechterlijke uitspraken te wijzen. Daarom moet worden verwezen naar de (elektronische en/of papieren) bron die het best toegang biedt tot de letterlijke tekst. Zijn er voor de bedoelde uitspraak meer bronnen beschikbaar, dan is er bijgevolg voorkeur voor de breedst bekende publicatiebron, waarbij rekening moet worden gehouden met de doelgroep. Extra bronverwijzingen, zeker als het geannoteerde jurisprudentie betreft, zijn wellicht nuttig, maar niet noodzakelijk.

4.2 De European Case Law Identifier

Medio 2013 is het landelijk jurisprudentienummer (LJN) vervangen door de European Case Law Identifier (ECLI). ECLI is beduidend langer dan LJN en heeft een aantal betekenisvolle elementen, die worden gescheiden door dubbele punten, in de formule ECLI:landcode:instantiecode:uitspraakjaar:volgnummer.¹³

Toelichting per element:

- De aanduiding 'ECLI'. Omdat ECLI los staat van de publicatie op Rechtspraak.nl, wordt dit element niet recursiveerd.
- De landcode, gekoppeld aan de rechtsprekende instantie: NL voor Nederland, BE voor België, EU voor de Europese Unie, CE voor de Raad van Europa, EP voor het Europees Octrooibureau, enz.

13. Eigenlijk bevat de ECLI alle informatie die nodig is om een uitspraak te vinden, en daarbij de vindplaatsen van uitspraakpublicaties, maar in Nederland is het vooralsnog de gewoonte om de jurisprudentieverwijzing steeds te laten beginnen met instantie en datum.

- De instantiecode, een soort afkorting, bijvoorbeeld: HR voor Hoge Raad, PHR voor Parket bij de Hoge Raad (bij conclusie van de advocaat-generaal), RVS voor Raad van State, GHDHA voor Gerechtshof Den Haag, RBAMS voor Rechtbank Amsterdam, C voor Hof van Justitie EU, T voor Gerecht EU, ECHR voor EHRM, BA voor kamers van beroep van het Europees Octrooibureau. XX is de reservecode voor uitspraken van instanties waarvoor (nog) geen specifieke code is vastgesteld.
- Het jaar waarin de uitspraak is gedaan of de conclusie is genomen.
- Het volgnummer: een uniek nummer in een veelal doorlopende nummering per instantie per jaar. De uitspraken die voor de invoering van ECLI al een LJN hadden, namen het LJN over in dit element (maar kunnen bij correctie een gewoon nummer hebben gekregen), bij nieuwere uitspraken is het een gewoon nummer. LJN wordt niet meer apart vermeld.

Zoek ECLI altijd op in de volgende bronnen:

- Nederlandse jurisprudentie op Rechtspraak.nl, tuchtrechtspraak op Tuchtrecht.nl.
- Jurisprudentie van het Hof van Justitie en zijn Gerechten op [Curia \(curia.europa.eu\)](http://Curia.curia.europa.eu).
- Jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op [HUDOC \(hudoc.echr.coe.int/\)](http://HUDOC.hudoc.echr.coe.int/).
- Jurisprudentie van het Europees Octrooibureau op [EPO.org \(epo.org/law-practice.html\)](http://EPO.org).
- De ECLI-zoekmachine (e-justice.europa.eu/content_ecli_search_engine-430-nl.do) biedt een centrale ontsluiting van een groot deel van de bovengenoemde bronnen, maar ook van die van de hieronder genoemde landen. Hij ontsluit de uitspraakgegevens, biedt samenvattingen en voor de tekst een doorkoppeling naar de bron. Deze service is in april 2016 gestart en zal qua dekkingsgraad en volledigheid groeien.

ECLI wordt in een toenemend aantal Europese landen toegepast. Medio 2016 zijn er zeven landen die ECLI geheel of gedeeltelijk in publieke jurisprudentiedatabanken geïmplementeerd hebben en deze ontsluiten via de ECLI-zoekmachine: Nederland, Slovenië, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Tjechië en Finland, alsmede het Europees Hof van Justitie en de kamers van beroep van het Europees Octrooibureau. Ook Oostenrijk en Slowakije hebben ECLI geïmplementeerd, maar deze landen zijn nog

niet aangesloten op de ECLI-zoekmachine; hetzelfde geldt voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mensen. Veel andere landen, waaronder België en Italië, zijn bezig met de introductie van ECLI. Ook in de JuriFastdatabank van de Association of Councils of State zijn ECLI's – voor zover beschikbaar – geregistreerd. De mate van implementatie van de verschillende landen en gerechten staat op de Engelstalige Wikipediapagina over ECLI vermeld.

Het is niet verstandig om zelf een ECLI te (re)construeren.

Uitspraak en conclusie hebben elk een eigen ECLI. De ECLI van de conclusie hoeft alleen vermeld te worden indien de verwijzing specifiek de conclusie betreft.

ECLI wordt achter de instantienaam en datum geplaatst. ECLI bevat geen spaties en mag niet worden afgebroken. In publicaties kan dat complicaties opleveren omdat dit bij geringe kolombreedte in combinatie met uitgevulde regels tot een lelijk resultaat kan leiden. Het is daarom aan te bevelen de jurisprudentieverwijzing in een voetnoot te plaatsen, indien dat past binnen de publicatieformule.

De rechtbank verwijst hiervoor naar de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 16 maart 2016.¹

1. ABRvS 16 maart 2016, ECLI:NL:RVS:2016:683, JB 2016/89.

4.3 Verwijzingen naar Nederlandse rechtspraak

De meeste Nederlandse jurisprudentie is te vinden op Rechtspraak.nl met een European Case Law Identifier (ECLI); indirect ook via de ECLI-zoekmachine (zie 4.2). Rechtspraak.nl publiceert weliswaar lang niet de totale productie van de Nederlandse instanties, maar wel een aanzienlijk deel van de uitspraken in hoger beroep en in cassatie. Een groter deel nog wordt alleen geregistreerd maar niet tekstueel weergegeven. Ook wat niet op Rechtspraak.nl is gepubliceerd, maar wel in onderstaande en andere bronnen, krijgt een ECLI. In dat geval zijn ECLI en enkele basisgegevens (instantie, datum, eventuele vindplaatsen) te vinden op Rechtspraak.nl. Door vermelding van een ECLI wordt impliciet verwezen naar een overzicht van alle geregistreerde vindplaatsen van de uitspraak. Een belangrijk deel van de tuchtrechtspraak wordt gepubliceerd op de website Tucht-recht.nl en krijgt ook een ECLI.

Jurisprudentieuitgaven worden beschouwd als tijdschriften. Hun namen worden dus cursief gezet. Bekende bronnen van bewerkte en becommentarieerde jurisprudentie voor Nederland zijn onder meer:

<i>NJ</i>	<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>
<i>JIN</i>	<i>Jurisprudentie in Nederland</i>
<i>AB</i>	<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>
<i>NJF</i>	<i>NJ Feitenrechtspraak civiele zaken</i> (inclusief voorganger <i>KG</i> , <i>Kort Geding</i>)
<i>NJFS</i>	<i>NJ Feitenrechtspraak Strafzaken</i>
<i>BNB</i>	<i>Beslissingen in Belastingzaken. Nederlandse Belastingrechtspraak</i>

Jurisprudentieverwijzingen hebben een vaste vorm, gericht op de gegevens die minimaal nodig zijn voor unieke identificatie van de uitspraak: instantie, datum en bronvermelding. Zie de lijst van afkortingen in hoofdstuk 6. De basisvorm is dus:

- instantie (afgekort zoals hierna aangegeven), zonder komma gevolgd door:
- plaats- of gebiedsnaam (tenzij de instantie uniek is), zonder komma gevolgd door:
- eventuele verbijzondering van de instantie, zoals kantonrechter (ktr.), specifieke kamer, voorzieningenrechter of zittingsplaats, tussen haakjes, zonder komma gevolgd door:
- datum (voluit), gevolgd door een komma,
- de European Case Law Identifier (ECLI), gevolgd door een punt:

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162.

Hof Arnhem-Leeuwarden (Kamer voor het notariaat) 2 juni 2015, ECLI:NL:TNORARL:2015:37.

Rb. Den Haag (vzr.) 7 juli 2006, ECLI:NL:RBSGR:2006:AY1710.

Rb. Den Haag (zittingsplaats Amsterdam) 20 maart 2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BZ7059.

De herziening gerechtelijke kaart per 1 januari 2013 wijzigde bij gerechtshof en rechtbank de plaatsaanduiding 's-Gravenhage in *Den Haag*. Men kan deze nieuwe naam ook bij oudere jurisprudentie hanteren, zoals voorheen al door diverse redacties werd toegepast. De plaatsaanduiding 's-Hertogenbosch is voor het daar gevestigde gerechtshof gelijk gebleven, Rechtbank 's-Hertogenbosch heet sindsdien Rechtbank Oost-Brabant, met gelijk gebleven arrondissementsomvang. Net als bij de instanties in 'Den Haag'

geldt hier dat deze nieuwe naam eventueel ook bij oudere jurisprudentie kan worden gehanteerd.

Indien de uitspraak geen ECLI heeft, maar wel in een tijdschrift is gepubliceerd, dan wordt die vindplaats vermeld:

Rb. Oost-Brabant (pres.) 16 juli 1982, *NJCM-Bulletin* 1982, p. 334.

Als de uitspraak niet is gepubliceerd en evenmin een ECLI heeft, vermeld dan het (rol)nummer:

Hof Amsterdam 8 december 1995, 95/345.

ABRvS 3 november 1997, EO3.96.0296.

Vaak is het nuttig om naast deze basisinformatie andere gegevens te vermelden, bijvoorbeeld omdat men wil wijzen op een rechtsoverweging ('r.o.') of paragraaf ('par.'), de conclusie van de advocaat-generaal (concl. A-G ...), een of meer vindplaatsen, een of meer annotaties en/of de roepnaam van de uitspraak. Vermeld dan toch ook altijd de ECLI, indien toegekend. Vermeld van de advocaat-generaal en de annotator de voorletters en de volledige achternaam. Houd de roepnaam (cursief en tussen haakjes aan het eind) kort. Meestal kan volstaan worden met vermelding van de (belangrijkste) partijen.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, *NJ* 2016/173, m.nt. T. Hartlief (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162 (concl. A-G J. Spier), *NJ* 2016/173, m.nt. T. Hartlief.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8, *NJ* 2016/173, m.nt. T. Hartlief.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, *NJ* 2016/173, m.nt. T. Hartlief; *JA* 2016/41, m.nt. F.P. Visser; *JIN* 2016/65, m.nt. M.F. Lameris en J. Ramaker (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

Betreft de verwijzing specifiek of vooral de conclusie, dan wordt dat als volgt vermeld:

Concl. A-G J. Spier, ECLI:NL:PHR:2015:2307, bij HR 29 januari 2016, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

Betreft de verwijzing specifiek of vooral de annotatie, dan wordt dat als volgt vermeld:

F.P. Visser, annotatie bij HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, JA 2016/41.

In deze vorm kan de annotatie ook in de literatuurlijst worden opgenomen en hij kan als volgt verkort worden aangehaald:

Visser, JA 2016/41.

Ook andere toevoegingen zijn mogelijk. Omdat zij geen direct identificerende functie hebben, mogen zij ook verhalenderwijs in het commentaar worden verwerkt. Zet deze toevoegingen tussen haakjes:

(vervolg op: Hof Arnhem 15 juni 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ9250, V-N 2011/43.1.2).

(eindoordeel: HR 3 mei 2013, ECLI:NL:HR:2012:BW1971, V-N 2013/22.14).

(*De Vries/Centraal Beheer*, inzake achterstallige verzekeringspremie, aanspraak op uitkering).

4.4 Verwijzingen naar Europese, internationale en buitenlandse rechtspraak

De jurisprudentie van het Hof van Justitie van de EU en zijn Gerechten (en van hun EG-voorgangers) is te vinden op Curia (curia.europa.eu) en via de ECLI-zoekmachine (zie 4.2), alsmede in de volgende niet-digitale uitgaven van het hof, vooral genoemd in oudere bronnen:

<i>Jur.</i>	<i>Jurisprudentie Hof van Justitie van de EG (tot 1990)</i>
<i>Jur. I</i>	<i>Jurisprudentie Hof van Justitie van de EG/EU (1990-2011)</i>
<i>Jur. II</i>	<i>Jurisprudentie Gerecht van eerste aanleg EG/EU (1990-2011)</i>
<i>JurAmbt.</i>	<i>Jurisprudentie Ambtenarenrecht EG/EU (tot 2010)</i>

Het Romeinse nummer in *Jur.* I en II maakt deel uit van het paginacijfer en dus niet van de titel. Zie de voorbeelden verderop in deze paragraaf.

Voor de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens zijn er naast de website HUDOC (hudoc.echr.coe.int) de volgende bronnen:

<i>ECHR, Series A</i>	<i>Publications of the European Court of Human Rights. Judgments and Decisions (tot 1996)</i>
<i>ECHR, Series B</i>	<i>Publications of the European Court of Human Rights. Pleadings, Oral Arguments and Documents (tot 1996)</i>
<i>CoD</i>	<i>Collection of Decisions of the European Commission of Human Rights, vol. 1-46 (tot 1974)</i>
<i>D&R</i>	<i>Decisions and Reports of the European Commission of Human Rights (sinds 1975)</i>
<i>RJ&D ECHR</i>	<i>Reports of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights (sinds 1996)</i>
<i>Yearbook ECHR</i>	<i>Yearbook of the European Convention on Human Rights</i>

Verwijzingen naar Europese jurisprudentie worden op dezelfde manier opgebouwd als verwijzingen naar Nederlandse jurisprudentie. Ook in deze verwijzingen wordt steeds begonnen met de naam van de instantie en de datum van de uitspraak. Daarna komt een aanduiding die de verwijzing uniek maakt. Bij uitspraken van EU-instanties wordt altijd na de datum het *zaaknummer* vermeld. Het *applicatienummer* van EHRM-casus is inmiddels geïntegreerd in ECLI: *datum* JUD of DEC *applicatienummer*, met het jaartal van aanhangigmaking in de laatste twee cijfers. De vermelding van curia. europa.eu of hudoc.echr.coe.int is overbodig. De vermelding van ECLI en/of zaaknummer helpt de lezer bij het zoeken naar de bron; vermelding van de roepnaam van de zaak (meestal partijen) leidt bij de lezer vaak snel tot herkenning. Roepnaamvermelding wordt bij Europese zaken dan ook sterk aanbevolen.

Bij inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009 hebben de rechterlijke instanties een andere naam gekregen. Tot die datum kenden we het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (HvJ EG) en het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen (GvEA EG). Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon omvat het Hof van Justitie van de EU het Hof van Justitie, het Gerecht en gespecialiseerde rechtbanken, zoals het Gerecht voor ambtenarenzaken.

Hoewel formeel niet geheel juist, adviseren wij de aanduiding EU te blijven hanteren. Dus:

HvJ EU

Gerecht EU

GvA EU

Voor rechtspraak van vóór 1 december 2009 blijven de oude instanties met de oude afkortingen aangeduid.

De zaaknummers zijn opgebouwd uit een letter en door een schuine streep gescheiden getallen:

- C-100/07 verwijst naar de 100e zaak die in 2007 bij het Hof van Justitie (*Cour*) is ingeschreven;
- T-99/10 verwijst naar de 99e zaak die in 2010 bij het Gerecht (*Tribunal*) is ingeschreven;
- C-87/10 P verwijst naar een appel (*Pourvoi*) dat bij het Hof van Justitie is ingesteld tegen een uitspraak van het Gerecht;
- C-88/10 PPU verwijst naar een prejudiciële spoedprocedure bij het Hof van Justitie (*Procédure Préjudicielle d'Urgence*).

HvJ EG 15 januari 1986, C-41/84, ECLI:EU:C:1986:1 (*Pinna*).

HvJ EU 25 maart 2010, C-79/09, ECLI:EU:C:2010:171 (*Commissie/Nederland*).

GvEA EG 7 juli 1994, T-43/92, ECLI:EU:T:1994:79 (*Dunlop/Slazenger*).

Gerecht EU 15 december 2015, T-64/15, ECLI:EU:T:2015:973 (*Shoe Branding Europe/BHIM*).

GvA EU 11 april 2016, F-49/15, ECLI:EU:F:2016:72 (*FN/Commissie*).

Ook bij uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wordt aanbevolen altijd de roepnaam van de uitspraak te vermelden (meestal de namen van de klager en van de staat tegen wie de klacht is gericht, gescheiden door een /):

EHRM 24 november 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:1124JUD005388600 (*Tourancheau/Frankrijk*).

Vaak is het nuttig andere informatie te vermelden, zoals publicatie in een gedrukte EU-bron, vermelding van annotator e.d. Indien uitspraken van het HvJ EG, HvJ EU, het EHRM of de ECRM in bijvoorbeeld de *NJ* zijn gepubliceerd, dan verdient het aanbeveling ook die vindplaats te vermelden, zeker als zij geannoteerd zijn.

HvJ EG 15 januari 1986, C-41/84, ECLI:EU:C:1986:1, *Jur.* 1986, p. 1 (*Pinna*).

HvJ EG 27 november 1991, C-4/91, ECLI:EU:C:1991:448, *Jur.* 1991, p. I-5627 (*Bleis*).

GvEA EG 7 juli 1994, T-43/92, ECLI:EU:T:1994:79, *Jur.* 1994, p. II-441 (*Dunlop/Slazenger*).

EHRM 24 november 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:1124JUD005388600, *NJ* 2006/250, m.nt. J.A. Peters (*Tourancheau/Frankrijk*).

EHRM 24 juni 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:0624JUD005932000, *NJ* 2005, 22, m.nt. E.J. Dommering; *Mediaforum* 2004/27, m.nt. G.A.I. Schuijt; *NJCM-Bulletin* 2004, p. 1171, m.nt. V. de Graaf; *AB* 2005/1, m.nt. R. Nehmelman; *EHRC* 2004/79, m.nt. J.H. Gerards (*Caroline von Hannover/Duitsland I*).

Bij jurisprudentie van het Internationale Gerechtshof (en van het vroegere Permanente Hof van Internationale Justitie) wordt altijd de officiële naam (in het Engels of het Frans) van de zaak vermeld, met de partijen tussen haakjes:

IGH 23 oktober 2001, *Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipidan (Indonesia/Malaysia)*.

Bij jurisprudentie van andere internationale instanties – de meeste ervan kunnen in het Nederlands worden weergegeven – worden zowel het zaaknummer als de (verkorte) namen van de partijen vermeld:

VN-Mensenrechtencomité 19 november 2008, 1584/2007 (*Men Qin Chen/Nederland*).

Bij verwijzingen naar een buitenlandse rechter wordt eerst de naam van de instantie in de oorspronkelijke taal vermeld. Zo nodig kan men daarachter (tussen haakjes) een vertaling ervan vermelden (voorafgegaan door =), en/

of de naam van het land. Vervolgens de datum van de uitspraak en daarna de ECLI en/of de in het desbetreffende buitenland gebruikelijke jurisprudentievermelding:

Verfassungsgerichtshof (= constitutioneel hof, Oostenrijk)
11 december 2014, ECLI:AT:VFGH:2014:G119.2014.

House of Lords (Verenigd Koninkrijk) 21 juni 2004, *Ghaidan v. Godin-Mendoza* [2004] UKHL 30.

Ook bij deze laatste voorbeelden kan men desgewenst – op gelijke wijze als bij Nederlandse en Europese rechtspraak – informatie toevoegen. Een vermelding van de vindplaats op een website is hier zeer gewenst.

4.5 De jurisprudentielijst

Een jurisprudentielijst kan zo opgezet worden dat zij tevens jurisprudentieregister is. Het verdient aanbeveling de jurisprudentielijst in te delen naar instantie. Een territoriaal-hiërarchische volgorde ligt daarbij voor de hand:

- Internationaal Gerechtshof
- Internationaal Strafhof
- Permanent Hof van Arbitrage
- VN-Mensenrechtencomité
- Europees Hof voor de Rechten van de Mens
- Europese Commissie voor de Rechten van de Mens

- Hof van Justitie van de Europese Unie
- Gerechten van de Europese Unie

- Hoge Raad
- Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
- Centrale Raad van Beroep
- College van Beroep voor het bedrijfsleven
- Gerechtshoven en Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao en Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba
- Rechtbanken
- Kantonrechters (uitspraken tot 1 januari 2002)

- Kroon
- Nationale ombudsman

- College voor de Rechten van de Mens (inclusief tot 2012 Commissie gelijke behandeling)
- enz.

- Nederlands Arbitrage-Instituut
- Raad van Arbitrage voor de Bouw
- Raad van Arbitrage voor de Metaalhandel en -nijverheid
- enz.

Per instantie worden de uitspraken in chronologische volgorde vermeld. In een uitvoerig boekwerk kan men eventueel zowel een hiërarchisch ingerichte als een chronologische lijst van uitspraken opnemen.

5 Hoofdletters

Hoewel dit boekje geen ‘Schrijfwijzer’ bedoelt te zijn, volgen hier toch enkele tips met betrekking tot een veel voorkomend probleem: het gebruik van de hoofdletter.

Beperk het gebruik van hoofdletters zoveel mogelijk.

Naast hoofdletters aan het begin van een zin en bij eigennamen zijn hoofdletters op hun plaats in:

- afkortingen zonder punt:

RvS (zie verder hoofdstuk 6, Afkortingen)

- citeertitels van regelingen en daarmee gelijk te stellen benamingen:

Algemene wet bestuursrecht, Burgerlijk Wetboek

Insolventieverordening, Richtlijn Solventie II, Verordening (EU) 2016/36, Richtlijn (EU) 2015/2436, Besluit (EU) 2016/36

- benamingen van unieke staatsinstellingen die in de Grondwet of instellingsregeling met een hoofdletter worden geschreven:

Koninkrijk, Koning, Rijk, Kroon, Staten-Generaal, Tweede Kamer, Eerste Kamer, Raad van State, Algemene Rekenkamer, Nationale ombudsman, Hoge Raad, Centrale Raad van Beroep

Dit geldt ook voor unieke internationale instellingen:

Hof van Justitie van de Europese Unie, Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Benelux-Gerechtshof

In samenstellingen wordt, sinds het Spellingbesluit 2005, de hoofdletter gehandhaafd:

Kamervragen, Tweede Kamerlid

- benamingen van decentrale lichamen en organen en van rechterlijke instanties, echter uitsluitend indien de plaatsnaam is toegevoegd; bovendien benamingen van unieke nationale of internationale rechterlijke instanties:

Rechtbank Den Haag, Hoge Raad, Burgemeester en Wethouders van Leeuwarden, Gemeente Amsterdam

Maar:

De raad kwam tot een andere conclusie dan de rechtbank, maar burgemeester en wethouders hebben nog geen besluit genomen. De gemeenteraad benoemt de wethouders.

In november 1996 besliste het Gerechtshof Amsterdam dat de Evangelische Omroep een uitzending over abortusklinieken niet mocht uitzenden, omdat de omroep met verborgen camera's had gewerkt. Het hof bevestigde het vonnis van de president.

- namen van ministeries en dergelijke, maar 'afdeling' e.d. wordt met een kleine letter geschreven:

Het directoraat-generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving van het Ministerie van Veiligheid en Justitie (...)

- aanduidingen van ministers en staatssecretarissen indien de naam van het ministerie is toegevoegd (in een dergelijk geval krijgt ook de minister-president hoofdletters):

De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft gistermiddag verklaard dat de uitgifte van het *Staatsblad* een taak van de Minister van Veiligheid en Justitie dient te blijven en dus niet dient te worden overgedragen aan de Minister-President; minister Opstelten en de minister-president bleken het daarmee eens.

Een minister in wie het vertrouwen is opgezegd, dient op te stappen. De andere ministers mogen blijven zitten.

Het bovenstaande leidt ertoe dat onder meer de volgende woorden vrijwel nooit met een hoofdletter worden geschreven:

regering, kabinet, koninklijk besluit, artikel, voorstel van wet, memorie van toelichting, officier van justitie, advocaat-generaal, rechter.

Ook de soort aanduiding van regelgeving is zonder hoofdletter, in afwijking van de aanduiding als onderdeel van de titel of concrete benaming, zoals de voorbeelden in het begin van dit hoofdstuk.

wet, verdrag, besluit, regeling, richtlijn, verordening.

6 Afkortingen

6.1 Het gebruik van afkortingen

Het gebruik van veel afkortingen maakt een tekst lastig leesbaar. Anderzijds is het eveneens vervelend om een bepaald begrip dat in het desbetreffende rechtsgebied essentieel is – bijvoorbeeld een wet of een instelling – steeds voluit te moeten lezen, terwijl de afkorting algemeen geaccepteerd en een begrip op zichzelf is. Denk bijvoorbeeld aan het Burgerlijk Wetboek. Tussen die twee uitersten moet de auteur laveren bij het schrijven van een juridisch betoog. Maar bedenk: beter te weinig dan te veel afkortingen.

Wat hier wordt gesteld over het gebruik van afkortingen geldt overigens niet voor het gebruik van afkortingen in noten. Daar dient het uitgangspunt te zijn de informatie zo gecomprimeerd mogelijk, maar nog wel steeds begrijpelijk, weer te geven. Tussen haakjes wordt meestal ook meer afgekort dan in de lopende tekst.

Gebruik afkortingen voor gerechtelijke instanties in principe alleen in verwijzingen. En gebruik afkortingen voor regelingen in principe alleen in verkorte wetsverwijzingen. Maar zeer algemene afkortingen die ook in de spreektaal worden gebezigd, zoals 'BW' en 'EHRM', kunnen zonder bezwaar in de hoofdtekst worden gebruikt.

Wanneer een begrip in een tekst slechts een of twee keer voorkomt, heeft het gebruik van een afkorting weinig tot geen zin, ook al bestaat er wellicht een algemeen bekende afkorting voor dat begrip. Wordt het begrip verschillende keren gebruikt, dan moet het uitgangspunt bij het gebruik van een afkorting zijn: schrijf het begrip voluit wanneer het voor de eerste keer wordt gebruikt en zet de afkorting erachter (tussen haakjes, zonder aanhalingstekens). Dit geldt voor alle publicaties, welke omvang zij ook hebben. Neem in monografieën, handboeken en bundels bovendien voorin een lijst van gebruikte afkortingen op. In tijdschriften is dit meestal

niet mogelijk. Maak daarom in tijdschriftartikelen nog zuiniger gebruik van afkortingen dan in boeken.

Het is niet de bedoeling al te snel voor ieder begrip dat herhaaldelijk terugkomt in een tekst een afkorting in te voeren. Gebruik alleen die afkortingen die in het desbetreffende rechtsgebied algemeen gebruikelijk zijn. Wie voor een bepaalde doelgroep schrijft, kan de afkortingen gebruiken waarmee die lezers bekend geacht mogen worden. Wordt in die publicatie een zijpad betreden naar een ander rechtsgebied, gebruik dan liever geen afkortingen uit dat gebied, omdat de doelgroep daarmee wellicht niet steeds bekend is.

Afkortingen dienen slechts bij uitzondering te worden gebruikt voor iets anders dan (wettelijke) regelingen, organisaties, organen, instanties, functionarissen en dergelijke. Alleen wanneer voor een theoretisch juridisch begrip een (in het desbetreffende rechtsgebied) algemeen aanvaarde afkorting bestaat, kan men die gebruiken. Let daarbij op wat algemeen gebruikelijk is bij andere, toonaangevende, auteurs en sluit daarbij aan. In het strafrecht is bijvoorbeeld:

avas **afwezigheid van alle schuld**

zo'n algemeen gebruikelijke afkorting.

Afkortingen uit het algemene taaldomein moeten in de lopende tekst zo weinig mogelijk worden toegepast. Enige afkortingen die in de lopende tekst acceptabel zijn, zijn:

art., bijv., e.a., e.d., enz., o.a. en resp.

Deze afkortingen hoeven niet in de afkortingenlijst in een boek te worden opgenomen.

6.2 **Hoofdletters of kleine letters in afkortingen**

Afkortingen van tijdschriften, schriftelijke stukken (zoals de verschillende Kamerstukken) en eennamen van instellingen en organisaties worden meestal met hoofdletters geschreven.

Wanneer er een voorzetsel – meestal ‘van’ of ‘voor’ – of een lidwoord staat in een afkorting waarvan de hoofdwoorden met hoofdletters worden afgekort, dient deze met een kleine letter en zonder punt te worden afgekort.

KvK **Kamer van Koophandel**
UvA **Universiteit van Amsterdam**

Juridische termen en begrippen worden meestal met kleine letters afgekort:

i.b.s. **inbewaringstelling**

Voor het gebruik van hoofdletters in afkortingen van wetten zijn minder eenduidige regels te geven. Volgens de Aanwijzingen voor de regelgeving moet de eerste letter van de titel van een wet met een hoofdletter worden geschreven en de rest met kleine letters. De afkortingen zouden logischerwijs deze aanwijzing moeten volgen, maar *Het Groene Boekje* 2015 stelt: 'De afgekorte namen van wetten, besluiten of overheidsplannen schrijven wij met hoofdletters, ook als de uitgeschreven vorm geen hoofdletters bevat' en 'Als een andere schrijfwijze ingeburgerd is, bijvoorbeeld onder ambtenaren, dan geldt het donorprincipe'. De praktijk biedt een bonte afwisseling, al is er voor veel regelingen een ingeburgerd gebruik; de lijst in 6.6.3 biedt daarvan een weerslag. In een aantal gevallen wordt de oude versie van een wet geheel met hoofdletters geschreven en de nieuwe wet met slechts één hoofdletter en verder kleine letters (vergelijk de oude Algemene Bijstandswet – ABW – met de nieuwere Algemene bijstandswet – Abw). Indien een jaartal in de citeertitel is opgenomen, is deze onderscheiding niet nodig.

6.3 **Gebruik van punten in afkortingen**

Regel is dat er geen punten worden gebruikt in afkortingen die (grotendeels) bestaan uit hoofdletters en in afkortingen van wetten.

GOR	groepsondernemingsraad
MvT	memorie van toelichting
Hnw	Handelsnaamwet
Aw	Auteurswet

Afgekorte woorden uit het algemene taaldomein krijgen een punt:

art., bijv., e.a., e.d., enz., o.a. en resp.

Wanneer een begrip uit meer dan één woord bestaat, wordt elke letter die staat voor een woord gevolgd door een punt:

i.o. **in oprichting**

Dat is overigens niet het geval indien de afkorting zelf gewoon als woord wordt gebruikt:

avas	afwezigheid van alle schuld
enac	exceptio non adimpleti contractus

Ook als letters in een afkorting staan voor verschillende lettergrepen van één woord, wordt een punt gezet achter iedere letter:

g.v.o.	gerechtelijk vooronderzoek
--------	----------------------------

Maar indien het gebruikelijk is om in een bepaalde afkorting meer dan één letter voor een woord of lettergreep te gebruiken, dan wordt tussen die letters geen punt gebruikt en komt achter elk deel van de afkorting één punt.

i.w.tr.	inwerkingtreding
m.nt.	met noot

6.4 Mr of mr. – dr of dr.?

In het verleden werden de academische titels meester en doctor vaak afgekort tot mr en dr zonder punt. Dat was niet gebaseerd op enig officieel grammaticaal voorschrift, maar op de veronderstelling dat het om een samentrekking en niet om een afkorting ging en dat alleen afkortingen een punt zouden moeten krijgen.

De verwarring werd nog in de hand gewerkt door een tegenstrijdigheid tussen het Spellingsbesluit van 19 juni 1996,¹⁴ dat de afkortingen van academische titels als mr., drs., lic. en prof. met punt voorschreef en de artikelen 7.20 en 7.22 van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW),¹⁵ waarin werd bepaald dat de samentrekkende afkortingen als mr, ir en dr zonder punt geschreven werden. Hoewel formeel de wet boven een algemene maatregel van bestuur gaat, bevalen wij in de eerdere drukken van dit boekje aan om – ook in overeenstemming met de *Woordenlijst Nederlandse taal* 1998 – het Spellingsbesluit te volgen en de afkortingen van academische titels met een punt te schrijven.

Op 18 januari 2000 verscheen in het *Staatsblad*¹⁶ de tekst van de WHW opnieuw – en zie, alle afgekorte titels zijn van een punt voorzien, conform het Spellingsbesluit en de *Woordenlijst Nederlandse taal* 1998 en latere edities.

14. *Stb.* 1996, 394.

15. Wet van 8 oktober 1992, *Stb.* 1992, 593.

16. *Stb.* 2000, 11.

Het is sindsdien dus volgens alle genoemde regelingen mr. met punt.

6.5 Afkortingen van meervoudsvormen

Het gebruik van verdubbelingen van letters om aan te geven dat een meervoudsvorm bedoeld is (artt., pp., §§), wordt afgeraden. Afkortingen kunnen zowel voor de enkelvoudsvorm als voor de meervoudsvorm staan. Afhankelijk van hetgeen erop volgt, blijkt welke vorm bedoeld is.

p. 1-15	pagina's 1 tot en met 15
art. 215-218	artikelen 215 tot en met 218
par. 3-5	paragrafen 3 tot en met 5

6.6 Lijst van veel voorkomende afkortingen en schrijfwijzen

Zonder aanspraak te maken op volledigheid worden hieronder drie lijsten met veel gebruikte afkortingen gepresenteerd: eerst in 6.6.1 een algemene lijst (daaronder begrepen rechterlijke instanties en rechterlijke begrippen, universiteiten en internationale instellingen), in 6.6.2 een lijst van tijdschriften en ten slotte in 6.6.3 een lijst van wetgeving, verdragen en andere regelingen. Waar instellingen, tijdschriftredacties en regelgevers zelf geen eigen afkortingen hanteren, laten wij deze onvermeld. Opgemerkt zij dat er ook instellingen en tijdschriften worden getoond die niet meer, of niet meer onder de genoemde naam, bestaan. In 6.6.1 is in de omschrijving steeds geen hoofdletter gebruikt als de soortnaam is bedoeld; een hoofdletter duidt op een eigenaam.

6.6.1 Algemene afkortingen

aantekening(en)	aant
academisch proefschrift	diss.
ad interim	a.i.
administratiekantoor	AK
administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen	Arob
advocaat-generaal	A-G
Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State	ABRvS
Afdeling rechtspraak van de Raad van State	ARRvS
Afdeling voor de geschillen van bestuur van de Raad van State	AGRvS
afdeling(en)	afd.
afwezigheid van alle schuld	avas

algemene beginselen van behoorlijk bestuur	abbB
Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst	AIVD
Algemene Inspectiedienst	AID
algemene maatregel van bestuur	AMvB
algemene plaatselijke (of politie)verordening	APV
algemene vergadering van aandeelhouders	ava
algemene voorwaarden	AV
alternatieve geschillenbeslechting	AGB/ADR
Arbeidsinspectie	AI
arrondissement	arr.
artikel	art.
Autoriteit Consument en Markt	ACM
Autoriteit Financiële Markten	AFM
auditeur-militair	A-M
Autoriteit Persoonsgegevens	AP
Bachelor	B ¹
Bachelor of Arts	BA ¹
Bachelor of Laws (legum bacculaureus)	LLB ¹
Bachelor of Philosophy	Bph ¹
Bachelor of Science	BSc ¹
basisraadsonderzoek	BARO
Basisregistratie Peronen	BRP
Basiswettenbestand	BWB
belasting over de toegevoegde waarde	btw
Benelux-Gerechtshof	BenGH
Benelux-Merkenbureau	BMB
Beneluxvereniging voor Merken- en Modellenrecht	BMM
beperkte aansprakelijkheid	BA
beroep in cassatie verworpen	cass. verw.
besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid	B.V. ²
bewerking/bewerker	bew.
bijlage(n)	bijl.
bladzijde(n)	p.
Bureau Ontnemingswetgeving Openbaar Ministerie	BOOM
burgemeester en wethouders	B&W
burgerservicenummer	BSN
cassatie	cass.
Centrale Grondkamer	CGrK

1. Titel plaatsen achter de naam.

2. Bij eigennamen regelmatig ten onrechte b.v. of bv genoemd (zie art. 2:177 lid 2 BW).

centrale ondernemingsraad	cor
Centrale Raad van Beroep	CRvB
Centrale Recherche Informatiedienst	CRI
Centrale Toetsingscommissie van het Openbaar Ministerie	CTC
circulaire	circ.
Collectieve arbeidsovereenkomst	cao
College bescherming persoonsgegevens	CBP
College van beroep studiefinanciering	CBSf
College van Beroep voor het bedrijfsleven	CBb
college van bestuur	CvB
college van burgemeester en wethouders	B&W
college van gedeputeerde staten	GS
College voor de Rechten van de Mens	CRM
commanditaire vennootschap	C.V.
commissie	cie.
Commissie gelijke behandeling	CGB
commissie van beroep	CvB
commissie van toezicht	c.v.t.
Communautair Bureau voor Plantenrassen	CPVO
conclusie	concl.
Conferentie van de Verenigde Naties inzake handel en ontwikkeling	UNCTAD
Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa	CVSE
conform	cfm.
considerans	cons.
Consumentenautoriteit	CA
coöperatie	coöp.
cum annexis	c.a.
cum suis	c.s.
de dato	d.d.
De Nederlandsche Bank N.V.	DNB
Dienst Justitiële Inrichtingen	DJI
Dienst uitvoering en toezicht energie (kamer van Nma)	Dte
directeur-generaal	D-G
directeur-groootaandeelhouder	dga
directoraat generaal	DG
dissertatie	diss.
doctor	dr.
Doctor	D / PhD ¹

1. Titel plaatsen achter de naam.

Doctor of Laws (legum doctorum) ¹	LLD ²
doctorandus	drs.
Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties	ECOSOC
Eerste Kamer der Staten-Generaal	EK
eindverslag (Eerste Kamer)	EV I
eindverslag (Tweede Kamer)	EV II
enkelvoudige kamer	EK
energie-investeringsaftrek	EIA
Erasmus Universiteit Rotterdam	EUR
European Case Law Identifier	ECLI
Europees Economisch en Sociaal Comité	EESC
Europees Economisch Samenwerkings Verband	EESV
Europees Hof voor de Rechten van de Mens	EHRM
Europees Monetair Fonds	EMF
Europees Monetair Stelsel	EMS
Europees Octrooibureau	EOB
Europees Parlement	EP
Europees Sociaal Fonds	ESF
Europese Bankautoriteit	EBA
Europese Centrale Bank	ECB
Europese Commissie	EC
Europese Commissie voor de Rechten van de Mens	ECRM
Europese Economische Gemeenschap	EEG
Europese Economische Ruimte	EER
Europese Gemeenschap voor Atoomenergie	Euratom
Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal	EGKS
Europese Gemeenschap(pen)	EG
Europese Monetaire Unie	EMU
Europese Politieke Samenwerking	EPS
Europese Unie	EU
Europese Vrijhandelsassociatie	EVA
exceptio non adimpleti contractus	enac
Fiscale inlichtingen- en opsporingsdienst	FIOD
gedeputeerde staten	GS
gedrags- en beroepsregels	GBR
Gemeenschappelijk Administratiekantoor	GAK
Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (EU)	GBVB
Gemeenschappelijk Buitenlands, Veiligheids- en Defensiebeleid	GBVDB
Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid	GVDB

1. In Nederland geen geldige titel.

2. Titel plaatsen achter de naam.

Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao, Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba	Gem. Hof
Gemeenschappelijk Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen en Aruba	Gem. Hof NA en Aruba
gemeente	gem.
Gerecht in eerste aanleg van Aruba	GiEA Aruba
Gerecht in eerste aanleg van Bonaire, Sint Eustatius en Saba	GiEA BES
Gerecht in eerste aanleg van Curaçao	GiEA Curaçao
Gerecht in Eerste Aanleg van de Nederlandse Antillen	GiEA NA
Gerecht in eerste aanleg van Sint Maarten	GiEA Sint Maarten
Gerecht van de Europese Unie (sinds 1 december 2009)	Gerecht EU
Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen	GvEA EG
Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie	GvA EU
gerechtelijk vooronderzoek	g.v.o.
gerechtshof	Hof ¹
gewestelijk arbeidsbureau	GAB
groepsondernemingsraad	GOR
herziening gerechtelijke kaart	HGK
Hof van Discipline	HvD
Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen	HvJ EG
Hof van Justitie van de Europese Unie (sinds 1 december 2009)	HvJ EU
Hoge Raad der Nederlanden	HR
hoofdstuk	hfdst.
Hoog Militair Gerechtshof	HMG
huis van bewaring	HvB
in oprichting	i.o.
inbewaringstelling	i.b.s.
inkomstenbelasting	IB
Internationaal Gerechtshof	IGH
Internationaal Monetair Fonds	IMF
internationaal privaatrecht	ipr
Internationale Arbeidsorganisatie	IAO/ILO
Internationale Kamer van Koophandel	ICC
Internationale Organisatie voor Standaardisatie	ISO
Internationale Telecommunicatie Unie	ITU

1. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

inverzekeringstelling	i.v.s.
inwerkingtreding / in werking getreden	i.w.tr.
jaargang	jrg.
Kamer van Koophandel	KvK
kantonrechter	Ktr.
Katholieke Universiteit Nijmegen (thans: Radboud Universiteit)	KUN (thans: RU)
Kinderfonds van de Verenigde Naties	UNICEF
Klachteninstituut Financiële Dienstverlening	Kifid
koninklijk besluit	KB
Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie	KNB
kort geding	k.g.
Kwaliteit en Innovatie rechtspraak, programma	KEI
landelijk jurisprudentienummer	LJN
legum baccalaureus (Bachelor of Laws)	LLB ¹
legum doctorum (Doctor of Laws) ²	LLD ¹
legum magister (Master of Laws)	LLM ¹
linkerkolom	l.k.
loonbelasting	LB
losbladige uitgave	losbl.
maatschappij	mij.
Master of Arts	MA ¹
Master of Laws (legum magister)	LLM ¹
medezeggenschapsraad	MR
meervoudige kamer	MK
meester in de rechten	mr.
memorie van antwoord (Eerste Kamer)	MvA I
memorie van antwoord (Tweede Kamer)	MvA II
memorie van toelichting	MvT
met noot van	m.nt.
middelste kolom	m.k.
milieu-investeringsaftrek	MIA
Ministerie van Algemene Zaken	(M)AZ
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	(M)BZK
Ministerie van Buitenlandse Zaken	(M)BZ
Ministerie van Defensie	(M)D
Ministerie van Economische Zaken	(M)EZ
Ministerie van Financiën	(M)F
Ministerie van Infrastructuur en Milieu	(M)IM

1. Titel plaatsen achter de naam.

2. In Nederland geen geldige titel.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	(M)OCW
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	(M)SZW
Ministerie van Veiligheid en Justitie	(M)VJ
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport	(M)VWS
ministeriële regeling	min. reg.
naamloze vennootschap	N.V. ¹
Nationaal Milieubeleidsplan	NMP
Nederlands Arbitrage-Instituut	NAI
Nederlands Normalisatie-instituut	NNI
Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen	NRGD
Nederlandse Emissieautoriteit	NEa
Nederlandse Juristen-Vereniging	NJV
Nederlandse Mededingingsautoriteit	NMa
Nederlandse norm (uitgegeven door het Nederlands Normalisatie-instituut)	NEN
Nederlandse Orde van Advocaten	NOVA
Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht	NVIR
Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit	NVWA
Nederlandse Zorgautoriteit	NZa
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie	NAVO
nota naar aanleiding van het eindverslag (Eerste Kamer)	NEV I
nota naar aanleiding van het eindverslag (Tweede Kamer)	NEV II
nota naar aanleiding van het verslag (Eerste Kamer)	NV I
nota naar aanleiding van het verslag (Tweede Kamer)	NV II
officier van justitie	OvJ
omzetbelasting	OB/BTW
Onafhankelijke Post en Telecommunicatie Autoriteit	OPTA
Ondernemingskamer van Gerechtshof Amsterdam	Hof Amsterdam (OK)
ondernemingsraad	or
ondertoezichtstelling	o.t.s.
onderzoek ter terechtzitting	o.t.t.z.
onroerendgoedbelasting	OGB
onroerendezaakbelasting	OZB
oorspronkelijk (regerings)ontwerp	OO
Open Universiteit	OU
Openbaar Ministerie	OM
openbare commissievergadering	OCV

1. Bij eigennamen regelmatig ten onrechte n.v. of nv genoemd (zie art. 2:66 lid 2 BW).

Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur	Unesco
Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling	OESO/OECD
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa overwegende [in jurisprudentie]	OVSE O.
Pachtkamer van Gerechtshof te Arnhem-Leeuwarden	Hof Arnhem- Leeuwarden (PK)
pachtkamer van rechtbank	Rb. ¹ (PK)
pagina('s)	p.
paragraaf / paragrafen	par.
parlementaire geschiedenis	Parl. Gesch.
Pensioen- & Verzekeringskamer	PVK
plaatsvervangend(e)	plv.
planologische kernbeslissing	PKB
politiële en justitiële samenwerking in strafzaken	PJSS
prejudiciële spoedprocedure	PPU
president	pres.
proces-verbaal	p.v.
procureur	proc.
procureur-generaal	P-G
proefschrift	diss.
professor	prof.
protocol	Prot.
provinciale staten	PS
provincie	prov.
publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie	PBO
Raad van Arbitrage voor de Bouw	RvA Bouw
Raad van Arbitrage voor de Metaalnijverheid en -handel	RvA Metaal
raad van beroep	RvB
raad van commissarissen	RvC
Raad van Europa	RvE
Raad van State	RvS
raad van toezicht	RvT
Raad voor de Journalistiek	RvdJ
Raad voor de Kinderbescherming	RvdK
Raad voor de leefomgeving en infrastructuur	RLI
Raad voor de rechtspraak	Rvdr
Raad voor het openbaar bestuur	Rob

1. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

Raad voor de plantenrassen	Rvp
Radboud Universiteit	RU
rechtbank	Rb. ¹
rechter-commissaris	R-C
rechterkolom	r.k.
rechtsoverweging	r.o.
Reclame Code Commissie	RCC
redactie	red.
Regionaal Bureau voor de Arbeidsvoorziening	RBA
registeraccountant	RA
reglement van orde	RvO
resolutie	Res.
Rijksuniversiteit Groningen	RUG
Ruimte voor Vrijheid, Veiligheid en Recht	RVVR
Scheidsgerecht Gezondheidszorg	SGz
Scheidsgerecht voor het Nederlandse Ziekenhuiswezen	SNZ
secretaris-generaal	S-G
Sociaal-Economische Raad	SER
sociaal-fiscaal nummer	BSN
Sociale verzekeringsbank	SVB
Societas Europaea (Europese N.V.)	SE
Stichting Toezicht Effectenverkeer	STE
subsidiar	subs.
supplement	suppl.
Technische Universiteit Delft	TU Delft
Technische Universiteit Eindhoven	TU/e
ten laste van	t.l.v.
tenlastelegging	t.l.l.
tenuitvoerlegging	tul
ter voorkoming van dubbele belasting	t.v.v.d.b.
terbeschikkingstelling	t.b.s.
terbeschikkingstelling van de regering	t.b.r.
terugwerkende kracht	t.w.kr.
Tilburg University	TiU
toelichting	toel.
Tweede Kamer der Staten-Generaal	TK
uitgesloten aansprakelijkheid	UA
Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen	UWV

1. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

uitvoeringsbesluit	UB ¹
uitvoeringsregeling	UR ²
uniform resource locator	URL
Uniforme Administratieve Voorwaarden voor de uitvoering van werken en van technische installatiewerken 2012	UAV 2012
Universiteit Leiden	UL
Universiteit Maastricht	UM
Universiteit Twente	UT
Universiteit Utrecht	UU
Universiteit van Amsterdam	UvA
VAR Vereniging voor Bestuursrecht	VAR
vennootschap onder firma	v.o.f.
vennootschapsbelasting	VPB
Verenigde Naties	VN
Vereniging van Nederlandse Gemeenten	VNG
Vereniging van Universiteiten, VSNU	VSNU
Vereniging voor Auteursrecht	VVA
Vereniging voor Belastingwetenschap	VBW
Vereniging voor Bouwrecht	VBR
Vereniging voor Media- en Communicatierecht	VMC
Vereniging voor Milieurecht	VMR
vergelijk	vgl.
vermogensbelasting	VB
verordening	Vo.
Verslag (Eerste Kamer)	Verslag I
Verslag (Tweede Kamer)	Verslag II
Verslagen en Mededelingen	V en M
versus	vs.
VN-Commissie inzake de Positie van Vrouwen	CEDAW
Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties	FAO
volgens	vlg.
voorlopig verslag (Eerste Kamer)	VV I
voorlopig verslag (Tweede Kamer)	VV II
voorlopige hechtenis	v.h.
voorwaardelijke veroordeling	v.v.
voorwaardelijke invrijheidstelling	v.i.
voorzieningenrechter	vzr.
voorzitter	vz.
Vrije Universiteit Amsterdam	VU

1. Alleen in combinatie met nadere aanduiding, voorbeeld: UB IB 2001.

2. Alleen in combinatie met nadere aanduiding, voorbeeld: UR IB 2001.

waarnemend	wnd.
Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Wageningen UR
Wereld Gezondheidsorganisatie	WHO
Wereld Handelsorganisatie	WTO
Wereldovereenkomst voor Tarieven en Handel	GATT
West-Europese Unie	WEU
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid	WRR
wettelijke aansprakelijkheid	WA
world wide web	www
zelfstandig bestuursorgaan	ZBO
zelfstandige zonder personeel	zzp
zonder jaar van uitgave	z.j.
zonder plaats van uitgave	z.p.

6.6.2 **Tijdschriften en andere publicatiebronnen**

<i>Aanhangsel bij de Handelingen van de Eerste Kamer</i>	<i>Aanhangsel Handelingen I</i>
<i>Aanhangsel bij de Handelingen van de Tweede Kamer</i>	<i>Aanhangsel Handelingen II</i>
<i>Aansprakelijkheid en Verzekering</i>	<i>AE&V</i>
<i>Aansprakelijkheid, Verzekering en Schade</i>	<i>AV&S</i>
<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>	<i>AB</i>
<i>ABkort</i>	<i>ABkort</i>
<i>Actuele Rechtspraak Ondernemingspraktijk</i>	<i>ARO</i>
<i>Advocatenblad</i>	<i>Adv.bl.</i>
<i>African Journal of International Criminal Justice</i>	<i>AJICJ</i>
<i>Air and Space Law</i>	<i>Air & Space Law</i>
<i>American Journal of Comparative Law</i>	<i>AJCL</i>
<i>American Journal of International Law</i>	<i>AJIL</i>
<i>AMI. Tijdschrift voor auteurs-, media- & informatierecht</i>	<i>AMI</i>
<i>Annuaire Français de Droit International</i>	<i>AFDI</i>
<i>Arbeid Integraal. Bulletin Arbeid, Sociale Zekerheid & Recht</i>	<i>Arbeid Integraal</i>
<i>ArbeidsRecht</i>	<i>ArbeidsRecht</i>
<i>Arbeidsrecht Updates</i>	<i>AR Updates</i>
<i>Arbeidsrechtelijke Annotaties</i>	<i>ArA</i>
<i>Ars Aequi. Juridisch studentenblad</i>	<i>AA</i>
<i>BCDR International Arbitration Review</i>	<i>BCDR Int. Arb. Rev.</i>
<i>Bedrijfsjuridische berichten</i>	<i>Bb</i>

<i>Belastingzaken</i>	<i>BZ</i>
<i>Beslag en Executie in de Rechtspraktijk</i>	<i>BER</i>
<i>Beslissingen in Belastingzaken. Nederlandse Belastingrechtspraak</i>	<i>BNB</i>
<i>Bestuursrecht Actueel</i>	<i>BA</i>
<i>Bijblad bij de Industriële Eigendom</i>	<i>BIE</i>
<i>Bijlagen bij de Handelingen van de Eerste Kamer</i>	<i>Kamerstukken I</i>
<i>Bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer</i>	<i>Kamerstukken II</i>
<i>BMM Bulletin</i>	<i>BMM Bulletin</i>
<i>Boek 9 (www.boek9.nl)</i>	<i>B9</i>
<i>Bopz Jurisprudentie</i>	<i>BJ</i>
<i>Bouwrecht</i>	<i>BR</i>
<i>British Yearbook of International Law</i>	<i>BYIL</i>
<i>BtwBrief</i>	<i>BtwBrief</i>
<i>BTW-bulletin</i>	<i>BTW-bulletin</i>
<i>Bulletin van de Europese Gemeenschappen</i>	<i>Bull. EG</i>
<i>Bulletin van de Europese Unie</i>	<i>Bull. EU</i>
<i>Business Law Review</i>	<i>B.L.R.</i>
<i>Cahiers de Droit Européen</i>	<i>CDE</i>
<i>Caribisch Juristenblad (voorheen: TAR Justicia)</i>	<i>CJB</i>
<i>Common Market Law Reports</i>	<i>CMLR</i>
<i>Common Market Law Review</i>	<i>CML Rev.</i>
<i>Computerrecht</i>	<i>Computerrecht</i>
<i>Contracteren</i>	<i>Contracteren</i>
<i>Data Juridica</i>	<i>DJ</i>
<i>Decisions and Reports of the European Commission of Human Rights</i>	<i>D&R</i>
<i>Delikt en Delinkwent</i>	<i>DD</i>
<i>Douanerechtspraak</i>	<i>DR</i>
<i>EB. Tijdschrift voor scheidingsrecht</i>	<i>EB</i>
<i>EC Tax Review</i>	<i>EC Tax Rev.</i>
<i>Economisch Statistische Berichten</i>	<i>ESB</i>
<i>Encyclopedia of European Community Law</i>	<i>EECL</i>
<i>Entertainment & Recht</i>	<i>E&R</i>
<i>Erasmus Law Review</i>	<i>ELR</i>
<i>Europa Recht</i>	<i>EuR</i>
<i>European Business Law Review</i>	<i>E.B.L.R.</i>
<i>European Company Law Journal</i>	<i>E.C.L.</i>
<i>European Current</i>	<i>Euro. CL</i>
<i>European Employment Law Cases</i>	<i>EELC</i>
<i>European Energy and Environmental Law Review</i>	<i>E.E.E.L.R.</i>
<i>European Foreign Affairs Review</i>	<i>E.F.A.Rev.</i>

<i>European Human Rights Cases</i>	<i>EHRC</i>
<i>European Intellectual Property Review</i>	<i>EIPR</i>
<i>European Journal of Commercial Contract Law</i>	<i>EJCC</i>
<i>European Journal of International Law</i>	<i>EJIL</i>
<i>European Journal of Law Reform</i>	<i>EJLR</i>
<i>European Journal of Private Law</i>	<i>EJPL</i>
<i>European Law Digest</i>	<i>ELD</i>
<i>European Law Review</i>	<i>EULR</i>
<i>European Public Law</i>	<i>E.P.L.</i>
<i>European Review of Private Law</i>	<i>E.R.P.L.</i>
<i>European Transport Law</i>	<i>ETL</i>
<i>Expertise en Recht</i>	<i>E&R</i>
<i>Familie & Recht</i>	<i>F&R</i>
<i>FED Fiscaal Weekblad</i>	<i>FED</i>
<i>Financieel Recht in de Praktijk</i>	<i>FRP</i>
<i>Fiscaal Tijdschrift Vermogen</i>	<i>FTV</i>
<i>Fiscale Berichten Notariaat</i>	<i>FBN</i>
<i>Forfaitair. Fiscaal studenten maandblad</i>	<i>FF</i>
<i>Forum voor Conflictmanagement</i>	<i>FvC</i>
<i>de Gemeentestem</i>	<i>Gst.</i>
<i>de Gerechtsdeurwaarder</i>	<i>de Gerechts- deurwaarder</i>
<i>German Yearbook of International Law</i>	<i>GYIL</i>
<i>Gezondheidsrecht Updates</i>	<i>GZR Updates</i>
<i>Gezondheidszorg Jurisprudentie</i>	<i>GJ</i>
<i>Gids Vreemdelingenrecht</i>	<i>GV</i>
<i>Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal</i>	<i>Handelingen I</i>
<i>Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal</i>	<i>Handelingen II</i>
<i>HandHaving. Blad voor uitvoerders en handhavers</i>	<i>HandHaving</i>
<i>Ruimte / Wonen / Milieu</i>	
<i>Highlights & Insights on European Taxation</i>	<i>H&I</i>
<i>Human Rights Law Journal</i>	<i>HRLJ</i>
<i>Human Rights Quarterly</i>	<i>HRQ</i>
<i>The ICC International Court of Arbitration Bulletin</i>	<i>Bulletin ICC</i>
<i>IEPT. Rechtspraak Intellectuele Eigendom &</i>	<i>IEPT</i>
<i>Marketingrecht (lept.nl)</i>	
<i>Insolventierecht Updates</i>	<i>INS Updates</i>
<i>Intellectuele Eigendom en Reclamerecht</i>	<i>IER</i>
<i>Internationaal Belasting Bulletin</i>	<i>IBB</i>
<i>International and Comparative Law Quarterly</i>	<i>ICLQ</i>
<i>International Business Law Journal</i>	<i>BLJ</i>
<i>International Construction Law Review</i>	<i>ICLR</i>

<i>International Court of Justice. Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders</i>	<i>ICJ Rep.</i>
<i>International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations</i>	<i>IJCLIR</i>
<i>International Journal of Conflict Engagement and Resolution</i>	<i>IJ CER</i>
<i>International Journal of Online Dispute Resolution</i>	<i>IJODR</i>
<i>International Law Reports</i>	<i>ILR</i>
<i>International Legal Materials</i>	<i>ILM</i>
<i>International Review of Penal Law</i>	<i>Int.Rev.Penal L</i>
<i>Intertax</i>	<i>Intertax</i>
<i>JAR Verklaard. Jurisprudentie Arbeidsrecht</i>	<i>JAR Verklaard</i>
<i>Journal</i>	
– Bodem	<i>JOBO</i>
– Farmarecht	<i>JFR</i>
– Flora en Fauna	<i>JFF</i>
– ggz en recht	<i>JGGZR</i>
– Huur&Verhuur	<i>JHV</i>
– Luchtrecht	<i>Journal</i> <i>Luchtrecht</i>
– Ondernemingsrecht	<i>JONDR</i>
– ondernemingsrecht. Effectenrecht	<i>JE</i>
– ondernemingsrecht. Rechtspersonenrecht, Vennootschapsrecht	<i>JRV</i>
– privacy gezondheidszorg	<i>JPG</i>
– Vreemdelingenrecht	<i>JNVR</i>
– Zeevaart	<i>Journal</i> <i>Zeevaart</i>
<i>Journal du Droit International</i>	<i>JDI</i>
<i>Journal of European Consumer and Market Law</i>	<i>EuCML</i>
<i>Journal of European Tort Law</i>	<i>Journal of Euro- pean Tort Law</i>
<i>Journal of International Arbitration</i>	<i>J.Int.Arb.</i>
<i>Journal of Medical Law and Ethics</i>	<i>JMLE</i>
<i>Journal of Trafficking and Human Exploitation</i>	<i>JTHE</i>
<i>Juridisch & Fiscaal Tijdschrift Privatisering</i>	<i>TP</i>
<i>Juridisch up to Date</i>	<i>JutD</i>
<i>Juridische Berichten Notariaat</i>	<i>JBN</i>
<i>Jurisprudentie</i>	
– Aanbestedingsrecht	<i>JAAN</i>
– Aansprakelijkheid	<i>JA</i>

– Algemene Bijstandswet	<i>JABW</i>
– Ambtenarenrecht EG	<i>JurAmbt.</i>
– Arbeidsrecht	<i>JAR</i>
– Bescherming Persoonsgegevens	<i>JBP</i>
– Bestuursrecht	<i>JB</i>
– Bestuursrecht Plus	<i>JBplus</i>
– Burgerlijk Procesrecht	<i>JBPR</i>
– en Beschikkingen Mededingingsrecht	<i>JBM</i>
– Gemeenten	<i>JG</i>
– Recht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen	<i>Jur. II¹</i>
– Geneesmiddelenrecht	<i>JGR</i>
– Geneesmiddelenrecht plus	<i>JGRplus</i>
– Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen [tot 1990]	<i>Jur.</i>
– Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen [sinds 1990]	<i>Jur. I¹</i>
– in Nederland	<i>JIN</i>
– Milieurecht	<i>JM</i>
– Onderneming & Recht	<i>JOR</i>
– Onderwijswetten (opgenomen in School en Wet)	<i>JO</i>
– Personen- en Familierecht	<i>JPF</i>
– Raad voor de Rechtsbijstand	<i>JRvR</i>
– Sociale Voorzieningen	<i>JSV</i>
– Verhaal Bijstand	<i>JVB</i>
– Verplichte ggz	<i>JVggz</i>
– Vreemdelingenrecht	<i>JV²</i>
– Wegenverkeerswet	<i>JWR</i>
– Wet werk en bijstand	<i>JWWB</i>
Jurisprudentienieuwsbrief Bestuursrecht (op Rechtspraak.nl)	<i>JnB</i>
Juristenkrant	<i>Juristenkrant</i>
Justitiële Verkenningen	<i>JV³</i>
Kamerstukken (Eerste Kamer)	<i>Kamerstukken I</i>
Kamerstukken (Tweede Kamer)	<i>Kamerstukken II</i>
Kwartaalblad Bopz-Jurisprudentie	<i>KBj</i>
Kort Geding	<i>KG</i>
Kort Geding Kort	<i>KGK</i>

1. Zie voorbeeld in 4.4.

2. Zie ook: Justitiële Verkenningen.

3. Zie ook: Jurisprudentie Vreemdelingenrecht.

<i>Land- en Tuinbouwbuletin</i>	<i>LTB</i>
<i>Law and Method</i>	<i>LaM</i>
<i>Legal Issues of Economic Integration</i>	<i>L.I.E.I.</i>
<i>Leyden Journal of International Law</i>	<i>IJIL</i>
<i>Loonzaken</i>	<i>LZ</i>
<i>Maandblad Belastingbeschouwingen</i>	<i>MBB</i>
<i>Maandblad voor Ondernemingsrecht</i>	<i>MvO</i>
<i>Maandblad voor Vermogensrecht</i>	<i>MvV</i>
<i>Markt & Mededinging</i>	<i>M&M</i>
<i>Mediaforum</i>	<i>Mediaforum</i>
<i>MigrantenRecht</i>	<i>MR</i>
<i>Milieu & Recht</i>	<i>M en R</i>
<i>Milieurechtspraak</i>	<i>Milieurecht- spraak</i>
<i>Militair Rechtelijk Tijdschrift</i>	<i>MRT</i>
<i>Modern Law Review</i>	<i>MLR</i>
<i>de Naamlooze Vennootschap</i>	<i>De NV</i>
<i>Nederlands Internationaal Privaatrecht</i>	<i>NIPR</i>
<i>Nederlands Juristenblad</i>	<i>NJB</i>
<i>Nederlands Tijdschrift voor</i>	
– Bestuursrecht	<i>NTB</i>
– Burgerlijk Recht	<i>NTBR</i>
– de Mensenrechten	<i>NTM/NJCM- Bulletin</i>
– Energierecht	<i>NTE</i>
– Europees Recht	<i>NtER</i>
– Fiscaal Recht	<i>NTFR</i>
– Handelsrecht	<i>NTHR</i>
– Internationaal Recht	<i>NTIR</i>
– Onderwijsrecht	<i>NTOR</i>
– Rechtsfilosofie & Rechtstheorie	<i>R&R</i>
<i>Nederlands-Vlaams tijdschrift voor Mediation en conflictmanagement</i>	<i>TMD</i>
<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>	<i>NJ</i>
<i>Nederlandse Jurisprudentie Feitenrechtspraak civiele uitspraken</i>	<i>NJF</i>
<i>Nederlandse Jurisprudentie Feitenrechtspraak Strafzaken</i>	<i>NJFS</i>
<i>Nederlandse Jurisprudentie Onteigening</i>	<i>NJO</i>
<i>Nederlandse Mediaton</i>	<i>NM</i>
<i>Netherlands Administrative Law Library</i>	<i>NALL</i>
<i>Netherlands International Law Review</i>	<i>NILR</i>
<i>Netherlands Journal of Legal Philosophy</i>	<i>NJLP</i>

Netherlands Quarterly of Human Rights	NQHR
Netherlands Yearbook of International Law	NYIL
Nieuwsbrief Strafrecht	NbSr
NJCM-Bulletin. Nederlands Tijdschrift voor de Mensenrechten	NTM/NJCM- Bulletin
Njkort	Njkort
NTFR Beschouwingen	NTFR-B
NTKR. Tijdschrift voor Recht en Religie	NTKR
Omgevingsrecht Updates	OGR Updates
Onderneming en Financiering	O&F
Ondernemingsrecht. De Naamlooze Vennootschap • TVVS	Onder- nemingsrecht
Ondernemingsrecht Updates	OR Updates
Overheid en Aansprakelijkheid	O&A
Pensioenjurisprudentie	PJ
PS Actua	PS Actua
PS Documenta	PS Documenta
PW. Administratieve en rechterlijke beslissingen voor het notariaat	PW
Permanent Court of International Justice. Advisory Opinions, Judgment Orders	PCIJ Ser.A/B
Permanent Court of International Justice. Reports	PCIJ Rep.
Personen- en familierecht Updates	PFR Updates
De Praktijkgids. Kantonrechtspreek voor de rechtspraak	Prg
Praktijk Omgevingsrecht	PRO
Praktisch Procederen	PP
Privacy & Informatie	P&I
Privacy en Registratie	P&R
PROCES	PROCES
Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen	PbEG
Publicatieblad van de Europese Unie	PbEU
Publications of the European Court of Human Rights. Judgments and decisions	ECHR, Series A
Publications of the European Court of Human Rights. Pleadings, Oral Arguments and Documents	ECHR, Series B
Recht & Elektronische Media	R&EM
Recht der Werkelijkheid	RdW
Rechtsgeleerd Magazijn Themis	RMThemis
Rechtskundig Weekblad	RW
Rechtspraak	
– Aansprakelijkheids- en Verzekeringsrecht. Praktisch bewerkt	RAV

– Algemene wet bestuursrecht	<i>Rawb</i>
– Arbeidsrecht. Praktisch bewerkt	<i>RAR</i>
– Burgerlijk Procesrecht. Praktisch bewerkt	<i>RBP</i>
– Contractenrecht. Praktisch bewerkt	<i>RCR</i>
– Europa (op Rechtspraak.nl)	<i>Rechtspraak Europa</i>
– Familierecht. Praktisch bewerkt	<i>RFR</i>
– Financieel Recht. Praktisch bewerkt	<i>RF</i>
– Insolventierecht. Praktisch bewerkt	<i>RI</i>
– Nemesis	<i>Rechtspraak Nemesis</i>
– Notariaat. Praktisch bewerkt	<i>RN</i>
– Ondernemingsraad	<i>ROR</i>
– Ondernemingsrecht. Praktisch bewerkt	<i>RO</i>
– Sociale Verzekeringen	<i>RSV</i>
– van de Week	<i>RvdW</i>
– Vastgoedrecht. Praktisch bewerkt	<i>RVR</i>
– Vreemdelingenrecht (jaarboek)	<i>RV</i>
– Zorgverzekering c.a.	<i>RZA</i>
<i>Rechtstreeks</i>	<i>Rechtstreeks</i>
<i>Reclame Code Commissie (uitspraken van Commissie en CvB)</i>	<i>RCC</i>
<i>Reclassering</i>	<i>Reclassering</i>
<i>Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye</i>	<i>RCADI</i>
<i>RegelMaat</i>	<i>RegelMaat</i>
<i>Relatierecht en praktijk</i>	<i>REP</i>
<i>Reports of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights</i>	<i>RJ&D ECHR</i>
<i>Review of European Administrative Law</i>	<i>REALaw</i>
<i>Review of International Competition Law</i>	<i>RICL</i>
<i>Revue Belge de Droit International</i>	<i>RBDI</i>
<i>Revue de Droit des Affaires Internationales</i>	<i>RDAI</i>
<i>Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne</i>	<i>RMC</i>
<i>Revue Générale de Droit International Public</i>	<i>RGDIP</i>
<i>Revue Internationale du Droit d'Auteur</i>	<i>RIDA</i>
<i>Revue Trimestrielle de Droit Européen</i>	<i>Rev. trim. de droit européen</i>
<i>Revue Universelle des Droits de l'Homme</i>	<i>RUDH</i>
<i>RZA. Rechtspraak Zorgverzekering c.a.</i>	<i>RZA</i>
<i>Sancties. Tijdschrift over straffen en maatregelen</i>	<i>Sancties</i>
<i>SC</i>	<i>SC</i>

Schip en Schade	S&S
School en Wet. Tijdschrift voor de Onderwijspraktijk	School en Wet
Schuldsanering. Tijdschrift voor schuldhulpverlening en wettelijke schuldsanering	Schuldsanering
SEW/Jurisprudentie EG	SEW/JEG
SEW. Tijdschrift voor Europees en economisch recht	SEW
SJD. Tijdschrift voor sociaal juridische dienstverlening	SJD
Sociaal Maandblad Arbeid	SMA
Sociaal Recht. Nederlands tijdschrift voor sociaal recht	SR
Socialezekerheidsrecht Updates	SZR Updates
Staatsblad	Stb.
Staatscourant	Stcrt.
StAB. Jurisprudentietijdschrift voor omgevingsrecht	StAB
Stichting & Vereniging	S&V
Stichtingen, Verenigingen en Vennootschappen	SV&V
Strafblad	Strafblad
Strafrecht Updates	SR Updates
Tijdschrift	
– Aanbestedingsrecht	TA
– Beslag en Executie in de Rechtspraak	BER
– Conflicthantering	TC
– Erfrecht	TE
– Financiering, Zekerheden en Insolventierechtpraktijk	FIP
– Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht	TMGA
– Lucht	Tijdschrift Lucht
– Mededingingsrecht in de Praktijk	MP
– over Cultuur & Criminaliteit	TCC
– Praktijkwijzer Strafrecht	TPWS
– Recht en Arbeid	TRA
– Rechtsdocumentatie en -Informatie	TRD&I
– Vervoer & Recht	TVR
– Waar & Wet	WW
Tijdschrift voor	
– Aanbestedingsrecht	TA
– Agrarisch Recht	TvAR (voorheen Agr.r.)
– Ambtenarenrecht	TAR
– Arbeid en Onderneming. Arbeidsrecht – Ondernemingsrecht – Medezeggenschapsrecht	A&O
– Arbitrage	TvA
– Bijzonder Strafrecht & Handhaving	TBS&H

– Bouwrecht	TBR
– Civiele Rechtspleging	TCR
– Compliance	TvCo
– Consumentenrecht & Handelspraktijken	TvC
– Criminologie	TvC
– Curatoren	TvCu
– de Arbeidsrechtpraktijk	TAP
– de Ondernemingsrechtpraktijk	TOP
– de Politie	TvPol.
– Familie- en Jeugdrecht	FJR
– Financieel Recht	FR
– Fiscaal Ondernemingsrecht	TFO
– Formeel Belastingrecht	TFB
– Gezondheidsrecht	TvGR
– Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht	TGMA
– Herstelrecht	TvH
– Huurrecht Bedrijfsruimte	TvHB
– Huurrecht in de Praktijk	HIP
– Insolventierecht	TvI
– Internetrecht	IR
– Jaarrekeningrecht	TvJ
– Klachtrecht	Tijdschrift voor Klachtrecht
– Mediation	TMD
– Milieuaansprakelijkheid	TMA
– Omgevingsrecht	TO
– Onderneming en Strafrecht	TOS
– Overeenkomst in de Rechtspraktijk	ORP
– Pensioenvraagstukken	TPV
– Praktisch Bestuursrecht	PB
– Privaatrecht	TvPr.
– de Procespraktijk	TvPP
– public governance, audit & control	TPC
– Rechtsgeschiedenis	TvR
– Sanctierecht en Onderneming	S&O
– Sport & Recht	TvS&R
– Staatssteun. Staatssteun, markt & overheid en openbare diensten	TvSt
– Toezicht	TvT
– Veiligheid	TvV
– Vergoeding Personenschade	TVP

<i>TOP</i> . Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk	<i>TOP</i>
Tractatenblad	<i>Trb.</i>
<i>Trema</i> . Tijdschrift voor de rechterlijke macht	<i>Trema</i>
<i>TvOB</i> . Tijdschrift voor vennootschapsrecht, rechtspersonenrecht en ondernemingsbestuur	<i>TvOB</i>
<i>TVVS</i> . Maandblad voor Ondernemingsrecht en rechtspersonen	<i>TVVS</i>
<i>Uitspraken College van Beroep voor het bedrijfsleven</i> (jaarboek)	<i>UCB</i>
<i>Uitspraken Sociale Zekerheid</i>	<i>USZ</i>
<i>Uitspraken Tariefcommissie</i>	<i>UTC</i>
<i>United Nations Treaty Series Online</i>	<i>UNTS Online</i>
Vakstudie Nieuws	<i>V-N</i>
Vakstudie Nieuws Vandaag	<i>V-N Vandaag</i>
Vastgoed Fiscaal & Civiel	<i>VGFC</i>
Vastgoedrecht	<i>VGR</i>
Vennootschap & Onderneming	<i>V&O</i>
Verkeersrecht	<i>VR</i>
Vermogensrechtelijke Analyses	<i>VrA</i>
Het Verzekerings-Archief	<i>VA</i>
Verzekeringsrechtelijke berichten	<i>Vrb</i>
Weekblad voor Fiscaal Recht	<i>WFR</i>
Weekblad voor het recht	<i>W</i>
Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie	<i>WPNR</i>
<i>WR</i> . Tijdschrift voor huurrecht	<i>WR</i>
<i>Yearbook of European Law</i>	<i>YEL</i>
<i>Yearbook of the European Convention of Human Rights</i>	<i>Yearbook ECHR</i>
<i>Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht</i>	<i>ZaöRV</i>
<i>Zorg & recht In Praktijk</i>	<i>ZIP</i>
<i>Zorg & Verzekering</i> . Actuele informatie in de gezondheidszorg	<i>Z&V</i>

6.6.3 **Wetten, verdragen en andere regelingen**

Advocatenwet	<i>Adv.w</i>
Afrikaans Handvest voor de Rechten van de Mens en de volkeren	<i>AFR</i>
Algemene Kinderbijslagwet	<i>AKW</i>
Algemene nabestaandenwet	<i>Anw</i>
Algemene Ouderdomswet	<i>AOW</i>

Algemene termijnwet	ATW
Algemene verordening gegevensbescherming (Verordening (EU) 2016/679)	AVG
Algemene wet bestuursrecht	Awb
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten	AWBZ
Algemene wet gelijke behandeling	AWGB
Algemene wet inzake rijksbelastingen	AWR
Algemene wet op het binnentreden	Awob
Ambtenarenwet	AW
Amerikaans Verdrag voor de Rechten van de Mens	AVRM
Arbeidsomstandighedenwet	Arbowet
Arbeidstijdenwet	Artw
Arbeidsvoorzieningswet 1996	Avw 1996
Auteurswet	Aw
Belemmeringenwet Landsverdediging	Belwlv
Belemmeringenwet Privaatrecht	Belwp
Beroepswet	Berw
Burgerlijk Wetboek	BW
Comptabiliteitswet 2001	CW 2001
Coördinatiewet Sociale Verzekering	CSV
Douanewetboek van de Unie	DWU
Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen	BTMW
Eenvormige Beneluxwet op de merken	BMW
Europees Octrooiverdrag	EOV
Europees Sociaal Handvest (herzien)	ESH (herzien)
Europees Verdrag betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Europees Executieverdrag)	EEX-Verdrag
Europees Verdrag inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst	EVO
Europees Verdrag ter voorkoming van foltering en on- menselijke of vernederende behandeling of bestraffing	CPT
[Europees] Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden	EVRM
Europese Verordening betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Europese Executieverordening)	Brussel I
Faillissementswet	Fw
Financiële-verhoudingswet	FVW
Flora- en faunawet	Ffw
Gemeentewet	Gemw

Gerechtsdeurwaarderswet	GDW
Gezondheids- en welzijnswet voor dieren	GWD
Grondwet	Gw
Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961 / Verdrag betreffende de bevoegdheid der autoriteiten en de toepasselijke wet inzake de bescherming van minderjarigen	HKV 1961
Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996 / Verdrag inzake de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning, de tenuitvoerlegging en de samenwerking op het gebied van ouderlijke verantwoordelijkheid en maatregelen ter bescherming van kinderen	HKV 1996
Handelsnaamwet	Hnw
Handelsregisterwet 2007	Hregw 2007
Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten	IVBPR
Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind	IVRK
Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen I	VDV
Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie	IVRD
Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten	IVESCR
Invoeringswet stelselherziening sociale zekerheid	IWS
Invorderingswet 1990	IW 1990
Jachtwet	JW
Jeugdwet	Jeugdwet
Kadasterwet	Kadw
Kaderwet financiële verstrekkingen Justitie	Kw FV-Just
Kernenergiewet	KEW
Kieswet	KW
Landbouwkwaliteitswet	LKW
Luchtvaartwet	LVW
Luchtverkeersreglement	LVR
Mededingingswet	Mw
Natuurbeschermingswet 1998	NB-wet 1998
Natuurschoonwet 1928	NSW
Omgevingswet	Omge- vingswet
Onteiningswet	Ow
Opiumwet	Opw

Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte	EER-Verdrag
Overeenkomst inzake de handelsaspecten van de intellectuele eigendom	TRIPS-Overeenkomst
Overgangswet Nieuw Burgerlijk Wetboek	OBW
Penitentiare beginselenwet	PBW
Penitentiare maatregel	PM
Pensioenwet	PW
Politiewet 2012	Polw 2012
Prijzenwet	Prijzw
Provinciewet	Prov w
Reglement van Orde van de Eerste Kamer der Staten-Generaal	RvO I
Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal	RvO II
Reglement van orde voor de ministerraad	RvO Minister-raad
Richtlijn (EU) 2015/1535 informatieprocedure op het gebied van technische voorschriften en regels betreffende de diensten van de informatiemaatschappij (codificatie) (<i>PbEU</i> 2015, L 241)	Notificatie-richtlijn II
Richtlijn 2004/38/EG betreffende het recht van vrij verkeer en verblijf op het grondgebied van de lidstaten voor de burgers van de Unie en hun familieleden (<i>PbEG</i> 2004, L 158)	Burgerschaps-richtlijn
Richtlijn 2006/112/EG van de Raad betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde (<i>PbEU</i> 2006, L 347)	Btw-richtlijn
Richtlijn 2006/123/EG betreffende diensten op de interne markt (<i>PbEU</i> 2006, L 376)	Diensten-richtlijn
Richtlijn 2009/133/EG betreffende de gemeenschappelijke fiscale regeling voor fusies, splitsingen, gedeeltelijke splitsingen, inbreng van activa en aandelenruil met betrekking tot vennootschappen uit verschillende lidstaten en voor de verplaatsing van de statutaire zetel van een SE of een SCE van een lidstaat naar een andere lidstaat (<i>PbEU</i> 2009, L 310)	Fusierichtlijn 2009
Richtlijn 92/43/EEG inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna (<i>PbEU</i> 2006, L 363)	Habitat-richtlijn

Richtlijn 95/46/EG betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens (<i>PbEG</i> 1995, L 281)	Privacy-richtlijn
Rijksoctrooiwet 1995	ROW 1995
Rijkswet op het Nederlanderschap	RWN
Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden	Statuut
Successiewet 1956	SW 1956
Telecommunicatiewet	TCOMW
Tijdelijke wet beperking inkomensgevolgen arbeidsongeschiktheidscriteria	BIA
Toeslagenwet	TW
Uitleveringswet	UW
Uitvoeringswet huurprijzen woonruimte	UHW
Universele verklaring van de rechten van de mens	UVRM
Verdrag betreffende de bevoegdheid der autoriteiten en de toepasselijke wet inzake de bescherming van minderjarigen / Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961	HKV 1961
Verdrag betreffende de Europese Unie	VEU / EU-Verdrag ¹
Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie	VWEU ¹
Verdrag inzake de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning, de tenuitvoerlegging en de samenwerking op het gebied van ouderlijke verantwoordelijkheid en maatregelen ter bescherming van kinderen / Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996	HKV 1996
Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing (UN-Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)	CAT
Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie	EGA-Verdrag
Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht	WVV
Verordening (EG) 1346/2000 betreffende insolventieprocedures (<i>PbEG</i> 2000, L 160)	Insolventieverordening
Verordening (EG) 593/2008 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (<i>PbEU</i> 2008, L 177)	Rome I

1. Zie 3.5.

Verordening (EG) 864/2007 betreffende het recht dat van toepassing is op niet-contractuele verbintenissen (<i>PbEU</i> 2007, L 199)	Rome II
Verordening (EU) 575/2013 betreffende prudentiële vereisten voor kredietinstellingen en beleggingsondernemingen en tot wijziging van Verordening (EU) 648/2012 (<i>PbEU</i> 2013, L 176)	Verordening kapitaalvereisten
Verordening (EU) 596/2014 betreffende marktmisbruik en intrekking Richtlijn 2003/6/EG, enz. (<i>PbEU</i> 2014, L 173)	Verordening marktmisbruik
Vreemdelingenwet 2000	VW 2000
Warmtewet	Warmtewet
Waterschapswet	Wschw
Wegenverkeerswet 1994	WVW 1994
Werkloosheidswet	WW
Wet aanpak schijnconstructies	WAS
Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen	WAM
Wet administratiefrechtelijke handhaving verkeersvoorschriften	WAHV
Wet algemene bepalingen	Wet AB
Wet algemene bepalingen burgerservicenummer	Wabb
Wet algemene bepalingen omgevingsrecht	Wabo
Wet algemene regels herindeling	Wet ARHI
Wet allocatie arbeidskrachten door intermediairs	Waadi
Wet arbeid en zorg	WAZO
Wet arbeid vreemdelingen	WAV
Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen	WAZ
Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten	Wajong
Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening militairen	Wamil
Wet basisregistratie personen	Wbrp
Wet belastingen op milieugrondslag	Wbm
Wet bescherming persoonsgegevens	Wbp
Wet bestrijding maritieme ongevallen	WBMO
Wet bestuursrechtspraak bedrijfsorganisatie	Wbbo
Wet bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur	Wet BIBOB
Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen	Wet Bopz
Wet bodembescherming	Wbb

Wet boeten, maatregelen en terug- en invordering sociale zekerheid	Wet BMTI
Wet brutoering overhevelingstoelage lonen	BOL
Wet College voor de rechten van de mens	WCRM
Wet educatie en beroepsonderwijs	WEB
Wet financiële betrekkingen buitenland 1994	WFBB 1994
Wet financiering sociale verzekeringen	Wfsv
Wet financiering volksverzekeringen	WfV
Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte	WGBH/CZ
Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid	WGBL
Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen	WGB
Wet geluidhinder	WGH
Wet gemeenschappelijke regelingen	WGR
Wet giraal effectenverkeer	Wge
Wet griffierechten burgerlijke zaken	Wgbz
Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen	Wet IOAZ
Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers	Wet IOAW
Wet inkomstenbelasting 2001	Wet IB 2001
Wet inzake de luchtverontreiniging	Wet LUVO
Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens	WJG
Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg	WKKGZ
Wet Landelijk Bureau Inning Onderhoudsbijdragen	Wet LBIO
Wet langdurige zorg	Wlz
Wet luchtvaart	WLv
Wet maatschappelijke ondersteuning 2015	Wmo 2015
Wet medefinanciering oververtegenwoordiging oudere ziekenfondsverzekerden	Wet MOOZ
Wet melding collectief ontslag	WMCO
Wet melding zeggenschap in ter beurze genoteerde vennootschappen 1996	Wmz 1996
Wet milieubeheer	WMB
Wet milieugevaarlijke stoffen	Wms
Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag	WML
Wet nadeelcompensatie en schadevergoeding bij onrechtmatige besluiten	Wns
Wet Nationale ombudsman	WNo
Wet natuurbescherming	Natuurwet
Wet op belastingen van rechtsverkeer	WBR

Wet op de (re)integratie arbeidsgehandicapten	Wet REA
Wet op de bedrijfsorganisatie	Wet BO
Wet op de belasting van personenauto's en motorrijwielen 1992	Wet BPM
Wet op de beroepen in de individuele gezondheidszorg	Wet BIG
Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst	Wet CAO
Wet op de dividendbelasting 1965	Wet DB 1965
Wet op de economische delicten	WED
Wet op de Europese ondernemingsraden	Wet EOR
Wet op de geneesmiddelenvoorziening	WOG
Wet op de huurtoeslag	Wht
Wet op de identificatieplicht	WID
Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2002	WIVD 2002
Wet op de jeugdhulpverlening	WJHV
Wet op de Kamer van Koophandel	Wet KvK
Wet op de kansspelen	WoK
Wet op de loonbelasting 1964	Wet LB 1964
Wet op de loonvorming	Wet LV
Wet op de motorrijtuigenbelasting 1994	Wet MRB 1994
Wet op de naburige rechten	WNR
Wet op de omzetbelasting 1968	Wet OB 1968
Wet op de ondernemingsraden	WOR
Wet op de Parlementaire Enquête	WPE
Wet op de Raad van State	Wet RvS
Wet op de rechterlijke organisatie	Wet RO
Wet op de rechtsbijstand	WRB
Wet op de stads- en dorpsvernieuwing	WSDV
Wet op de vennootschapsbelasting 1969	Wet VPB 1969
Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten	Wet AVV
Wet op het consumentenkrediet	Wck
Wet op het financieel toezicht	Wft
Wet op het hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek	WHW
Wet op het notarisambt	Wna
Wet op het primair onderwijs	WPO
Wet op het voortgezet onderwijs	WVO
Wet openbaarheid van bestuur	WOB
Wet openbare manifestaties	WOM

Wet opnemning buitenlandse pleegkinderen	WOBP
Wet overdracht tenuitvoerlegging strafvonnissen	WOTS
Wet personenvervoer 2000	WPV 2000
Wet premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen	Wet Pemba
Wet raadgevend referendum	Wrr
Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren	Wrra
Wet ruimtelijke ordening	Wro
Wet sociale werkvoorziening	Wsw
Wet structuur uitvoeringsorganisatie werk en inkomen	Wet SUWI
Wet studiefinanciering 2000	WSF 2000
Wet tarieven gezondheidszorg	WTG
Wet tarieven in strafzaken	WTS
Wet ter voorkoming van witwassen en financiering van terrorisme	WWFT
Wet terugdringing beroep op de arbeidsongeschiktheidsregelingen	Wet TBA
Wet terugdringing ziekteverzuim	Wet TZ
Wet toezicht financiële verslaggeving	Wtfv
Wet toezicht kredietunies	Wtku
Wet uitbreiding loondoorbetalingsplicht bij ziekte	Wulbz
Wet uitvoering Common Reporting Standard	Wet uitvoering CRS
Wet vermindering afdracht loonbelasting en premie voor de volksverzekeringen	WVA
Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioen-fonds 2000	Wet Bpf 2000
Wet vervoer gevaarlijke stoffen	WVGS
Wet vervoer over zee	WVZ
Wet voorkeursrecht gemeenten	WVGem
Wet voorkoming verontreiniging door schepen	WVVS
Wet Waardering onroerende zaken	Wet WOZ
Wet Wapens en munitie	WWM
Wet Werk en bijstand	WWB
Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen	WIA
Wet werk en zekerheid	Wwz
Wet ziekenhuisvoorzieningen	WZV
Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering	Rv
Wetboek van Koophandel	WvK
Wetboek van Militair Strafrecht	WvMSr
Wetboek van Strafrecht	Sr

Wetboek van Strafvordering
Winkeltijdenwet
Woningwet
Zaaizaad- en Plantgoedwet
Ziektewet
Zorgverzekeringswet

Sv
WTW
Wonw
ZPW
ZW
Zvw

LITERATUUR

Lijst van aangehaalde en aanbevolen literatuur

APA Publication Manual 2010

Publication Manual of the American Psychological Association, Washington D.C.: American Psychological Association 2010. (Nederlandstalige APA-handleiding: zie Habraken 2014.)

Bluebook 2015

The Bluebook. A Uniform System of Citation. Compiled by the Editors of the Columbia Law Review, the Harvard Law Review, the University of Pennsylvania Law Review and The Yale Law Journal, Cambridge Mass.: Harvard Law Review Association 2015.

Code wetenschapsbeoefening 2014

De Nederlandse gedragscode wetenschapsbeoefening. Principes van goed wetenschappelijk onderwijs en onderzoek (code 2004, herzien 2014), Den Haag: VSNU 2014, Vsnu.nl.

Deckmyn 2003

V. Deckmyn, *Guide to European Union Information*, Maastricht: European Institute of Public Administration 2003.

Dikke Van Dale 2015

Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal, Utrecht: Van Dale 2015 (ook online).

Groene boekje 2015

Het Groene boekje. Woordenlijst Nederlandse taal (samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in opdracht van de Nederlandse Taalunie), Utrecht: Van Dale 2015, Woordenlijst.org.

Habraken 2014

J.H.M. Habraken, *Bronvermelding volgens de richtlijnen van de APA. Hand-leiding*, Tilburg: Tilburg University 2014 (online publiek; gebaseerd op *APA Publication Manual 2010* en *APA Style Guide to Electronic References 2012*).

Interinstitutionele schrijfwijzer 2012

Interinstitutionele schrijfwijzer, Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie 2012, publications.europa.eu/code/nl/nl-000100.htm.

Juridische verwijzingen 2015

Juridische verwijzingen en afkortingen (samengesteld door de Interuniversitaire Commissie Juridische Verwijzingen en Afkortingen), Mechelen (B.): Wolters Kluwer 2015, legalworld.be/legalworld/juridische-tools.html.

Kottenhagen-Edzes, Van Koppen & Kottenhagen 1988

P.A. Kottenhagen-Edzes, P.J. van Koppen & R.J.P. Kottenhagen, *Verslag doen van juridisch onderzoek*, Arnhem: Gouda Quint 1988.

Maroonbook 2016

The Maroonbook. The University of Chicago Manual of Legal Citation (edited by the *University of Chicago Law Review*), Chicago: University of Chicago Law Review 2016.

Opijnen, van, & Veenman, NtER 2016, p. 137-140

M. van Opijnen & B. Veenman, 'Jurisprudentie zoeken op Europese schaal. Hoe de ECLI-zoekmachine de grensoverschrijdende toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken vergroot', *NtER* 2016, p. 137-140, DOI:10.5553/NtER/138241202016022004003.

OSCOLA 2012

OSCOLA. *The Oxford University Standard for Citation of Legal Authorities*, Oxford: University of Oxford, Faculty of Law 2012, www.law.ox.ac.uk/publications/oscola.php.

Renkema 2014

J. Renkema, *Schrijfwijzer*, Amsterdam: Boom 2014.

Schuijt, NJB 1995, p. 931-932

G.A.I. Schuijt, 'Over de ergerniswekkende luiheid van juridische auteurs, over voetnoten, bibliografieën en ander klein (?) grut', *NJB* 1995, afl. 25, p. 931-932.

Volkskrant Stijlboek 2006

De Volkskrant Stijlboek, Den Haag: Sdu 2006.

Wees, van der, & Renden 2013

J.G.L. van der Wees & W.G. Renden, *Internet voor juristen*, Den Haag: Recht.nl 2013, Internetvoorjuristen.nl.

TREFWOORDENREGISTER

Verwezen wordt naar de paragraafnummers.

aanbevolen citeerwijze 1.2, 1.4.1-1.4.2, 2.2.7, 2.2.9-2.2.10, 4.4

aanhalingstekens 2.2, 2.2.5, 2.2.7, 2.2.14

Aanwijzingen voor de regelgeving 3, 6.2

afkorting

– algemeen 6.1, 6.6.1

– algemeen taaldomein 6.1

– Europees recht 3.5.1, 4.4

– hoofd- of kleine letters 6.2

– in bronvermelding 1.1, 1.2, 1.3.1

– in voetnoot 6.1

– in wetsverwijzing 3.2.2, 3.5.1

– meervoudsvorm 6.5

– parlementaire stukken 3.3.1-3.3.3

– punt 6.3

– tijdschrifttitel 1.4.2, 2.2.7, 2.2.16, 6.6.2

– titulatuur 6.4

afkortingenlijst

– algemeen 6.6.1

– internationale instellingen 6.6.1

– rechterlijke instanties en begrippen 6.6.1

– tijdschriften en publicatiebronnen 6.6.2

– universiteiten 6.6.1

– verdragen 6.6.3

– wetgeving 6.6.3

aflevering 1.4.2, 2.2.7

aldus 1.3.1

ambtsbericht 3.4

anders 1.3.1

annotatie 2.2.7, 4.3

annotator 4.3

artikel zie krantenartikel, tijdschriftartikel of wetsartikel

artikelsgewijs commentaar

- interne verwijzing 1.7.4
- verkorte verwijzing 1.4.1, 2.2.9
- auteur(s)
 - algemeen 1.2, 1.4, 2.1-2.2
 - bewerking 1.4.1, 2.2.10
 - boekbespreking 2.2.8
 - bundelbijdrage 1.4.1, 2.2.3-2.2.5
 - elektronische publicatie 1.6
 - heruitgave 2.2.11
 - interview 2.2.13
 - krantenartikel 2.2.14
 - losbladige uitgave 1.4.1, 2.2.9
 - preadvies 2.2.6
 - tijdschriftartikel 1.4.2, 1.4.3, 2.2.7
 - verslag, rapport 2.2.13, 2.2.15
 - vertaling 2.2.12
- auteurloze publicatie 1.4.1, 1.4.4, 2.1, 2.2.1, 2.2.14-2.2.15
- a.w. 1.1, 1.2
- beleidsdocument 2.1, 3.4
- bewerker(s) 1.4.1, 2.2.10
- bijdrage in boek zie bundelbijdrage
- bijlage, interne verwijzing 1.7.3
- bijwerkdatum 1.6.1.2, 2.2.9
- blz./blzz./p./pp. 1.3.1, 6.5
- boekbespreking 2.2.8
- boektitel
 - algemeen 2.2-2.2.1
 - boekbespreking 2.2.8
 - buitenlandse publicatie 2.2.16
 - bundel 2.2.3-2.2.5
 - dissertatie 2.2.2
 - handboek 2.2.10
 - heruitgave 2.2.11
 - oratie 2.2.2
 - vertaling 2.2.12
- bronvermelding 1.1
- buitenlandse publicatie 2.2, 2.2.3, 2.2.12, 2.2.16
- buitenlandse rechtspraak 4.4
- bundel 1.4.1, 2.2.3-2.2.5
- bundelbijdrage 1.4.1, 1.4.4, 2.2.5
- cf. 1.3.1
- conclusie A-G/P-G 4.3
- cursivering 1.4.1-1.4.2, 1.4.4, 2.2, 4.3
- Den Haag/s-Gravenhage 4.3

digital object identifier 1.6.6
dissertatie 2.2.2
DOI 1.6.6
druk 2.2.1
ECLI 4.2-4.4
eindnoot 1.5.2
elektronische bron 1.6
European Case Law Identifier zie ECLI
Europese Unie 3.5, 4.4
e.v. 1.3.1
facsimile-uitgave 2.2.11
feestbundel 2.2.4
figuur, interne verwijzing 1.7.1
frequent geactualiseerde uitgave 1.4.1, 1.4.4, 1.6.1, 2.2.9
's-Gravenhage/Den Haag 4.3
handboek 1.4.1, 2.2.10
Handelingen Eerste en Tweede Kamer 3.3.3
heruitgave 2.2.11
herziening gerechtelijke kaart 4.3
hoofdletters
– algemeen 5
– in afkortingen 6.2
– in jurisprudentieverwijzing 5
– in titelbeschrijving 2.1-2.2.1, 2.2.16
– in wet- en regelgeving 3.1, 3.5.2
hoofdstuk, interne verwijzing 1.7.2
ibidem 1.1
idem 1.2
internationale organisaties
– afkorting 6.6.1
– rechtspraak 4.4
– wet- en regelgeving 3.6
interne verwijzingen 1.7
internet 1.6
interview 2.2.13
jaar van uitgave
– boek 2.2.1
– buitenlands tijdschrift 2.2.16
– elektronische bron 1.6
– heruitgave 2.2.11
– in verkorte literatuurverwijzing 1.2, 1.4
– krantenartikel 2.2.14
– losbladige uitgave 2.2.9
– onbekend 2.2.1
– parlementaire stukken 3.3.1-3.3.3
– tijdschriftartikel 2.2.7

- verslag 2.2.13
- vertaling 2.2.12
- wet- en regelgeving 3.1
- jaargang 2.2.7, 2.2.16
- jurisprudentie
 - algemeen 4.1
 - annotatie 2.2.7, 4.3
 - bronnen 4
 - buitenlandse rechtspraak 4.4
 - Europees recht 4.4
 - hoofdletters 5
 - internationale rechtspraak 4.4
 - jurisprudentielijst 4.5
 - ongepubliceerd 4.3
 - partijnaam 4.3, 4.4
 - roepnaam 4.4
 - verwijzing 1.1, 1.2, 4
 - volgorde rechterlijke instanties 4.5
 - vormgeving 4.3, 4.4
- Kamerstukken *zie* parlementaire stukken
- krantenartikel 2.2.14
- l.c. 1.1, 1.2
- landelijk jurisprudentienummer 4.2
- literatuurlijst 1.1, 1.2, 2
- literatuurverwijzing 1.2-1.4
- LJN 4.2
- losbladige uitgave 1.4.1, 1.4.4, 2.2.9
- mede-auteur 1.4.1, 2.2.1, 2.2.10
- mr/mr. 6.4
- noot (onder jurisprudentie) *zie* annotatie
- nota *zie* rapport
- noten (eindnoot, verwijzende noot, voetenoot)
 - algemeen 1.1-1.4
 - doornummers 1.3.2
 - plaatsing in hoofdtekst 1.3.3
 - vormgeving 1.3.1, 1.4
- nummer
 - aflevering 1.4.2, 2.2.7
 - jaargang 2.2.7, 2.2.16
 - onderdeel 1.3.1, 1.4, 1.7
 - pagina 1.3.1, 1.4, 1.7
 - paragraaf 1.4, 1.7.2
 - parlementair stuk 3, 3.3
 - publicatie 1.4.1, 2.2.7
 - rol 4.3, 4.4
 - voetenoot 1.3.2

- zaak 4.3, 4.4
- o.c. 1.1, 1.2
- onderdeel 1.3.1, 1.4, 1.7
- ondertitel zie subtitel
- ongepubliceerde tekst 2.2, 2.2.15
- oratie 2.2.2
- p./pp./blz. 1.3.1, 6.5
- pagina-aanduiding
 - afkorten 1.3.1, 6.5
 - algemeen 1.3.1, 1.4, 1.7
 - buitenlandse publicatie 2.2.16
 - bundelbijdrage 1.4.1, 2.2.5
 - krantenartikel 2.2.14
 - losbladige uitgave 2.2.9
 - tijdschriftartikel 1.4.2, 2.2.7
 - volledig, of exacte pagina 1.4
- paragraaf
 - in literatuur- en jurisprudentieverwijzing 1.2, 1.4, 2.2.9, 4.3
 - interne verwijzing 1.7.2
- parlementaire stukken 1.2, 2.1, 3, 3.3
- plaats van uitgave 2.2.1
- preadvies 2.2.6
- proefschrift zie dissertatie
- Publicatieblad EG/EU* 3.1, 3.5
- publicatienummer 1.4.2, 2.2.7
- punt
 - in afkorting 6.3-6.4
 - in noot 1.3.1
 - in titelbeschrijving 2.2
- Raad van Europa 3.6
- radioprogramma 2.2.14
- rapport, nota e.d. 1.4.1, 2.1, 2.2.15, 3.4
- recensie zie boekbespreking
- rechtsoverweging 4.3
- redactie 1.4.1, 2.2.3-2.2.4
- rolnummer 4.3, 4.4
- scriptie 2.2.15
- serie 1.4.4, 2.2-2.2.1
- Staatsblad* 3.1
- Staatscourant* 3.1
- subtitel 2.2
- supplementnummer 2.2.9
- t.a.p. 1.1, 1.2
- tabel, interne verwijzing 1.7.1
- televisieprogramma 2.2.14
- terugverwijzende noot 1.2

themanummer 2.2.7
tijdschrift
– afkorting 1.4.2, 6.6
– aflevering 1.4.2, 2.2.7
– artikel 1.4.2-1.4.3, 2.2.7
titelbeschrijving 1.5.1, 1.5.4, 2.2
titulatuur 2.2-2.2.1, 6.4
Tractatenblad 3.1
uitgever
– algemeen 2.2.1
– heruitgave 2.2.11
– onbekend 2.2.1
verdrag 3.1
Verenigde Naties 3.6
versieverschil commentaar 1.6.1, 2.2.9
verslag 2.2.13
vertaling 1.4.1, 2.2.12, 2.2.16
verwijssystemen
– algemeen, aanbevolen 1.2, 1.4.1-1.4.2
– alternatief 1.4.3-1.4.4, 1.5
– verkort verwijzen 1.2, 1.4
– voluit verwijzen 1.5.1, 1.5.4
– verwijzen in eindnoot 1.5.2
– verwijzen in hoofdtekst 1.5.3-1.5.4
– verwijzen in voetenoot 1.2, 1.4, 1.5.1
verwijzende noot 1.2, 1.4, 1.5.1
vgl. 1.3.1
voetenoot 1.1-1.4, 1.5.1
volume (jaargang) 2.2.7, 2.2.16
voorletters en voorvoegsels
– annotator 4.3
– auteur 1.4.1, 2.1-2.2.1
– conclusienemer 4.3
voorwoord 2.2
webadres 1.6
weblog 1.6.2
wet- en regelgeving
– afkorting 6.2-6.3, 6.6.3
– citeertitel 3.1
– Europees recht 3.5.2
– hoofdletters 3.1, 3.5.2, 6.2
– in literatuurlijst 2.1
– vermelding totstandkomingsdatum 3.1
– vermelding publicatiebron 3.1
– verwijzingen 1.2, 1.4.2
wetsartikel 3.2, 6.5

wetswijziging 3.1
World Wide Web 1.6
YouTube 1.6.2
zaaknummer 4.3, 4.4
zie ook 1.3.1
zittingsplaats 4.3
z.j./z.p. 2.2.1

Regelgeving, parlementaire geschiedenis, rechtspraak, boeken en tijdschriftartikelen: hoe kan een auteur het best naar deze bronnen verwijzen? Welke afkortingen zijn begrijpelijk voor de lezer en wanneer worden ze gebruikt? En hoe zit het met internetpublicaties?

Dit boekje biedt juridische auteurs handzame richtlijnen voor praktische vragen rond bronvermeldingen, voetnoten en verwijzingen, afkortingen en dergelijke. Het heeft een eenvoudige opzet en bevat talloze heldere voorbeelden. Auteurs en redacteurs van boeken en tijdschriften zullen baat hebben bij deze Leidraad. Ook de juridische student en zijn docent ontdekken het nut, wanneer een scriptie geschreven, begeleid en beoordeeld moet worden. Advocaten en gemachtigden worden in staat gesteld hun processtukken te voorzien van correcte bronvermeldingen. Juridische adviseurs doen er hun nut mee bij hun dienstverlening.

In deze achtste, opnieuw verbeterde druk is rekening gehouden met opmerkingen die gebruikers in de afgelopen drie jaren naar de redactie hebben gestuurd. Ook zijn nieuwe ontwikkelingen verwerkt. Zo is inmiddels ECLI gemeengoed geworden, in Nederland en Europa. In dezelfde periode zijn veel meer bronnen online beschikbaar gekomen door de ontwikkeling van open access. Daarnaast dient het verschijnsel zich aan dat bronnen steeds vaker offline én online worden gepubliceerd, hetgeen het verwijzen ernaar lastiger maakt. Deze ontwikkelingen worden geïllustreerd met een groot aantal nieuwe voorbeelden.

Wolters Kluwer